Laat 16de - vroeg 17de-eeuwse Antwerpse majolicategeltableaus met parelranddecor

- Studierapport -

Frans Caignie

versie 7 - januari 2023

Inhoud

Inleiding 1
Vondstgegevens 2
Inventaris 4
Nota bij versie 5 van het rapport 7

Deel I: de geschiedenis van Tobias 8
I. A. Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit....... 9
I. B. Tobias vangt een vis 11
I. C. Raguël ontvangt Tobias 16
I. D. Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias 18
I. E. Tobias en Sara bidden tot God (de Duivelbanning).... 20

Deel II: de geschiedenis van Jona 25
II. A. Jona vlucht voor de Heer 26
II. B. Jona wordt in zee geworpen 28
II. C. Jona wordt door een vis op het strand geworpen..... 33
II. D. Jona predikt te Nineve (*) 35
II. E. Jona onder een prieel (*)........ 36

Deel III: de geschiedenis van Susanna 37
III. A. Susanna belaagd door de ouderlingen (*) 38
III. B. Susanna beschuldigd door de ouderlingen (*) 39
III. C. de tussenkomst van Daniël (*) 40
III. D. Daniël ondervraagt de tweede ouderling 41
III. E. de steniging van de twee ouderlingen 43
III. F. Susanna en haar familie loven de Heer 45

Deel IV: voorstellingen uit het Nieuwe Testament 47
IV. D. de prediking van Johannes de Doper 47
IV. -. Jezus en de Samaritaanse vrouw aan de waterput 48

Deel V: de Halmale-tegel 50

Deel VI: resterende losse tegels 52
VI. A. tegels gemerkt A III, A XII, A XII 53
VI. B. tegels gemerkt B I[a], BIII, B IIII (?)........ 58
VI. C. tegel gemerkt C II 61
VI. D. tegels gemerkt D I, D V, D VIIII, D III, D VIIII 63
VI. E. tegel gemerkt E IIII 68

Deel VII: de 8 “brokstukken” uit Museum Plantin-Moretus 70

(*) Van deze voorstellingen zijn geen tegels bekend. Ter illustratie van een mogelijke voorstelling op een tegeltableau wordt het prentvoorbeeld weergegeven.

Inhoud (vervolg)

Deel VIII: analyse, samenvatting en conclusie................76
1. Tegelbestand - analyse.......................................76
2. Tegeltableaus - inventaris..................................79
3. Herkomst...82
4. Tegelafmetingen..85
5. Productie 88
6. Bestemming 90
7. Meerdere ovens 91
8. Schildershand..91
9. Meerdere series of producties 92
10. Verder onderzoek...93
Conclusie...94

Bijlage I. A. : Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit..... 95
Bijlage I. C. : Raguël ontvangt Tobias 97
Waarom tegel C II, tegel C III en tegel C XII tot 3 verschillende tegeltableaus behoren? 99

Bijlage I. D. : Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias .. 100

Bijlage II. A. : Jona vlucht voor de Heer 101
Bijlage II. C. : Jona wordt door een vis op het strand geworpen . 104
Bijlage III. D. : Daniël ondervraagt de tweede ouderling ... 105
Bijlage III. E. : de steniging van de twee ouderlingen........108
Bijlage III. F. : Susanna en haar familie loven de Heer......109

Bijlage IV :
reconstructie van randtegels rond de parelrandtableaus 111

Bijlage V :
een tegel mogelijk afkomstig uit een parelrandtableau 112

Bijlage VI :
verslag van klerk Vanhemel in het "Boek van de Werken"....113

Bijlage VII : "Een vondst van Antwerpsche tegeltableaux uit het einde van de XVIe eeuw" - C. Van Herck 119

Bijlage VIII : nagekomen gegevens
Addendum **VIII. 1** : 2017 - Em. Beyens - antiquair te Antwerpen 124
Addendum **VIII. 2** : 2019 - H. Mogrobi - antiquair te Amsterdam 129
Addendum **VIII. 3** : Tijdlijn 133

Geraadpleegde literatuur 134

Nota: Dit studierapport werd oorspronkelijk gepubliceerd op de website www.tegels-uit-antwerpen.be; vandaar de keuze voor een oriëntatie *landschap*. Deze oriëntatie wordt ook bewaard voor de publicatie in boekvorm omdat hierdoor de tegeltableaus, de reconstructies van mogelijke tableaus en ook de voorbeeldprenten op volle breedte kunnen weergegeven worden.

Inleiding

In januari 1944 ontdekt een bediende van Museum Plantin-Moretus in kelder 14, onder de oude keuken van het historisch pand, een schatput waaruit 33 majolicategels worden naar boven gehaald. Deze ontdekking is tot ons gekomen dankzij een publicatie van antiquair Charles Van Herck die deze vondst uitvoerig documenteert.[1] In de daaropvolgende jaren worden enkele tegelensembles in drie verschillende steden tentoongesteld:

- in 1949 op de tentoonstelling "Nederlands aardewerk" in het Gemeentemuseum van 's-Gravenhage[2],
- in 1962 op de tentoonstelling "van antwerps plateel tot delftse keramiek", ingericht door Zilvermuseum Het Sterckshof te Deurne[3], en
- eind 1971 in de expositie "Antwerps Plateel" in het Fries Museum te Leeuwarden[4].

Nadien blijft deze unieke collectie 35 jaar lang onvindbaar.

De recente herontdekking[5] van deze tegels is een geschikte gelegenheid om dit Antwerps erfgoed - belangrijk voor het museum én voor de geschiedenis van de Antwerpse majolicanijverheid - onder de aandacht te brengen. Samen met een aantal tegels van ditzelfde type, verspreid over meerdere musea, zijn we nu in de mogelijkheid een studie te maken van alle 58 gekende stukken en zo een beeld te schetsen van een unieke productserie uit de glorietijd van de Antwerpse majolicanijverheid, in het bijzonder de majolicategel.

Voor het eerst kunnen nu ook alle tegels in kleur worden afgebeeld.

1. Van Herck 1944/45. Zie Bijlage VII.
2. Tentoonstelling 's-Gravenhage 1949.
3. Tentoonstelling Deurne 1962.
4. Tentoonstelling Leeuwarden 1971/72. In het kader van deze tentoonstelling vond in het Fries Museum een internationaal symposium plaats waarvan verslag in *Korf 1972*. Een door Jan Pluis op deze tentoonstelling genomen foto van het tegeltableau "De Duivelbanning" wordt afgebeeld in *Pluis 1994*.
5. Na een intense en langdurige zoektocht door de auteur. De 13 losse tegels en de 8 brokstukken werden reeds in maart 2006 teruggevonden. Op 23 mei 2007 werden uiteindelijk ook de drie tegeltableaus teruggevonden.

Vondstgegevens

In het verslag dat de heer E. Vanhemel in 1944 in het "Boek der Werken" van het museum over zijn ontdekking neerschreef, lezen we[1]: "*Deze ronde put (diameter 0,90 m; diepte 0,50 m) was in den lossen grond gegraven en met aarde gevuld. De wanden zijn netjes afgestoken. Op den bodem lag een vloer van los naast elkaar gelegde tegels (dus niet in metselverband): 26 polychrome, deel uitmakend van tegeltableaux, en twee roode. De tegels waren kriskras door elkaar gelegd. In de aarde waarmede de put gevuld was, werden ontdekt: 1) nog enkele tableautegels en enkele fragmenten ervan. 2) …*". Blijkbaar was boven de schatput - ter versteviging - een extra vloer met rode aarden tegels aangebracht, want de verslaggever vervolgt: "*In den bovensten vloer - deze van den kelder dus - is nog duidelijk en blijkbaar over zijn geheele lengte de kring te herkennen die den omtrek van den put aangeeft en waarschijnlijk ontstond toen deze open gekapt werd om er den verborgen 'schat' uit te halen.*"

Het zijn vast niet de aardewerkfragmenten of de majolicategels die de schat in deze put uitmaakten. Bij het openen van de put werden zeer zorgvuldig enkele foto's genomen, waaruit blijkt dat de tegels er zijn aangewend als bouwmateriaal. Ze vormden een beschermend vloertje op de aarden of zanderige - mogelijk vochtige - putbodem, waarop waardevolle stukken dan min of meer stabiel konden gestapeld worden. Wat in de put juist verborgen werd, zullen we nooit te weten komen.

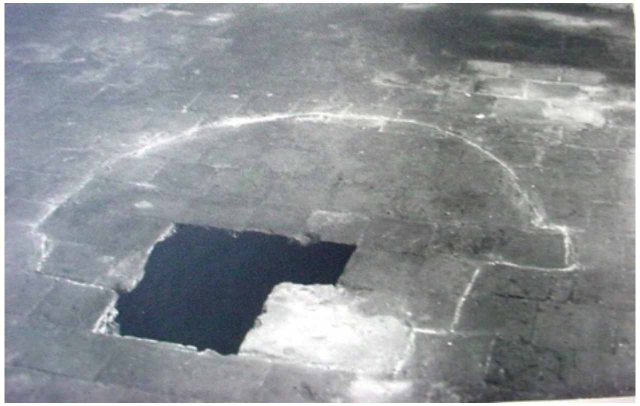

Markering van de schatput in de keldervloer met de reeds aangemaakte opening.

Zicht op de als vloer samen gelegde tegels op ca. 50 cm diepte in de schatput.

Een selectie van aardewerk en tegels afkomstig uit de schatput.

1. Deze tekst is de samenvatting gemaakt door C. Van Herck. Het integrale verslag van E. Vanhemel over zijn ontdekkingen in de kelders van het museum wordt opgenomen in Bijlage VI.

Foto's Museum Plantin-Moretus (januari 1944).

De afmetingen van de put wijzen op kleine waardevolle voorwerpen: diverse kunstobjecten, zilver, munten en dergelijke behoren tot de mogelijkheden. Zeer waarschijnlijk heeft de persoon die de opdracht heeft gegeven voor het verbergen van de stukken, die later ook zelf laten bovenhalen, zodat we niet kunnen spreken van een "vergeten schatput". Het verbergen is dus intentioneel gebeurd als bescherming tegen een ernstige vooraf gekende dreiging, waaronder vrees voor oorlog, opstand, plundering, confiscatie en dergelijke bedreigende situaties mogen worden gerekend.

Op het ogenblik van het graven van de put, hadden de majolicategels blijkbaar geen waarde meer voor de eigenaar. Ook later niet, bij het lichten van de schat en het dichtmaken van de opening.

Er is in de waardering van ons kunstpatrimonium inderdaad een periode geweest waarin renaissance decors niet meer "in" waren en plaats hebben moeten maken voor nieuwmodische stijlvormen. Vooral majolicategelproducten zijn het slachtoffer geworden van een systematische vernieuwings- en vernielingsdrang. Zij hebben hier zwaar onder geleden, getuige de hoeveelheid tegelfragmenten die bij archeologische opgravingen in Antwerpen en omgeving nog regelmatig te voorschijn komen.

Twee koperen munten, gezeefd uit de aarde waarmee de put was gevuld, zijn gedateerd 1643 en 1652 wat een datum *post quem* geeft voor het graven van de put en het verbergen van de "schat", inclusief de tegels. Wereldoorlog II kan dan als datum *ante quem* gerekend worden aangezien in januari 1944 een put zonder schat werd opengelegd. Het graven van de put en het deponeren van de tegels mogen we plaatsen in de 18de of 19de eeuw, met een uiterste mogelijke datering rond Wereldoorlog I.

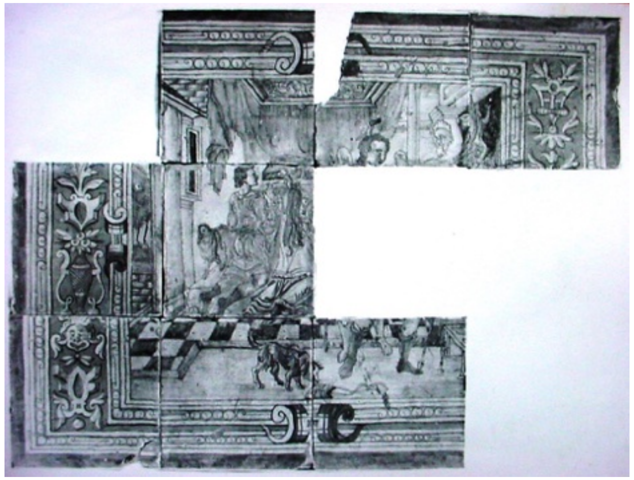

De duivelbanning

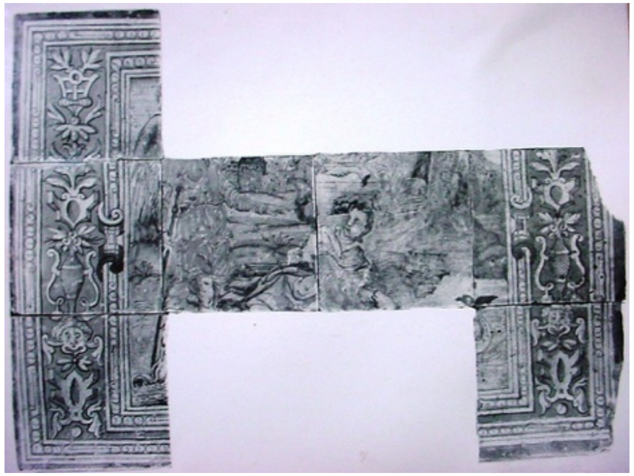

Tobias vangt een vis.

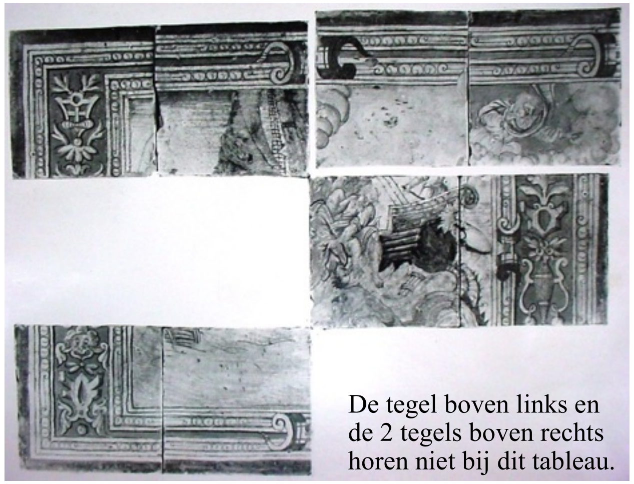

De tegel boven links en de 2 tegels boven rechts horen niet bij dit tableau.

Jona over boord geworpen

Foto's gepubliceerd door C. Van Herck in 1945.

Foto's Museum Plantin-Moretus (januari 1944).

Wat er ook van zij, uit bovenstaande mag met een grote graad van zekerheid worden gesteld dat de als bouwmateriaal aangewende majolicategels, lokaal aanwezig waren en afkomstig zijn van afbraak- of verbouwingswerken aan een van de gebouwen die tot het wooncomplex van Christoffel Plantin en de Moretusen hebben behoord, de huidige museumsite.

Inventaris

Uit het werkverslag van museumbediende Vanhemel weten we dat het zogenaamde vloertje 26 tegels telde en dat er nog een aantal tableautegels en fragmenten uit de losse aarde werden bevrijd. Deze laatste reeks moet 7 tegels hebben bevat aangezien Van Herck in totaal 33 tegels rapporteert. Hij vermeldt ook nog "8 brokstukken van boordtegels en enkele scherven".

Met uitzondering van de scherven stemt deze rapportering overeen met de inventaris van de stukken die vandaag in het bezit zijn van het museum. Voortgaande op gemeenschappelijke kenmerken in het decor hebben alle tegels deel uitgemaakt van een serie identieke tegeltableaus.

Assemblage van 10 losse tegels in 1944.

Bemerk de 8 brokstukken, die nooit eerder gepubliceerd werden .

Foto Museum Plantin-Moretus (januari 1944).

Het is de verdienste van Charles Van Herck om uit deze 33 tegels, 20 tegels te hebben afgezonderd waarmee drie tegeltableaus konden worden geconstrueerd, zij het onvolledig. Van Herck kon de drie voorstellingen samenstellen, deels dankzij de aansluitingen van het decor tussen de opeenvolgende tegels van elk tableau, deels dankzij het nummeringsysteem dat is aangebracht op de rug van elke tegel. Dat nummer bestaat uit de combinatie van een letter in kapitaal en een Romeins cijfer gaande van I tot XII, aangebracht in zwarte verf.

Individuele tegels van een tableau worden door de tegelschilder genummerd om de tegelzetter te helpen bij het plaatsen van de tegels in correct verband. De nummervolgorde loopt, zoals gebruikelijk in de 16de eeuw, van links boven naar rechts onder. Wanneer meerdere tableaus tegelijkertijd worden geschilderd, is een bijkomende identificatie nodig, hier de letter, om de tableaus uit elkaar te houden bij het ledigen van de oven. De tegelnummering van twee tableaus kan niet worden geverifieerd omdat de tegels bij de restauratie van 2008 zijn vastgehecht op een ondoorzichtige support. Voor beide tableaus gaan we voort op de nummering die Van Herck in 1945 heeft opgegeven, waarbij we toch enkele aantekeningen moeten maken.

In het artikel van Van Herck worden de drie tableaus elk afgebeeld met de tegels los tegen elkaar aangeschoven op een neutrale achtergrond. Waarschijnlijk in 1962 zijn de tegels van deze tableaus vastgemaakt op een houten support ter gelegenheid van de tentoonstelling in Zilvermuseum Het Sterckshof, onder leiding van conservator Piet Baudouin. We baseren ons hierbij op foto's uit het archief van de heer Baudouin in het Zilvermuseum Sterckshof te Deurne, met op de rugzijde telkens de uitgeknipte itemvermelding uit de tentoonstellingscatalogus.

De support uit 1962 is een grove houtvezelplaat waarin de tegels verzonken zijn ingewerkt. De blauwe buitenzoom en de parelranden van de ontbrekende tegels zijn op papier nagetekend. Het hele tableau werd bedekt door een dun op maat gemaakt deksel in triplex, zwart geschilderd en aan de twee opstaande zijden met een vijsje vastgeschroefd op de houten rand rond de tegels. Mogelijk was deze constructie bedoeld voor een veilig transport.

Maar deze constructie was ook de oorzaak van het zoek raken van deze drie tableaus. Een constructie van tegels van ca. 18 mm dik, diep verzonken in een houtvezelplaat, dicht geschroefd met een dun goed sluitend multiplexplaatje, het geheel rondom rond geschilderd in een matte zwarte verf, zonder enige externe indicatie, had het uitzicht van een gewone plank, restant van een kast of een tentoonstellingsconstructie uit het museum.

De tableaus hebben oorspronkelijk elk 12 tegels geteld, vier breed en drie hoog, rondom afgeboord met een brede blauwe zoom en een parelrand.[1] Series van telkens vier gekloofde parels en een staafparel zijn gevat tussen smalle witte stroken, twee aan de buitenkant en een enkele naar binnen toe.

De voorstelling is geschilderd in een vierkant kader met identiek parelranddecor, waarbij de witte stroken gespiegeld zijn. Op deze parelrand is typisch ijzerkrulwerk in de vorm van krammen geplaatst.

Links en rechts van de voorstelling is de verticale boord tussen de parelstroken rijk versierd met groteskenmotieven in Florisstijl op een fel geeloranje grond. Van onder naar boven toe staan, als aan elkaar gesmeed: een ferronnerie cartouche, een gevleugeld masker, een bloemenvaas, een tweede cartouche, een bladmotief en een ferronnerie ornament bekroond door twee acanthusbladeren, het geheel verlucht met allerlei bladerwerk.
De geeloranje zoom loopt verder boven en onder de voorstelling door, als scheiding tussen beide parelranden.

De centrale voorstelling is aangebracht op zes decortegels, namelijk de twee middelste verticale kolommen, die essentieel zijn voor het determineren van de voorstelling. De drie boordtegels links en rechts bevatten slechts een fractie van het decor wat op zich niet toelaat de voorstelling te determineren. Minstens één van de twee tegels uit het midden van het tableau moet beschikbaar zijn om het onderwerp van de voorstelling te kunnen bepalen. Enkele uitzonderingen bepalen de regel !

Nota: De verwijzing naar een tegeltableau van dit type met de omschrijving "majolicategeltableau met parelranddecor" is zeer omslachtig. Een krachtiger en bondiger term dringt zich op. "Parelrand-tegeltableau" of "groteskenboord-tegeltableau" verwijzen respectievelijk naar de parelranddecoratie of de verticale boorden met groteskendecoratie, maar zijn nog steeds een mond vol. We denken dat de ingekorte term "parelrandtableau" de hier besproken tegeltableaus voldoende typeert.

Pieter van der Borcht (1) (graveur), 1581. Plaat 58 uit: Vilianus Jacobus, Beelden ende figuren uit den Bybel, 1581, pagina 117.

Museum Plantin-Moretus|Prentenkabinet, PK.OPB.0197.058.

1. De parelrand verschijnt op Antwerpse majolicategels vanaf ca. 1580. Toeval wil dat een van de prentvoorbeelden uit het verhaal van Susanna - *Susanna en de grijsaards* - afgeboord is met een parelrand die is samengesteld uit telkens een enkele parel gevolgd door een staafparel. Hoewel geen tegeltableau gekend is die dit prentvoorbeeld weergeeft, mag de vraag gesteld worden of de parelrand op dit type tegeltableau niet geïnspireerd is door dit voorbeeld.

Nota bij versie 5 van het rapport

In vorige versies van deze studie werden de 58 tegels gegroepeerd en besproken in alfabetische volgorde van het letterteken op hun rug. Hierdoor werd abstractie gemaakt van de reeks waartoe de individuele tegels behoren.
Aangezien heel wat voorstellingen op deze tegels teruggaan op prenten uit het Oude Testament van Maarten van Heemskerck en Maerten de Vos, heb ik in deze versie 5 hun bespreking gegroepeerd in functie van het Bijbelverhaal waartoe ze behoren: 20 tegels worden toegewezen aan 5 verschillende prenten uit de geschiedenis van Tobias, 11 aan 3 prenten uit de geschiedenis van Jona en 6 aan 3 prenten uit de geschiedenis van Susanna. Vier tegels behoren tot 2 scènes uit het Nieuwe Testament. Voegen we nog één tableau toe voor de Halmale-tegel, dan kunnen 42 tegels worden toegewezen aan 14 verschillende tegeltableaus. Hierin zijn twee tegels begrepen waarvoor de toewijzing weliswaar met enig voorbehoud dient genomen. De voorstellingen van deze 14 tableaus worden besproken in de eerste vijf delen van het rapport.

In een zesde deel wordt een inventariskaart opgesteld voor de overblijvende 12 tegels waarvoor geen aansluiting wordt gevonden met het decor in de hogervermelde 14 tableaus en waarvoor ook geen overeenkomstig decor op de prentvoorbeelden wordt gevonden. De acht brokstukken, gereduceerd tot vier overblijvende tegelfragmenten, worden behandeld in het zevende deel.

In het laatste deel van het rapport wordt dieper ingegaan op diverse aspecten van het tegel- en tegeltableaubestand: herkomst, tegelafmetingen, productieperiode, overwegingen omtrent het aantal beschikbare en ontbrekende stukken, en het verder onderzoek.

Teneinde de lezing van de samengestelde tegelensembles leesbaar en overzichtelijk te houden, worden de inventariskaarten van de afzonderlijke tegels gegroepeerd in bijlagen.

Gebruikte afkortingen

MPM: Museum Plantin-Moretus| Prentenkabinet, Antwerpen
MMB: Museum Mayer van den Bergh, Antwerpen
ZMS: Zilvermuseum Het Sterckshof, Deurne (in 2013 overgegaan in DIVA)
KMKG: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
V&A: Victoria & Albert Museum, Londen
HM: Historisch Museum, Rotterdam.

De spijkergaatjes worden aangeduid door hun respectievelijke hoek en door hun onderlinge afstand in mm.
H: hoek;
B: boven; **O**: onder; **R**: rechts; **L**: links
HLB: hoek links boven
HRB: hoek rechts boven
HLO: hoek links onder
HRO: hoek rechts onder

De tegelafmetingen worden genoteerd als Breedte x Hoogte x Dikte minimum / maximum.

Deel I : de geschiedenis van Tobias

Van de geschiedenis van Tobias zijn tien prenten gekend, ontworpen door Maarten Van Heemskerck. Het boek *Tobit* uit het Oude Testament brengt het verhaal van Tobit die, terwijl hij eens in open lucht aan het rusten was, met blindheid werd geslagen door mussendrek die in zijn open ogen was gevallen. Zijn zoon Tobias gaat samen met zijn reisgezel, de engel Rafaël, en zijn hondje, op reis naar Rages in Medië om zilverlingen op te halen die Tobit daar in bewaring had gegeven. De engel en Tobias nemen afscheid van Tobit (prent **A**). Toen ze onderweg aan de Tigris overnachtten en Tobias de rivier inliep om te baden, dook er een vis op die hem dreigde te verslinden. De engel gebood Tobias de vis te grijpen en er het hart, de lever en de gal uit te snijden (prent **B**). Onderweg overnachtten ze in Ekbatana in Medië in het huis van Tobias' bloedverwant Raguël, diens vrouw Edna en dochter Sara. Toen Tobias vertelde dat hij de zoon was van Tobit, sprong Raguël op en viel hem om de hals (prent **C**). Sara was reeds aan zeven mannen gegeven, maar allen waren in het bruidsvertrek omgekomen door een demon die verliefd was op Sara. Zoals door de engel voorspeld, werd Sara door Raguël aan Tobias tot vrouw gegeven. Raguël riep zijn dochter Sara, nam haar bij de hand en gaf haar aan Tobias tot vrouw (prent **D**). Toen Tobias de kamer van Sara betrad, nam hij een wierookpan en legde het hart en de lever van de vis in de gloeiende as van het vuur. Toen de demon de rook bemerkte, vluchtte hij naar Opper-Egypte waar de engel hem in boeien sloeg. Tobias en Sara baden tot God om hem te danken en te loven (prent **E**). Daarop brachten zij samen de nacht door. Terug thuis zal de gal van de vis dienen om de blinde ogen van de oude Tobit te genezen.

De tegels van de tableaus die gebaseerd zijn op deze prenten, zijn gemerkt met een hoofdletter die de verhalende opbouw van het Bijbelverhaal volgen. We bezitten 20 tegels afkomstig uit 5 verschillende scènes, met name tegels gemerkt met een

- letter **A** : Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit
  2 tegels gemerkt A I, A VI
- letter **B** : Tobias vangt een vis
  7 tegels gemerkt B I, B V, B VI, B VII, B VIII, B VIIII, B XII
- letter **C** : Raguël ontvangt Tobias
  2 tegels gemerkt C III, C VI, eventueel ? II
- letter **D** : Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias
  1 tegel gemerkt B 1ª [D I (?)]
- letter **E** :Tobias en Sara bidden tot God (de Duivelbanning)
  8 tegels gemerkt E II, E III, E IIII, E V, E VI, E VIII, E X, E XI

We verwachten dus 60 tegels, maar hebben er slechts 20, of net één derde.

Deze vijf scènes worden voorafgegaan door twee voorstellingen waarvoor geen tegels werden teruggevonden:

⇒ Tobit brengt een gewonde verwant in veiligheid vooraleer aan het feestmaal aan te schuiven, en
⇒ Anna toont haar loon en het gekregen bokje aan Tobit.

Voor drie scènes die volgen op de Duivelbanning zijn er evenmin tegels:

⇒ Tobias en Sara verlaten Raguël (prent F ?)
⇒ Tobias komt terug bij zijn ouders (prent G ?)
⇒ Tobit en Tobias eren de engel Rafaël (prent H ?)
(zie echter Deel VII, tegel ? I)

I. A : Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit

Plaat 3 uit de reeks
“De geschiedenis van Tobias”,
toegeschreven aan :
Dirck Volckertsz. Coornhert
(graveur),
Maarten Van Heemskerck
(ontwerper),
Theodoor Galle
(uitgever);
ca. 1545-1590.
Hoogte 195 mm (plaatrand).
Breedte 245 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OP.12232.

Inventariskaarten: zie Bijlage I. A. (pag. 95)

Tegel A VI[1] werd reeds door Van Herck gedetermineerd als centraal element uit de scène waarin Tobias afscheid neemt van zijn blinde vader Tobit.[2] Door observatie van de prent van Maarten van Heemskerk die als voorbeeld heeft gediend voor het tegeltableau waarvan deze tegel deel uitmaakt, kan de tegel gemerkt A I[3] eveneens worden toegewezen aan deze voorstelling.

Op de centrale tegel schudt de engel (niet Tobias!) de hand van de zittende Tobit. Aan zijn rechterschouder zijn nog veren van Rafaëls vleugel te zien. In zijn linkerhand houdt hij een staf, waarop halverwege de hand van Tobias ligt, wijzend naar zijn vader. Onderaan rechts van de staf staat de snuit van het hondje. Op de achtergrond staat Tobits vrouw Anna met de handen gevouwen.

Hoektegel A I heb ik met deze voorstelling verbonden omwille van:

- de schuin aflopende rode schouwkap;
- de schouwbalk, boven en onder gemarkeerd met drie geribde stroken, die buiten het tegelvlak moet eindigen in een naar onder wegdraaiende voluut;
- op de tegelrand onder, de markering van de blauwe hoofddoek van de zittende Tobit.

A I

A VI

Bij het beschilderen van het tegeltableau werd de voorbeeldprent niet altijd getrouw gevolgd. Het fronton onder de schouwbalk komt niet voor op de prent. De drie bovenvermelde elementen zijn echter voldoende overtuigend om met een grote graad van zekerheid de plaatsing van deze tegel in dit tableau te aanvaarden.

Fronton en hoofddoek van Tobias uitvergroot.

1. MPM, inv. nr. V II 10, 7, 7.
2. Van Herck 1944/45, 123.
3. MPM, inv. nr. V II 10, 7, 7.

I. B : Tobias vangt een vis

Plaat 4 uit de reeks
“De geschiedenis van Tobias”,
toegeschreven aan :
Dirck Volckertsz. Coornhert
(graveur),
Maarten Van Heemskerck
(ontwerper),
Theodoor Galle
(uitgever);
ca. 1545-1590.
Hoogte 202 mm (plaatrand).
Breedte 246 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OP.12233.

Het eerste tegeltableau dat gedeeltelijk gereconstrueerd kon worden, telt 7 tegels en verbeeldt het verhaal van Tobias die een vis vangt, uit de *Geschiedenis van Tobias*.

Tobias en de engel Rafaël bereiken op hun reis de rivier Tigris. Wanneer Tobias in de rivier wil baden, duikt plots een vis uit het water die hem dreigt te verslinden.

Rafaël gebiedt Tobias de vis te grijpen en er het hart, de lever en de gal uit te snijden en die goed op te bergen.

Hart en lever verbranden zou helpen om een man of vrouw te bevrijden die geplaagd wordt door een demon of boze geest. De gal zal later dienen als zalf voor het genezen van de ogen van zijn blinde vader Tobit.

Tentoonstellingen

- 's-Gravenhage 1949, nr. 34.
- Deurne 1962, nr. 44.

Afbeeldingen

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 20.
- Dumortier 1991, 232, fig. 12.
- Dumortier 2002, 196.

B I			
B V	B VI	B VII	B VIII
B VIIII [1]			B XII

Nummering aangebracht op de rugzijde van de tegels, voorafgegaan door de letter B.

1. In de opgave door Van Herck (p. 123) ontbreekt voor dit tableau het nummer B VIIII, hoewel hij 7 tegels vermeldt en ook afbeeldt. Na ontmanteling en restauratie van het tableau kon worden vastgesteld dat dit een vergetelheid is.

Tobias vangt een vis, *paneel samengesteld in 1962: tegels verzonken ingewerkt in een houtvezelplaat.*

Tobias vangt een vis*, paneel na verwijdering van de houtvezelplaatsupport en restauratie in 2008.*

Museum *Plantin-Moretus, V II 10,7,2.*

***Tobias vangt een vis**, rugnummering gefotografeerd in 2008 na ontmanteling van het tableau uit 1962 (foto Elisabeth am Zehnhoff).*

I. C : Raguël ontvangt Tobias

Plaat 5 uit de reeks
“De geschiedenis van Tobias”,
toegeschreven aan :
Dirck Volckertsz. Coornhert
(graveur),
Maarten Van Heemskerck
(ontwerper),
Theodoor Galle
(uitgever);
ca. 1545-1590.
Hoogte 201 mm (plaatrand).
Breedte 242 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OP.12234.

Inventariskaarten: zie Bijlage I. C. (pag. 97)

Het nummer op de rug van de tegel in vak drie van onderstaand kader werd door Charles Van Herck gelezen als "G" III in plaats van "C" III.[1] Omdat Van Herck ook een tegelnummer "G" II opgaf, en het decor van die tegel niet aansluit op eerstgenoemde, werd initieel gedacht over twee afzonderlijke tegeltableaus te beschikken, gemerkt met de letter "G".

Nauwkeurige observatie van de door Van Herck vermeende 'G' letters heeft uitgewezen dat beide wel degelijk "C" tegels zijn die, vanwege hun niet aaneensluitend decor, inderdaad tot twee verschillende tegeltableaus behoren.[2] Op de tegel met rugnummer C III herkennen we het hoofd en de rechtervleugel van de engel Rafaël die toeziet op de begroeting tussen Tobias en Raguël. Op de prent staat de engel in dezelfde houding, aan de rechterzijde, niet ver van een boomkruin.

De tweede tegel, die ik aan dit tableau toevoeg, was niet gekend door Van Herck. C. Dumortier vermoedde een fragment van een scène uit de Geschiedenis van Susanna te herkennen.[3] De toewijzing werd bemoeilijkt door de afwezigheid van een leesbaar tegelnummer op de rug.

De prent van Van Heemskerck laat toe, op de halve tegel, de persoon van Sara te herkennen samen met haar moeder Edna, de vrouw van Raguël, die beiden van op de linkerzijde toezien op de begroeting tussen Tobias en Raguël. Sara, in een geel en oranje gewaad, heeft haar armen gekruist voor haar schoot. Edna, in een blauw gewaad, staat schuin voor Sara en houdt haar handen opwaarts gekruist. Zonder kennis van de prent geeft de voorstelling op de halve tegel de indruk dat de rechtse figuur [Sara] met de handen geboeid voor het lichaam wordt weggeleid door de linkse figuur [Edna].

? II [4]

C III

C VI

Negentien Tobias-tegels komen uit de collectie van MPM en slechts één enkele [C VI] uit de collectie KMKG. Op de inventarisfiche van KMKG staat deze tegel ingeschreven als zijnde aangekocht in 1927 van Mr. Mogrobi uit Amsterdam. Hoe deze halve tegel met verweerde rug en zonder plaatsingscode in de Amsterdamse serie is terecht gekomen, is niet meer te achterhalen.

1. Van Herck 1945, 124.
2. Voor tegel C II, zie Deel VI, C II.
3. Dumortier 1991, 239, fig. 21.
4. Hypothetische plaatsing van "brokstuk ? II". Zie Deel VII, ? II.

I. D : Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias

Plaat 6 uit de reeks
"De geschiedenis van Tobias",
toegeschreven aan :
Dirck Volckertsz. Coornhert
(graveur),
Maarten Van Heemskerck
(ontwerper),
Theodoor Galle
(uitgever);
ca. 1545-1590.
Hoogte 195 mm (plaatrand).
Breedte 246 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OP.12235.

Inventariskaarten: zie Bijlage I. D. (pag. 100)

Op deze tegel is dezelfde contour te zien als op tegel B I uit de voorstelling "Tobias vangt een vis" (zie I. B). De prent met die voorstelling leert dat dit het bovenste deel is van de engelenvleugel van Rafaël, die zich daar goed lijkt aan te sluiten op de veren op de tegel net daaronder. De engel staat een kwart gedraaid, met de romp naar voren gericht, en we zien de rechter vleugeltop. De schrijfwijze van de plaatsingscode op de rug is volledig conform met die op de overige tegels van dat tableau.

Op de prent waar Raguël zijn dochter Sara uithuwelijkt aan Tobias staat de engel Rafaël in dezelfde hoek, nu met de romp een kwart naar achter gedraaid, en met de linker vleugel in dezelfde bovenhoek. Weliswaar is de engel hier iets kleiner voorgesteld dan bij de visvangst en staat de vleugel daardoor ook iets lager. Anderzijds is op de prent van de huwelijksscène de engel geplaatst onder een neerhangend gedrapeerd doek, hetgeen niet strookt met de luchtstrepen op deze tegel.

Ik heb echter enige twijfel over de correctheid van de letter B op deze tegel. Indien de letter nog enigszins leesbaar ware geweest, was er geen reden om die met potlood bij te werken. Dezelfde redenering geldt voor de Romeinse I die met potlood omgevormd is tot een Arabische 1. Heeft men (C. Van Herck? P. Baudouin?) niet de B "verondersteld" omwille van de gelijkenis van decor met de tegel B I uit de visvangstscène? En heeft men niet de superscript a toegevoegd juist om de tegel te onderscheiden van die uit de visvangst, daarbij veronderstellend dat er twee identieke tableaus met de voorstelling "Tobias vangt een vis" bestaan hebben?

Van Herck had deze tegel geplaatst in het tableau "Jona wordt in zee geworpen" maar vermeldde het tegelnummer B I^{a} niet in de lijst van tegels die dat tableau samenstellen (pag. 123). In de lijst van 9 tegels die van Herck niet kon toewijzen wordt daarentegen wel een "merk B I" vermeld (pag. 124).

Dat een tweede identiek tableau met de voorstelling van de visvangst gemaakt werd, lijkt weinig waarschijnlijk.

Deze beschouwingen leiden tot de veronderstelling dat, bij de vondst in 1944, de plaatsingscode op deze tegel niet meer leesbaar was en foutief is bijgewerkt op basis van gelijkenis van decor met de B I tegel uit de visvangstscène. Een **plaatsingscode D I**, als tegel behorend tot de huwelijksscène, lijkt mij dan ook aanvaardbaar.

I. E : Tobias en Sara bidden tot God (de Duivelbanning)

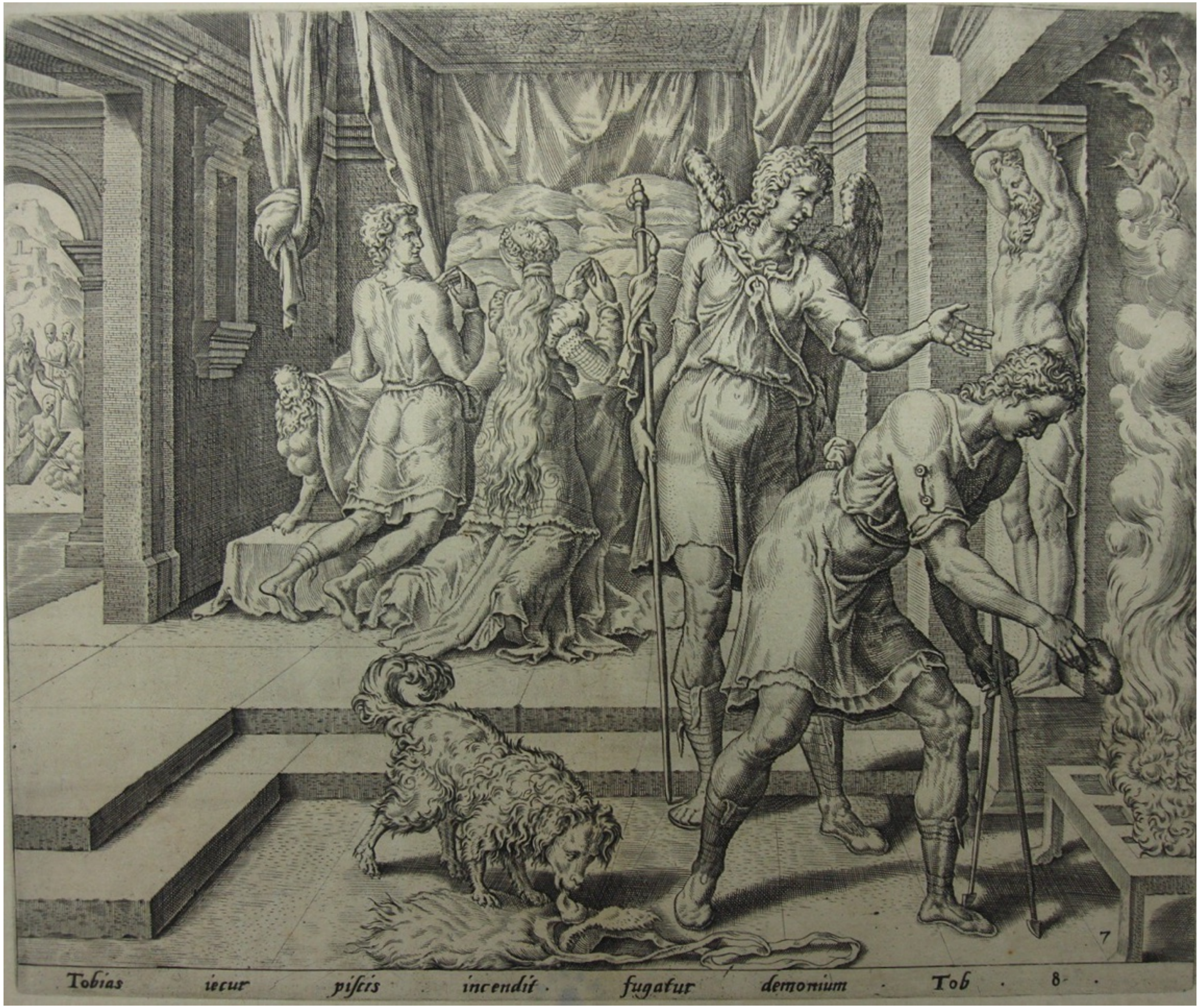

Plaat 7 uit de reeks
“De geschiedenis van Tobias”,
toegeschreven aan :
Dirck Volckertsz. Coornhert
(graveur),
Maarten Van Heemskerck
(ontwerper),
Theodoor Galle
(uitgever);
ca. 1545-1590.
Hoogte 201 mm (plaatrand).
Breedte 245 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OP.12236.

Het meest volledige tableau telt 8 tegels. Het stelt de *Duivelbanning* voor uit de *Geschiedenis van Tobias*. Tobias is met zijn reisgezel, de engel Rafaël, aangekomen te Betsabé bij zijn verwante Raguël die hem zijn dochter Sara tot vrouw schenkt. Maar Sara was reeds aan zeven mannen uitgehuwelijkt die allen gestorven waren. Tobias legde daarom het hart en de lever van de vis die hij onderweg gevangen had op de gloeiende as van de wierookpan.

Toen de demon de rook bemerkte nam hij de wijk naar Opper-Egypte, waar de engel hem in de boeien sloeg.

Op het voorplan herkennen we het hondje, snuffelend aan de reistas van Tobias, dat Tobias en Rafaël voortdurend begeleidde op hun reis. De duivel verdwijnt door de schouw. Links zitten Tobias en Sara gedurende drie nachten geknield te bidden tot God.

Tentoonstellingen

- 's-Gravenhage 1949, nr. 33
- Deurne 1962, nr. 43
- Leeuwarden 1971/72, nr. 101

Afbeeldingen

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 19
- Dumortier 1991, 235, fig. 16, 17.
- Dumortier 2002, 197.
- Pluis 1994, 389.

	E II	E III	E IIII
E V	E VI		
E VIII [1]	E X	E XI	

Nummering aangebracht op de rug van de tegels, voorafgegaan door de letter E.

1. Het tegelnummer E VIII ligt op tegelplaats 9 maar is, decormatig gezien, correct geplaatst.
   Mogelijk is dit een drukfout in het artikel van Van Herck (p. 123), mogelijk heeft Van Herck verkeerd gelezen, mogelijk heeft de tegelschilder zich vergist of, als laatste mogelijkheid, is het laatste been van de VIIII in de loop der jaren langzaam vervaagd om uiteindelijk onzichtbaar te worden.
   Het Romeinse cijfer 9 moet hier wel degelijk als VIIII weergegeven worden en niet als IX, wat blijkt uit het tableau "Tobias vangt een vis" (zie I. B.) en de plaatsingscode op andere tegels op diezelfde tegelplaats.

Tobias en Sara bidden tot God, *paneel samengesteld in 1962: tegels verzonken ingewerkt in een houtvezelplaat.*

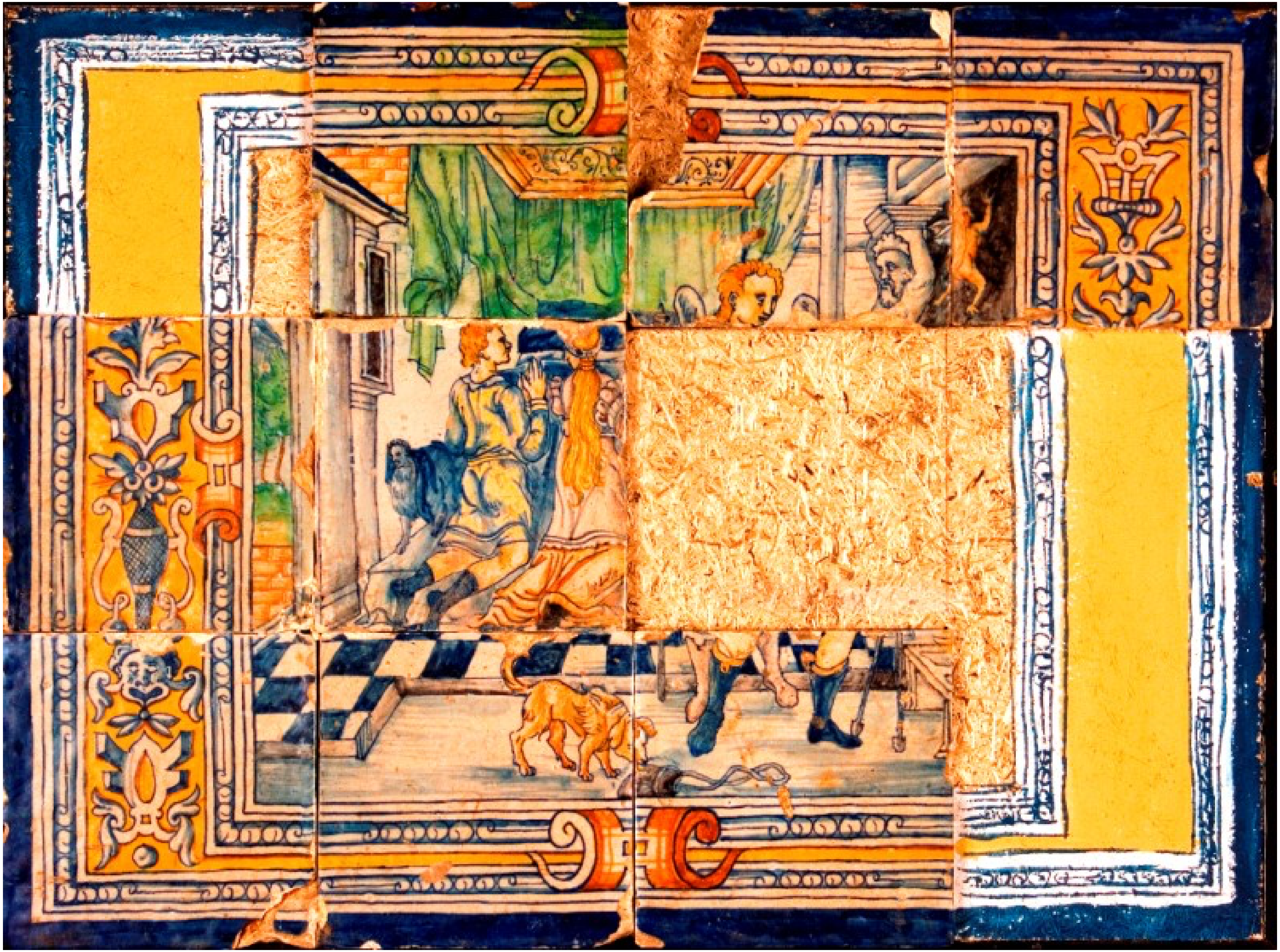

***Tobias en Sara bidden tot God**, paneel na verwijdering van de houtvezelplaatsupport en restauratie in 2008.*

Museum Plantin-Moretus, V II 10,7,1.

Gereserveerd voor foto van de rugnummering.

Deel II : de geschiedenis van Jona

Van de “Geschiedenis van Jona” is een reeks van vijf prenten gekend, ontworpen door Maerten de Vos.
Het boek Jona uit het Oude Testament brengt het verhaal van Jona die door Jahwe wordt opgedragen naar Nineve te gaan om er te prediken tegen de verdorvenheid van de stad. Jona echter vlucht voor de opdracht, weg van Jahwe (prent **A**), en scheept in voor een overtocht naar Tarsis.
Maar Jahwe smeet een hevige wind op de zee en er brak een hevige storm los. De zeelieden werden bevreesd. Ze zaten samen en wierpen het lot om te zien aan wie het lag dat hun die ramp trof, en het lot viel op Jona. Jona stelde voor om zich in zee te laten werpen opdat de storm het schip met rust zou laten. Daarop gooiden zij Jona overboord (prent **B**).
Nu zond Jahwe een grote vis om Jona te verzwelgen en Jona bleef drie dagen en drie nachten in de buik van de vis bidden tot Jahwe. En Jahwe sprak tot de vis en de vis spuwde Jona uit op het droge (prent **C**).
En Jona stond op en ging naar Nineve zoals Jahwe hem bevolen had. Te Nineve predikte hij dat de stad na veertig dagen met de grond gelijk zou worden gemaakt. De Ninevieten riepen een vasten uit en allen, van groot tot klein, trokken boetekleren aan (prent **D**).
En God zag wat zij deden, kreeg spijt dat hij de stad met onheil had bedreigd, en bracht het niet ten uitvoer. Maar Jona werd nijdig van dit heilloos besluit. Jona ging de stad uit en ging daar zitten. Hij maakte zich een loofdak en ging daaronder in de schaduw zitten uitkijken wat er met de stad zou gebeuren (prent **E**).

De tegels van de tableaus die gebaseerd zijn op deze prenten, zijn gemerkt met een hoofdletter die de verhalende opbouw van het Bijbelverhaal volgt. We bezitten 11 tegels afkomstig uit 3 verschillende scènes, met name tegels gemerkt met een

- letter **A** : Jona vlucht voor de Heer
  5 tegels gemerkt A II, A III, A V, A VIIII, A XII
- letter **B** : Jona wordt in zee geworpen
  5 tegels gemerkt B II, B VII, B VIII, B VIIII, B X
- letter **C** : Jona wordt door een vis op het strand geworpen
  1 tegel gemerkt C XII

Voor de decors van een eventueel D- en E-tableau is geen enkele tegel gevonden. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat die wel hebben bestaan. De resterende 5 losse tegels gemerkt D en de ene tegel gemerkt E, kunnen hiertoe behoord hebben (zie Deel VI). Ze zouden deel hebben uitgemaakt van voorstellingen waarvan de tegels gemerkt zijn met een

- letter **D** : Jona predikt te Nineve, en
- letter **E** : Jona onder een loofdak.

II. A : Jona vlucht voor de heer

Tweede staat; uit de reeks "De geschiedenis van Jona" : Hieronymus Wierix (graveur), Maerten de Vos (ontwerper), 1573-1619.
Hoogte 187 mm (plaatrand).
Breedte 246 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus| Prentenkabinet, PK.OP.10889.

Inventariskaarten: zie Bijlage II. A. (pag.101)

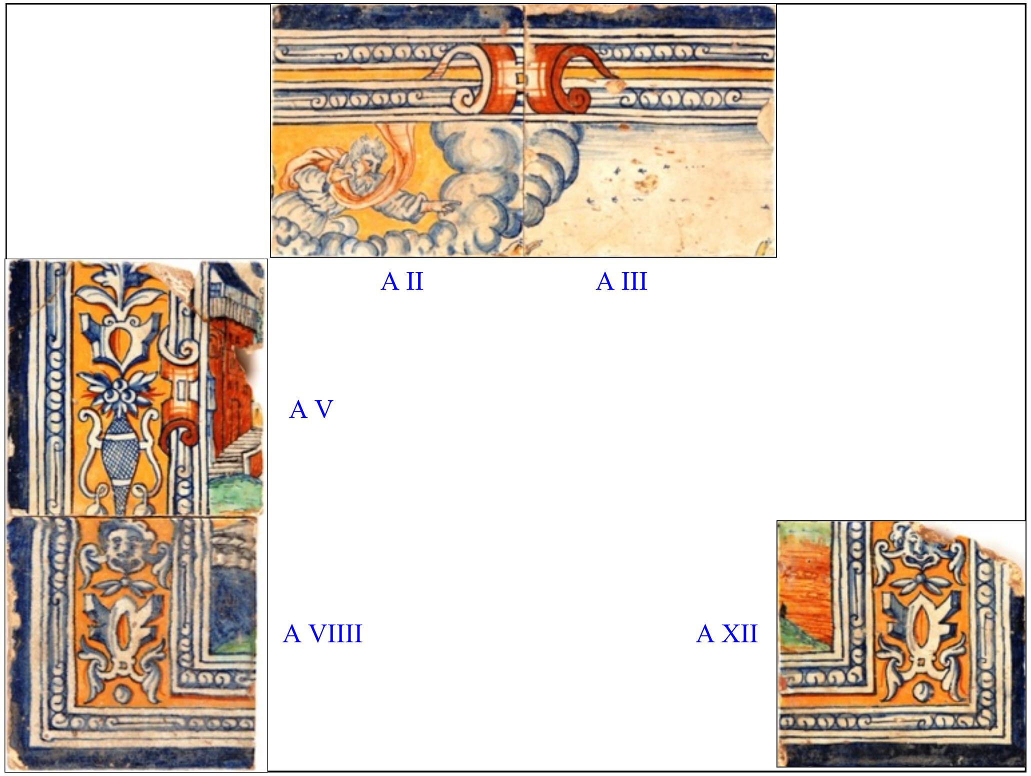

Tegels A II en A III[1] (God verschijnt op een boog van wolken) werden vroeger reeds samengebracht. Tegels A V en A VIIII eveneens.[2] Het is door observatie van de prent "Jona vlucht voor de Heer" van Maerten de Vos (1531/32 -1603) dat ik beide sets kon samenbrengen en toewijzen aan deze voorstelling.

Het decor van een vijfde tegel, uit de collectie MPM, ge-merkt A XII[3], vertoont een merkwaardige gelijkenis met de structuur van grondlagen in de rechter benedenhoek van de prent, zodat deze hier kan toegevoegd worden.

We herkennen God, omringd door wolken, die gebiedend wijst naar een persoon afgebeeld op de tegels eronder. Zie ook de opgestoken hand van Jona onderaan op de aansluiting tussen beide tegels. Op beide linker tegels erkent men dezelfde bouwconstructie als op de prent, inclusief de trap en de twee bruggen onderaan.

1. MPM, inv. nr. V II 10, 7, 6.
2. MPM, inv. nr. V II 10, 7, 7. Bij de bespreking van tegel A I in Deel I werd aangetoond dat deze tegel in het verleden ten onrechte aan dit blokje A V - A VIIII werd toegevoegd.
3. MPM, inv. nr. V II 10, 7, 7.

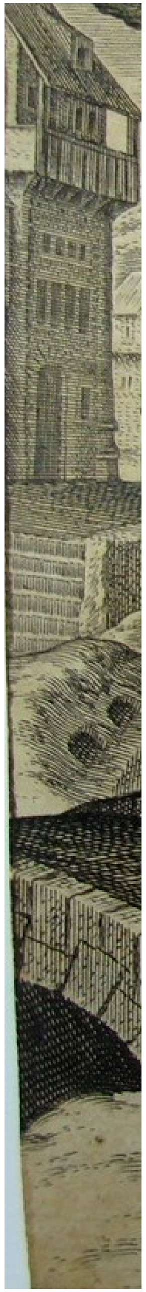

II. B : Jona wordt in zee geworpen

Derde staat; uit de reeks "De geschiedenis van Jona" : Hieronymus Wierix (graveur), Maerten de Vos (ontwerper), 1573-1619. Hoogte 189 mm (plaatrand). Breedte 246 mm (plaatrand). Museum Plantin-Moretus| Prentenkabinet, PK.OP.10893.

Van dit tableau werden tot op heden slechts 5 tegels teruggevonden. Het toont de episode *Jona wordt in zee geworpen* uit de *Geschiedenis van Jona*.

Jona, op de vlucht voor Jahwe, ging aan boord van een schip om naar Tarsis te varen, ver buiten het bereik van Jahwe. Wanneer een storm losbarst over de zee wordt Jona bij lot aangeduid om het schip te verlaten, om alzo de toorn van Jahwe te milderen.

(1)	B II		
		B VII	B VIII
B VIIII	B X		

Nummering aangebracht op de rugzijde van de tegels, voorafgegaan door de letter B.

De afbeelding van dit tableau in het artikel van Van Herck is ondersteboven weergegeven, waardoor de plaatsaanduiding die wordt opgegeven, bij een oppervlakkige lectuur, zeer verwarrend overkomt. Daarbij komt nog dat Van Herck slechts 5 tegelnummers opsomt, maar wel 6 tegels afbeeldt. De foto van Van Herck wordt overgenomen in *Dumortier 1991*, maar is daar wel correct georiënteerd.

(1) De tegel in positie 1 op de bovenste rij van de correct georiënteerde afbeelding van Van Herck hoort niet thuis in dit tableau. Het decor op die tegel kon herkend worden als de punt van de vleugel van de engel Rafaël uit de voorstelling *Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias* waar we de tegel de plaatsingscode D I toekenden (zie Deel I.D). Vandaar ook de verwarring die lange tijd heeft bestaan over het totaal aantal tegels dat in de drie in 1945 geassembleerde tableaus kon worden samengebracht; het zijn er dus wel degelijk 20 en niet 21.

Tentoonstellingen

- Deurne 1962, nr. 45

Afbeeldingen

- Van Herck 1944/45, 124, afb. 21
- Dumortier 1991, 236, fig. 18
- Dumortier 2002, 197, geen afbeelding

Jona wordt in zee geworpen, *paneel samengesteld in 1962: tegels verzonken ingewerkt in een houtvezelplaat.*

***Jona wordt in zee geworpen**, paneel na verwijdering van de houtvezelplaatsupport en restauratie in 2008.*

Museum Plantin-Moretus, V II 10,7,4.

Gereserveerd voor foto van de rugnummering na ontmanteling van het tableau uit 1962.

II. C : Jona wordt door een vis op het strand geworpen

Eerste staat; uit de reeks
“De geschiedenis van Jona” :
Hieronymus Wierix
(graveur),
Maerten de Vos
(ontwerper),
1572-1624.
Hoogte 187 mm (plaatrand).
Breedte 248 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OP.10894.

Inventariskaart: zie Bijlage II. C. (pag. 104)

Van dit tableau werd slechts 1 tegel teruggevonden. Het toont de episode *Jona wordt door een vis op het strand geworpen* uit de *Geschiedenis van Jona*.

Nadat Jona overboord geworpen was, zond Jahwe een grote vis om Jona in te zwelgen. En Jona bleef drie dagen en drie nachten in de buik van de vis bidden tot Jahwe. En Jahwe sprak tot de vis en de vis spuwde Jona uit op het droge.

			C XII

Plaatsingscode op de rugzijde van de tegel.

Elementen van de prent van Maerten De Vos die herkenbaar zijn op de tegel:

- de mosselschelp die op de grond ligt, schuin naar beneden gericht,
- de steen net daarboven,
- het neerhangend loof van een struik, net op de rand van de tegel en de prent.

II. D : Jona predikt te Nineve

Er zijn tot op heden geen tegels bekend die overeenstemmen met de voorstelling op deze prent.

Uit de reeks
“De geschiedenis van Jona” :
Maerten de Vos
(ontwerper).
Hoogte 201 mm (plaatrand).
Breedte 226 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OP.10896.

II. E : Jona onder een prieel

Er zijn tot op heden geen tegels bekend die overeenstemmen met de voorstelling op deze prent.

Eerste staat; uit de reeks "De geschiedenis van Jona" :
Hieronymus Wierix (graveur),
Maerten de Vos (ontwerper),
Gerard de Jode (uitgever);
1573-1619.
Hoogte 188 mm (plaatrand).
Breedte 249 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus| Prentenkabinet, PK.OP.10898.

Deel III : de geschiedenis van Susanna

Van de “Geschiedenis van Susanna” is een reeks van zes prenten gekend, ontworpen door Maarten Van Heemskerck.
De geschiedenis van Susanna is het derde aanhangsel aan het boek van de profeet Daniël, hetwelk aangeduid wordt als het *13de hoofdstuk Daniël*.
Dit apocriefe Bijbelboek vertelt het verhaal van een mooie en kuise vrouw die ten onrechte beschuldigd wordt van overspel. Tijdens het baden wordt Susanna begluurd door twee oudsten uit het volk die tot rechters waren aangesteld. Deze twee oudsten waren met begeerlijkheid ontstoken en benaderden Susanna met de eis “doe onze wil en zijt bij ons” (prent **A**). Susanna weigerde hierop in te gaan. Uit boosheid beschuldigden de twee oudsten haar van overspel met een jongeling (prent **B**), een zonde die bestraft diende te worden met de dood. Susanna wordt door de rechters ter dood veroordeeld. Op het moment dat zij wordt weggeleid, staat een jongeling op met de naam Daniël. Daniël, door God gezonden, komt tussenbeide en veroordeelt het feit dat recht is gesproken zonder de zaak onderzocht te hebben en zekerheid te hebben van Susanna’s misdaad (prent **C**). Hij ondervraagt de twee rechters afzonderlijk en bekomt van hen tegenstrijdige getuigenissen. De eerste verklaart hij dat Susanna en de jongeling heeft zien verkeren onder een mastiekboom; volgens de tweede ondervraagde oudste was dit onder een eik (prent **D**). Hierop werd niet Susanna maar de twee oude mannen veroordeeld tot de dood door steniging (prent **E**). De slotprent van de reeks toont de scène waarin Susanna, haar man Jojakim en haar hele familie de Heer loven (prent **F**).

De tegels van de tableaus die gebaseerd zijn op deze prenten, zijn gemerkt met een hoofdletter die de verhalende opbouw van het Bijbelverhaal volgen. We bezitten 6 tegels afkomstig uit 3 verschillende scènes, met name tegels gemerkt met een

- letter **D** : Daniël ondervraagt de tweede ouderling
  3 tegels gemerkt D VIII, D XI, D XII
- letter **E** : de steniging van de twee ouderlingen
  1 tegel gemerkt E X
- letter **F** : Susanna en haar familie loven de heer
  2 tegels gemerkt F X, F XI

Het is dan ook zeer goed mogelijk dat de drie voorgaande episodes uit het verhaal, ontworpen door Maarten Van Heemskerck, geschilderd werden op een tegeltableau met een

- letter **A** : Susanna belaagd door de ouderlingen,
- letter **B** : Susanna beschuldigd door de ouderlingen, en
- letter **C** : de tussenkomst van Daniël,

waarvoor nog geen tegel met herkenbaar decor is teruggevonden.

III. A : Susanna belaagd door de ouderlingen

Er zijn tot op heden geen tegels bekend die overeenstemmen met de voorstelling op deze prent.

Eerste van zes genummerde prenten met onderschrift in het Latijn uit een prentenboek met daarin het verhaal van Susanna,
gedateerd 1563.
Carel Collaert (uitgever),
Maarten van Heemskerck (ontwerper),
graveur onbekend.
Hoogte plat 224 mm
Breedte plat 275 mm
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OPB.0114.

III. B : Susanna beschuldigd door de ouderlingen

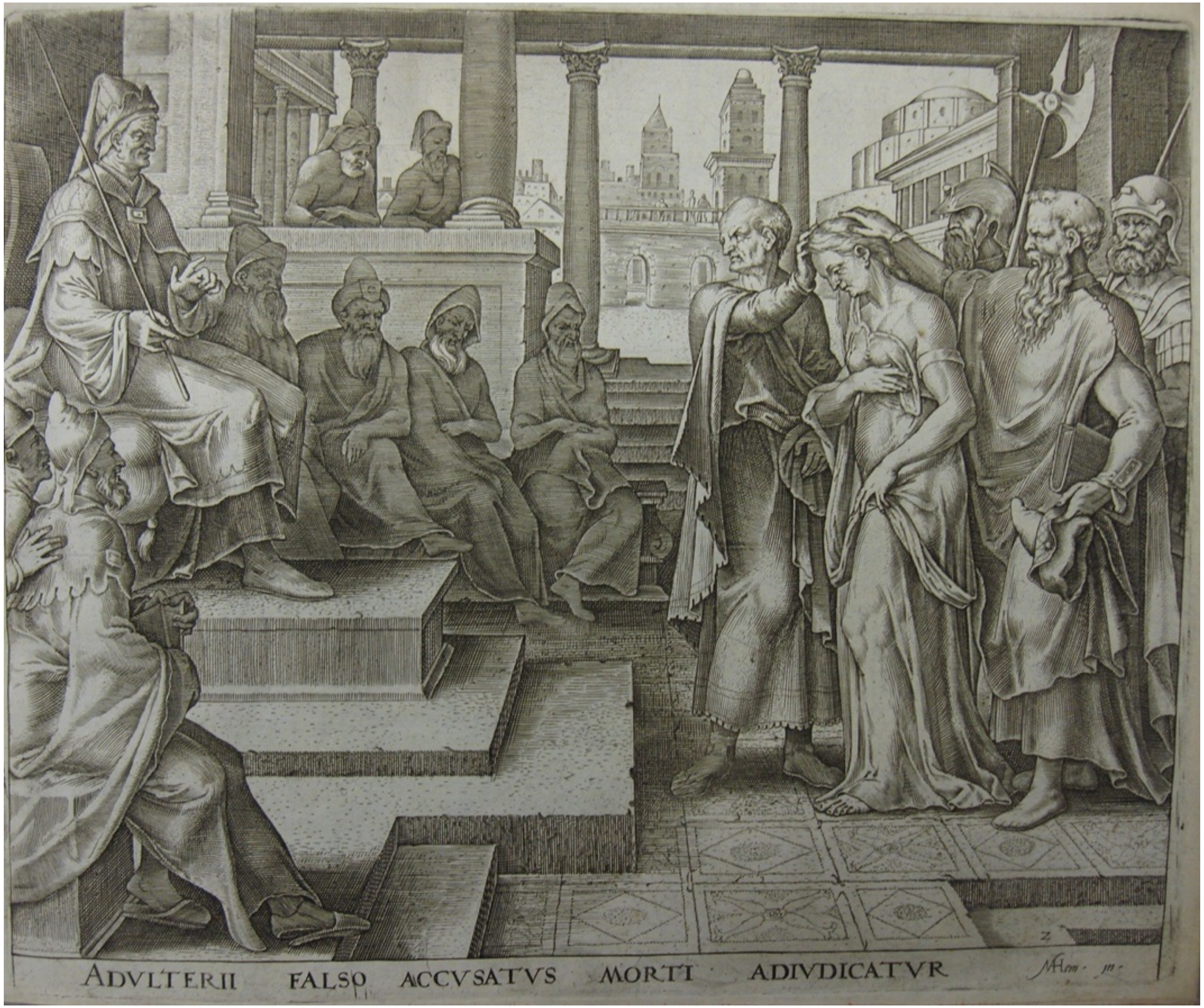

Er zijn tot op heden geen tegels bekend die overeenstemmen met de voorstelling op deze prent.

Tweede van zes genummerde prenten met onderschrift in het Latijn uit een prentenboek met daarin het verhaal van Susanna,
gedateerd 1563.
Carel Collaert
(uitgever),
Maarten van Heemskerck
(ontwerper),
graveur onbekend.
Hoogte plat 224 mm
Breedte plat 275 mm
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OPB.0114.

III. C : De tussenkomst van Daniël

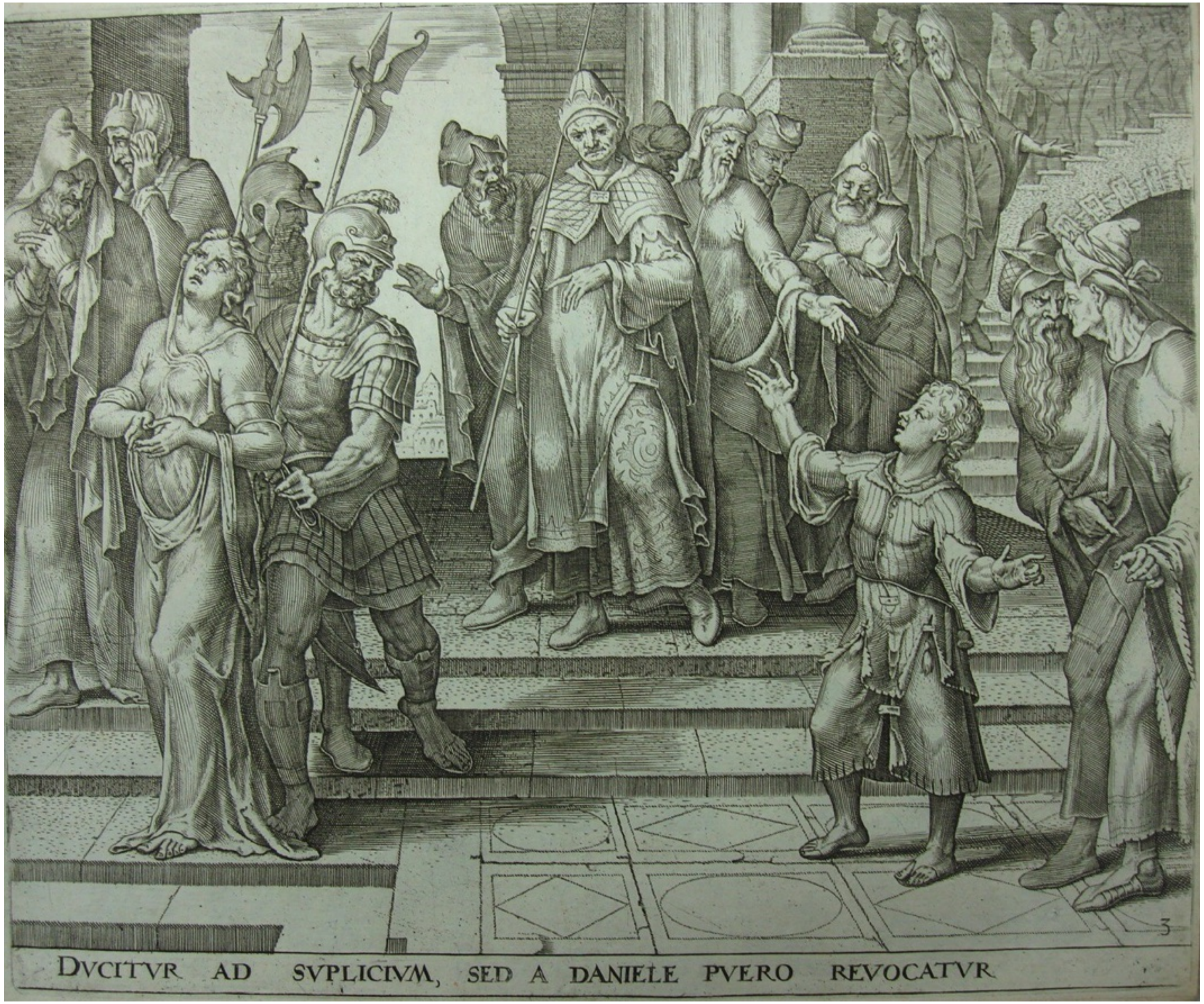

Er zijn tot op heden geen tegels bekend die overeenstemmen met de voorstelling op deze prent.

Derde van zes genummerde prenten met onderschrift in het Latijn uit een prentenboek met daarin het verhaal van Susanna,
gedateerd 1563.
Carel Collaert (uitgever),
Maarten van Heemskerck (ontwerper),
graveur onbekend.
Hoogte plat 224 mm
Breedte plat 275 mm
Museum Plantin-Moretus| Prentenkabinet, PK.OPB.0114.

III. D : Daniël ondervraagt de tweede ouderling

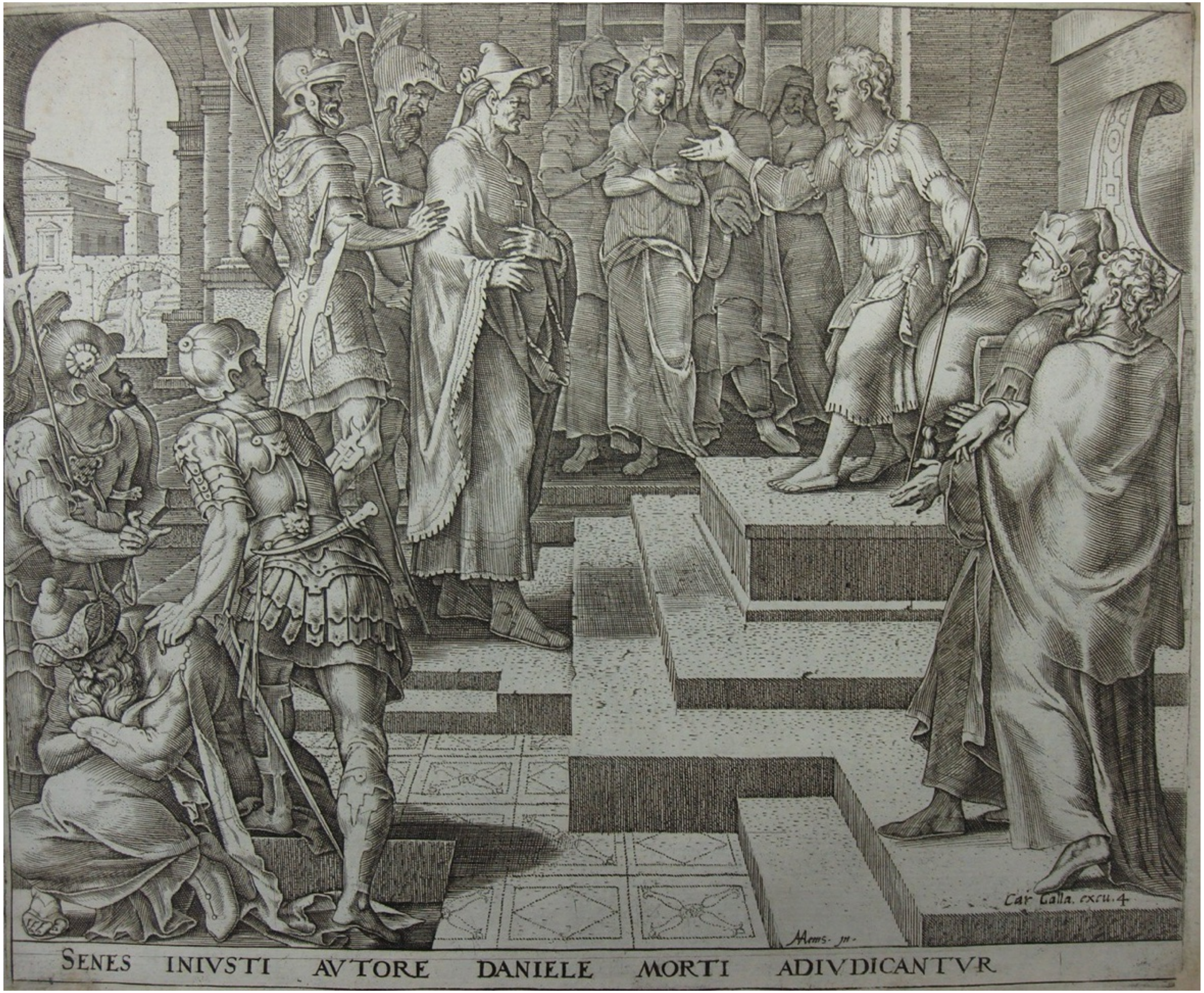

Vierde van zes genummerde prenten met onderschrift in het Latijn uit een prentenboek met daarin het verhaal van Susanna,
gedateerd 1563.
Carel Collaert
(uitgever),
Maarten van Heemskerck
(ontwerper),
graveur onbekend.
Hoogte plat 224 mm
Breedte plat 275 mm
Museum Plantin-Moretus|
Prentenkabinet, PK.OPB.0114.

➡ Inventariskaarten: zie Bijlage III. D. (pag. 105)

Volgende decorelementen op de prent van Maarten van Heemskerck vinden we terug :

op tegel **D VIII**

⇒ de gebogen rugleuning van de zetel van Daniël;

⇒ de zwarte haarbos van de persoon die voor deze rugleuning staat.

op tegel **D XI**

⇒ de betegelde vloer versierd met diagonale lijnen en punten of sterren;

⇒ een trede naar het verhoog waarop twee personen staan en toekijken naar wat zich links afspeelt;

⇒ een plat op de grond geplaatste blauwe voet van de persoon die op de prent staat afgebeeld met helm; deze persoon draagt een donkere toga;

⇒ een zwarte voet met opgelichte hiel van de persoon met zwarte haardos op de vorige tegel; deze draagt een rode toga.

op tegel **D XII**

⇒ het verlengde van het verhoog waarop de twee toeziende personen staan;

⇒ de in een punt eindigende rode toga van de figuur met de zwarte haardos.

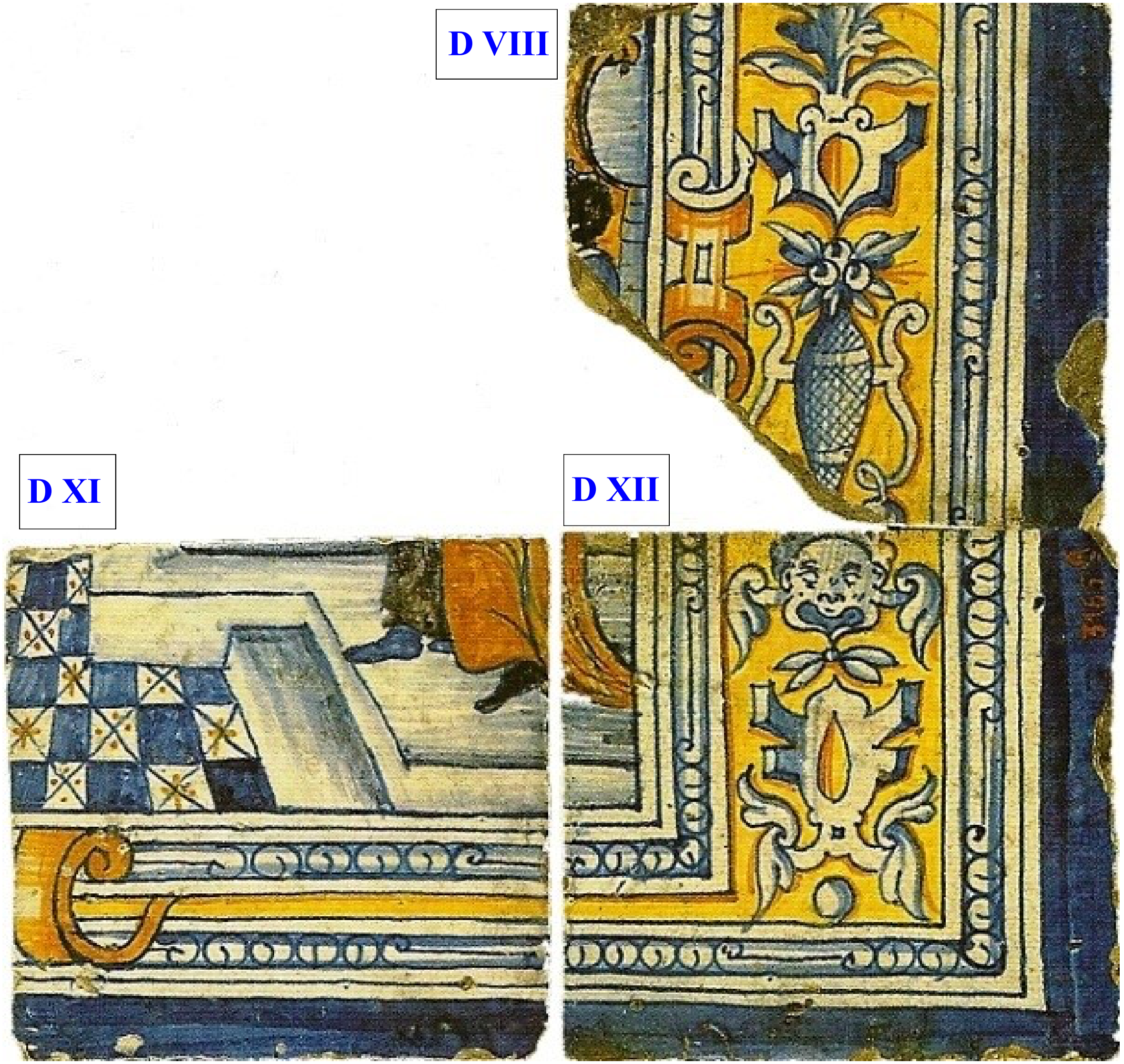

III. E : De steniging van de twee ouderlingen

Vijfde van zes genummerde prenten met onderschrift in het Latijn uit een prentenboek met daarin het verhaal van Susanna,
gedateerd 1563.
Carel Collaert (uitgever),
Maarten van Heemskerck (ontwerper),
graveur onbekend.
Hoogte plat 224 mm
Breedte plat 275 mm
Museum Plantin-Moretus| Prentenkabinet, PK.OPB.0114.

Inventariskaart: zie Bijlage III. E. (pag. 108)

E X

Op de tegel worden meerdere elementen van de prent herkend :

- het houten onderstel van de balk waaraan de twee mannen zijn vastgebonden,
- een blauwe en een witte broekspijp en de voeten van beide mannen,
- de twee witmetalen punten van de hellebaard, onderaan de afbeelding,
- de hoofddeksels en kledij van beide mannen, op een hoopje geworpen, onderaan de afbeelding,
- de talrijke stenen die door de beulen naar de twee veroordeelden werden geworpen.

III. F : Susanna en haar familie loven de Heer

Zesde van zes genummerde prenten met onderschrift in het Latijn uit een prentenboek met daarin het verhaal van Susanna,
gedateerd 1563.
Carel Collaert (uitgever),
Maarten van Heemskerck (ontwerper),
graveur onbekend.
Hoogte plat 224 mm
Breedte plat 275 mm
Museum Plantin-Moretus| Prentenkabinet, PK.OPB.0114.

Inventariskaarten: zie Bijlage III. F. (pag. 109)

F I	F II	F III	F IIII
F V	F VI	F VII	F VIII
F VIIII	tegel F X (KMKG)	tegel F XI (V&A)	F XII

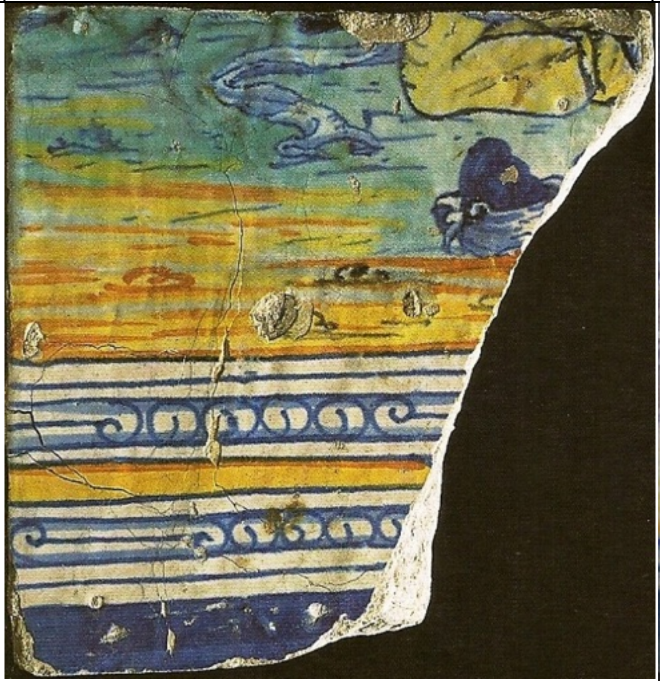

Op tegel F X worden meerdere elementen van de prent herkend :

- het geknielde been van Susanna
- de sjaal van Susanna die in een kronkel op de vloer voor haar uit ligt,
- een opgerold kledingstuk of doek onderaan de afbeelding.

Op tegel F XI worden meerdere elementen van de prent herkend :

- in het midden: het geknielde been en de blauw ingekleurde voet vermoedelijk van Jojakim, de man van Susanna,
- links daarvan: het doek dat neerhangt over het andere, rechtop-staand been van Jojakim,
- rechts: de onderrand van de mantels van personages die achter Jojakim staan en knielen, en een voet van een dezer.

IV. D : de prediking van Johannes de Doper

D VI

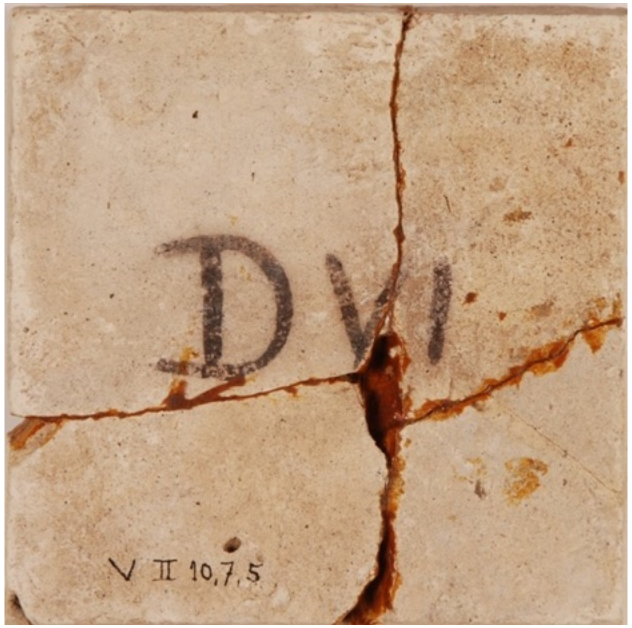

Tegelnummer: D VI
Inventarisnummer: V II 10, 7, 5
Referentie: MPM-S07-D VI
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 136 x 137 x 18,0/15,0 mm (afwijkende afmetingen mogelijk veroorzaakt door verlijming)
Spijkergaatjes: HLO, HRB: 120,0 mm (afwijkende afstand mogelijk veroorzaakt door verlijming)
Mortel: nee
Scherfkleur: gelig-zand
Randen: taps
Scherf: hard, fijn, homogeen.
Eén vingerindruk op rug.

7 gelijmde fragmenten; slecht verlijmd !!!

	D II		
D V	D VI	D VII	
	D X		

Aansluitingen:

- Verticaal boven met D II: geen tegel D II beschikbaar
- Horizontaal links met D V (MMB):
  ⇒ D V bevat groen en struiken; zou ruggen van personen moeten bevatten.
- Horizontaal rechts met D VII: geen tegel D VII beschikbaar
- Verticaal onder met D X: geen tegel D X beschikbaar.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 22.
- Dumortier 1991, 239, fig. 20
- Dumortier 2002, 198

IV. - : Jezus en de Samaritaanse vrouw aan de waterput

VII

Tegelnummer: **VII**
Inventarisnummer: 48981A
Eigenaar: Historisch Museum, Rotterdam
Afmetingen: ? mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: ? mm
Mortel: ja; twee noppen getuigen van een vroegere bevestiging op een support
Scherfkleur: ?
Randen: ?
Scherf: ?

Tegelnummer **XI**
Inventarisnummer: 48981B
Eigenaar: Historisch Museum, Rotterdam
Afmetingen: ? mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: ? mm
Mortel: ja; vier noppen getuigen van een vroegere bevestiging op een support
Scherfkleur: ?
Randen: ?
Scherf: ?

Tableau enkel met cijfers gemerkt

XI

XII

Tegelnummer: **XII**
Inventarisnummer: 48981C
Eigenaar: Historisch Museum, Rotterdam
Afmetingen: ? mm
Spijkergaatjes: ?
Mortel: ja; vier noppen getuigen van een vroegere bevestiging op een support
Scherfkleur: ?
Randen: ?
Scherf: ?

		III	
	VI	**VII**	VIII
	X	**XI**	**XII**

Aansluitingen:

- Geen aansluiting met andere tegels;
- enige gekende reeks die enkel met Romeinse cijfers is gemerkt.

Vermeldingen:

- De Jager & Schadee 2009, 76.

De groteskenrand op tegel XII uit de collectie van het Historisch Museum vertoont enkele opvallende verschillen met het decor op alle andere XII tegels:

- onderaan ontbreekt de parel,
- het masker heeft echte maskertrekken, wat minder het geval is bij de andere tegels,
- de bladerenconstructie aan kin en wangen, en onderaan de kin is totaal verschillend,
- de bladerenconstructie waarop het ijzerbandwerk rust, is minder fijn en licht gewijzigd opgebouwd.

Gezien de vindplaats van deze tegels stelt zich dan ook de vraag of dit nog een Antwerpse productie is.

Detail uit de groteskenrand op tegel XII, collectie Historisch Museum, Rotterdam.

Detail uit de groteskenrand op tegel XII, bij de overige tableaus.

Een tegel met meesterteken ?

? IIII

Tegelnummer: meesterteken (?) IIII (?)
Inventarisnummer: -
Referentie: -
Eigenaar: Privé verzameling
Afmetingen: 129 x 129 x 16,0/15,0 mm[1]
Spijkergaatjes: HLO, HRB: 128 mm[1]; HLO: 19 mm en HRB: 19 mm, Dm: 2 mm breed en plat
Mortel: ja
Scherfkleur: roze-geel
Randen: taps
Scherf: hard, zeer fijn; heel fijne gaatjes en enkele grotere luchtgaten.
Één vingerindruk vooraan.
Glazuur: loopslijtage aan rand L wat een vreemd verschijnsel is voor een tableau-tegel.

1. benaderend vanwege de verlijmde fragmenten.

		III	IIII
			VIII

Aansluitingen:

- Geen aansluiting met andere tegels om-wille van
  1) het meesterteken,
  2) de extra bruine trek in de parelrand.

Vermeldingen:

- Nooit eerder gepubliceerd.

Herkomst

- Opgegraven op het terrein van het huis van burgemeester Halmale in de Venus-straat te Antwerpen, hier genoemd "Huis Halmale". Hendrik Van Halmale was bur-gemeester van Antwerpen in 1591, 1598 -1599 en 1608-1609.

De hoektegel gevonden in een ophogingslaag op het terrein van huis Halmale verrast door twee bijzondere kenmerken.
Vooreerst het tegelnummer. We herkennen drie verticale strepen I waarvan één volledig en twee halve. Aan het decor herkennen we een tegel uit de hoek rechts boven van het tableau, plaats IIII. Het vierde been I is ofwel vervaagd, of het bevindt zich net boven de breuklijn.
Links van het Romeins cijfer proberen we een letter te ontcijferen die moet toelaten de tegel aan een tableau van een van de voorgaande groepen toe te wijzen. We herkennen geen hoofdletter, ook geen minuscuul. Het teken, dat jammer genoeg onvolledig is door een ontbrekend middenfragment, bevat meer dan één letter of teken. We gokken op een uitgerekte S of een f, en op de tweede positie een e of een r.

Halmale tegel: detail van de tegelnummering en mogelijk meesterteken op de rug.

We denken eerder met een meesterteken te maken hebben dan met een letteraanduiding voor een tegelreeks. In elk geval is het teken voldoende afwijkend van de reeds ontmoette letters om de tegel te beschouwen als behorende tot een afzonderlijk tableau.

Het tweede bijzondere aspect ligt in het schilderwerk. Alle lijnen van de parelrand en de parels zelf zijn beschaduwd of geaccentueerd door een lichtbruine trek, aangebracht met dezelfde bruine verf waarmee het grotesken decor aan de linker en rechter zijde zijn bijgewerkt. Dit hebben we bij geen enkele van de voorgaande tegels aangetroffen.

Ook de andere kenmerken, zoals de afmetingen, de dikte en de scherfkleur, wijzen op een tegel die niet hoort bij een van de overige beschikbare stukken.

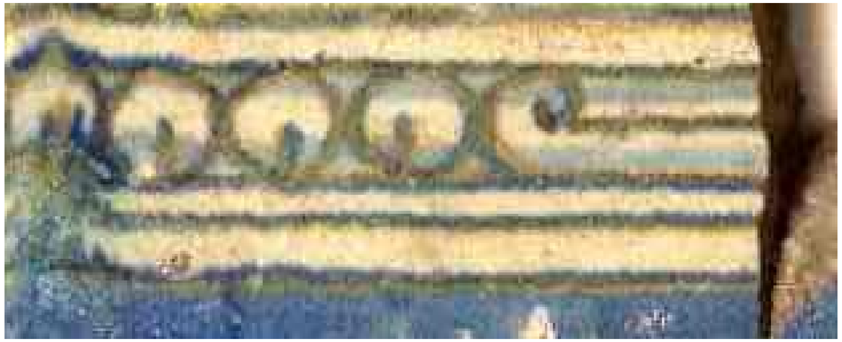

Bijkomende bruine trek in de parelrand, die zowel de lijnen als de parels accentueert.

Deel VI : resterende losse tegels

Met 42 tegels konden in totaal 14 tableaus worden herkend, zij het in enkele gevallen met slechts één, twee of drie tegels.

Kenletter Thema	Aantal tegels
A - Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit	2
B - Tobias vangt een vis	7
C - Raguël ontvangt Tobias	2
D - Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias	1
E - Tobias en Sara bidden tot God (de Duivelbanning)	8
A - Jona vlucht voor de Heer	5
B - Jona wordt in zee geworpen	5
C - Jona wordt door een vis op het strand geworpen	1
D - Daniël ondervraagt de tweede ouderling	3
E - de steniging van de twee ouderlingen	1
F - Susanna en haar familie loven de Heer	2
D - de prediking van Johannes de Doper	1
- - Jezus en de Samaritaanse vrouw aan de waterput	3
- - Halmale tegel(tableau)	1
Totaal	**42**

Er resten dus nog **12** losse tegels en **4** tegelfragmenten waarvoor geen aansluiting wordt gevonden met het decor in de 14 hogervermelde tableaus en waarvoor ook geen overeenkomst met de prentvoorbeelden is gevonden.
Hiernaast: overzicht van deze 12 tegels, waarvoor in de hiernavolgende pagina's telkens een inventariskaart wordt opgesteld.
De 4 tegelfragmenten worden in het volgend hoofdstuk behandeld.

Tegel gemerkt:

- **A III** (KMKG) *
- **A XII** (MPM)
- **A XII** (V&A)

- **B III** (KMKG) *
- **B IIII** (?) (MPM)

- **C II** (MPM) *

- **D I** (MMB)
- **D V** (MMB)
- **D VIIII** (MMB)
- **D III** (KMKG) *
- **D VIIII** (MPM)

- **E IIII** (KMKG)

Bij de Romeinse cijfers is de aftrek I vóór de V of de X niet in gebruik; IV wordt als IIII aangeduid, IX als VIIII.

* Vier van de 12 tegels waarvoor geen aansluiting wordt gevonden met tegels op de gereconstrueerde tableaus en waarvan de voorstelling ook niet gelokaliseerd kan worden op de prenten, betreffen wolkenformaties. Voor aansluiting van de elementen afgebeeld op de onderrand van die tegels is ofwel geen onderliggende tegel beschikbaar, ofwel is de voorstelling hierop totaal verschillend. Enkel nieuwe tegelvondsten kunnen helpen bij hun toewijzing!

VI. A. tegels gemerkt A III, A XII, A XII

Er blijven 3 losse tegels over die gemerkt zijn met de letter **A**.
Er werden reeds 2 tableaus met kenletter **A** samengesteld, namelijk:
⇒ I. A : Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit : 2 tegels
⇒ II. A : Jona vlucht voor de Heer : 5 tegels

A III (KMKG)

- A III past niet in het Tobias tableau omdat de prent een binnenhuis scène toont; daarin passen geen wolken!
- A III past niet in het Jona tableau omdat daar reeds een tegel A III aanwezig is.

A III komt dus uit een derde tableau met kenletter A. Aangezien de tegel zich in de collectie van KMKG bevindt, behoort hij mogelijk tot een tableau met een voorstelling uit de "Geschiedenis van Susanna". De meest voor de hand liggende voorstelling betreft "Susanna belaagd door de ouderlingen" (Deel III. A). Op de prent bevinden zich op tegelplaats III inderdaad wolken, maar de twee heuvelachtige vormen kunnen we er niet op terugvinden.

A XII (MPM)

- A XII zou kunnen behoren bij het Tobias tableau: de in perspectief schuin oplopende eerste trede met een blauwe lijn die de rand van de tweede trede markeert, en de overige bevloering er net boven, vertonen sterke gelijkenis met de prent.
- A XII past niet in het Jona tableau; er is reeds een A XII aanwezig die er vermoedelijk correct ligt.

A XII (V&A)

- A XII past niet in het Tobias tableau: de rode en groene bodembedekking komt niet voor op de Tobias prent waar in deze hoek één of twee treden staan afgebeeld.
- A XII past niet in het Jona tableau; er is reeds een A XII aanwezig die er vermoedelijk correct ligt.

Deze A XII zou eventueel kunnen samengaan met voorgaande A III tegel uit KMKG, wat niet onlogisch is aangezien de F XI tegel uit V&A ook aansluit op de F X tegel van KMKG.

Conclusie van deze analyse is dat minstens één extra tegeltableau met kenletter A moet hebben bestaan, waarvan tegel A III heeft deel uitgemaakt.
De toewijzing van A XII (MPM) aan het Tobias tableau en A XII (V&A) aan het tableau waarvan A III (KMKG) zou deel uitmaken, is louter hypothetisch.

A III (KMKG)

Tegelnummer: A III
Inventarisnummer: 5996 D
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 130,4 x 130,5 x 18,5 mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: 134 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: donkergrijs
Randen: licht taps
Scherf: hard
Clichénummer: ACL 98196 A

Hemel met een wolk. Op de onderrand: het bovenste deel van een niet identificeerbaar object of landschap. Het decor vertoont enige gelijkenis met dat van tegel C II (zie C II hierna).

	A II	**A III**	A IIII
		A VII	

Aansluitingen:

- Horizontaal links van A III: A II sluit reeds aan op een andere A III (zie Deel II, A III)
- Horizontaal rechts van A III: geen tegel A IIII beschikbaar
- Verticaal onder A III: geen tegel A VII beschikbaar.

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 B, geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, 121, afb. 23, geen beschrijving.
- Dumortier 2002, cat. 52, 200.

A XII (MPM)

Tegelnummer: A XII [1]
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S12-A XII
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 132 x 131 x 18/17 mm
Spijkergaatjes HLB, HRO: 128,0 mm.
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: licht taps
Scherf: hard, fijn, homogeen.

			A VIII
		A XI	**A XII**

Aansluitingen:

- Horizontaal links van A XII: geen tegel A XI beschikbaar
- Verticaal boven A XII: geen tegel A VIII beschikbaar.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 22.

Bodemdecor met een schuin oplopende trede, steen of rots.

1. de letter A is bijgewerkt met potlood.

A XII (V&A)

Met rode strepen ingekleurde aarden grond.

Tegelnummer: A XII
Inventarisnummer: C.14-1922
Eigenaar: Victoria & Albert Museum, Londen
Afmetingen: 132 x 132 x 18/17 mm
Spijkergaatjes HLB, HRO: 138,0 mm.
Mortel: ?
Scherfkleur: licht geel (roze-achtig/geelachtig)
Randen: ?

			A VIII
		A XI	**A XII**

Aansluitingen:

- Horizontaal links van A XII: geen tegel A XI beschikbaar
- Verticaal boven A XII: geen tegel A VIII beschikbaar.

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 C, geen beschrijving.
- Arthur Lane, *A guide to the collection of tiles*, Victoria and Albert Museum, 1959, 54.
- Van Herck 1944/45, 122, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 1991, 229, fig. 8.
- Dumortier 2002, cat. 52.

Merken we op dat tegel A XII (V&A) steeds beschouwd werd als een tegel met plaatsingscode F XII en foutief werd aangesloten op tegel F XI (V&A) die samen met F X (KMKG) een fragment afbeeldt uit de voorstelling “Susanna en haar familie loven de Heer (zie Deel III. F).

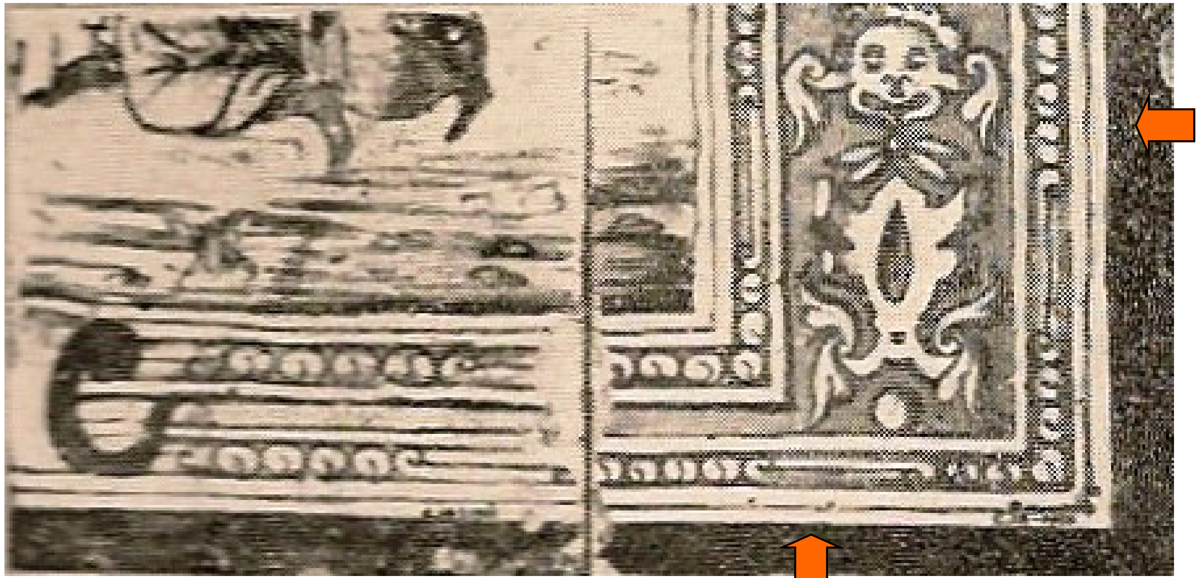

F XI (V&A)

F XII (V&A) plaatsingscode volgens Van Herck

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 C, geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, 122, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 1991, 229, fig. 8.
- Dumortier 2002, cat. 52; 42, fig. 20 rechts.

A XII (V&A)

Op de zwart-wit foto van Nicaise (1934) lijkt er een continuïteit in het decor tussen F XI en A XII. Op de kleurafbeelding is dit duidelijk niet zo. Ook verschillen op beide tegels het geel en het oranjegeel van het kader rondom de voorstelling. Het blauw van de parelrand en van de blauwe zoom is op tegel A XII veel vetter aangebracht dan op tegel F XI. De twee tegels in het bezit van V&A horen dus niet bij elkaar.

VI. B. tegels gemerkt B I^a, B III, B IIII (?)

Er blijven 3 losse tegels over die gemerkt zijn met de letter **B**.
Tegel B I^a heb ik beschouwd als behorend tot een D-tableau.
Er werden reeds 2 tableaus met kenletter **B** samengesteld :

⇒ I. B : Tobias vangt een vis : 7 tegels

⇒ II. B : Jona wordt in zee geworpen : 5 tegels

Een derde mogelijk B tableau kan zijn:

⇒ III. B : Susanna beschuldigd door de ouderlingen

maar hiervan zijn nog geen tegels gevonden.

B I^a (MPM)

- B I^a past niet in het Tobias tableau; er bestaat reeds een tegel B I in dat tableau, die daar correct aansluit.
- B I^a sluit niet aan op de B II van het Jona tableau waar een dikke blauwe wolkenband is getrokken, met rechts daarvan zeil en touwwerk van het schip.
  Van Herck had in zijn publicatie tegel B I^a ten onrechte in het Jona tableau op deze plaats gelegd. Dit is in 1962 gecorrigeerd bij het monteren van de tegels in de houtvezelplaat.
- B I^a hoort waarschijnlijk niet in eenzelfde tableau met B III van KMKG: B I^a bevat de rechter vleugelpunt van de engel Rafaël, terwijl B III zware donderwolken bevat en twee niet identificeerbare toppen.

Mogelijk is de plaatsingscode van deze tegel foutief bijgewerkt met potlood, en zou deze tegel oorspronkelijk gemerkt zijn met de **plaatsingscode D I**. Zie: Deel I. D. en Bijlage I. D. *Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias*.

B III (KMKG)

- B III sluit qua decor bij geen enkele andere tegel aan, noch horizontaal, noch verticaal.
- in het Tobias tableau is reeds een tegel B III aanwezig.
- in het Jona verhaal zou er op deze tegel zeilwerk en een mast moeten staan.
- op de prent *Susanna beschuldigd door de ouderlingen* (zie Deel III. B.) kunnen dergelijke zware wolken en bergpieken niet voorkomen.

Het decor vertoont grote gelijkenis met dat van tegel D III uit de collectie KMKG (zie verder D III).

B IIII (?) (MPM)

- B IIII bevat geen decor; het is bijgevolg onmogelijk te bepalen tot welke voorstelling de tegel behoord heeft.

Conclusie van dit onderzoek is dat mogelijk 1 bijkomend tableau bestaan heeft met een voorstelling waarvan tegel B III deel uit maakt.

B III

Tegelnummer: B III
Inventarisnummer: 5996 C
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 131,2 x 131,1 x 18,0 mm
Spijkergaatjes: HRB, HLO: 135,2 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: licht taps
Scherf: hard
Clichénummer: ACL 98196 A

Lucht met wolken en twee niet-identificeerbare toppen.

	B II	**B III**	B IIII
		B VII	

Aansluitingen:

- Horizontaal links van B III: geen tegel B II beschikbaar
- Horizontaal rechts van B III: geen tegel B IIII beschikbaar
- Verticaal onder B III: geen tegel B VII beschikbaar.

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 B, geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, Afb. 23, 121, geen beschrijving.
- Dumortier 2002, cat. 52, 200.

B IIII (?)

Hoekornament rechts boven van een tableau.

Tegelnummer: B IIII (?). We herkennen de bovenbuik van de letter B. Het zou normaliter een B IIII moeten zijn.
Inventarisnummer: V II 10, 7, 8
Referentie: MPM-S13-5
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: (67) x (75) x 18 mm
Spijkergaatjes HRB: 27 mm uit de hoek
Mortel: ja
Scherfkleur: beige-gelig
Randen: recht
Scherf: hard, zeer fijn, homogeen; gelaagd (zie foto breukrand)

Zijn de cirkeltjes op de rug verdroogde zoutvorming?
Restant van een kleirolletje op de rand B (zie foto).

		B III	**B IIII ?**
			B VIII

Aansluitingen:

- Met B VIII van tableau “Tobias vangt een vis”: mogelijk, maar niet te bepalen wegens ontbrekend decor op B IIII
- Met B VIII van tableau “Jonas over boord geworpen”: mogelijk, maar niet te bepalen wegens ontbrekend decor op B IIII
- Met B I[a] (of D I): mogelijk, maar niet te bepalen wegens ontbrekend decor op B IIII
- Met B III (KMKG): mogelijk, maar niet te bepalen wegens ontbrekend decor op B IIII.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 124.

Vermoedelijk de bovenbuik van een letter B.

Restant van een kleirolletje op rand rechts.

Gelaagde scherf op de breukrand links.

VI. C. tegel gemerkt C II

Er blijft 1 losse tegel over die gemerkt is met de letter **C**.
Er werden reeds 2 tableaus met kenletter **C** samengesteld :

⇒ I. C : Raguël ontvangt Tobias : 2 tegels

⇒ II. C : Jona wordt door een vis op het strand geworpen : 1 tegel

Een derde mogelijk **C** tableau kan zijn:

⇒ III. C : de tussenkomst van Daniël
maar hiervan zijn nog geen tegels gevonden.

C II (MPM)

- C II past niet in het Tobias tableau: er zou minstens een restant van de vleugel van de engel Rafaël op deze tegel moeten staan.
- C II zou kunnen passen in het Jona tableau, hoewel de wolkenmassa op de prent een heel andere vorm aanneemt.
- C II past niet in het Susanna tableau omdat dit een binnenhuisscène is waarin deze wolkenformatie niet thuis hoort.

C II

Wolken met een scherp uitlopende punt naar links en een zwerm vogels in de lucht.

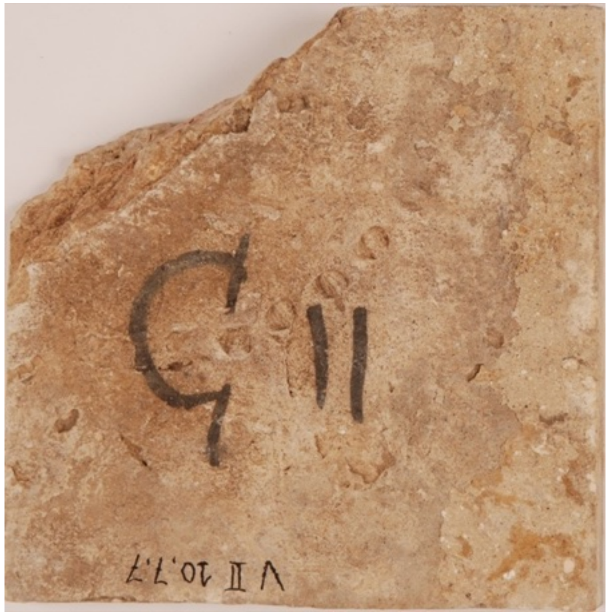

Tegelnummer: C II + een van de acht brokstukken.
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S09-C II
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 132 x 133 x 18,0/17,0 mm
Spijkergaatjes: HLO 26 mm, zeer fijn.
Mortel: ja
Scherfkleur: zand-gelig
Randen: taps
Scherf: hard, fijn, gelaagd met rode strepen; 5 rondjes ingedrukt op de rug.

C I	**C II**	**C III**	
	C VI		
			C XII

Aansluitingen:

- Horizontaal links van C II: geen tegel C I beschikbaar
- Horizontaal rechts van C II:
    - ⇒ geen aansluiting tussen wolken op C II en engelenvleugel op C III;
    - ⇒ kleurverschil van het geel in de parelrand
- Verticaal onder C II: geen tegel C VI beschikbaar
- Met C XII: geen overeenkomst op meerdere punten. Zie Bijlage I. C: "Waarom tegel C II, tegel C III en tegel C XII tot 3 verschillende tegeltableaus behoren?" (pagina 99).

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 124, afb. 22
  De tegel staat bij Van Herck vermeld met plaatsingsnummer G II. Het betreft nochtans een letter C, en niet G.

Er blijven 5 losse tegels over die gemerkt zijn met de letter **D**.
Er werden reeds 3 tableaus met kenletter **D** samengesteld :
⇒ I. D : Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias : 1 tegel
⇒ III. D : Daniël ondervraagt de tweede ouderling : 3 tegels
⇒ IV. D : de prediking van Johannes de Doper : 1 tegel

Ander mogelijk **D** tableau kan zijn:
⇒ II. D : Jona predikt te Nineve
maar hiervan zijn nog geen tegels gevonden.

D I - D V - D VIIII (MMB)

De allereerste vraag die zich stelt is of deze drie tegels wel degelijk samen horen.

- D I heeft een citroengele, D V een oranje-gele en D VIIII een eerder gele inkleuring.
- de overgang van het gele grondje op D VIIII naar het gele strookje op D V lijkt niet overtuigend, maar het beeld is benadeeld door het ontbrekend plakje glazuur op de onderrand van D V.
- De overgang van D V naar D I is eveneens gehandicapt door een ontbrekend plakje glazuur aan de bovenrand van D V. Het zuiver witte glazuur boven wat vermoedelijk een heuveltje moet voorstellen, zet zich niet verder op D I, tenzij de kleuropnames van de tegels een verkeerd beeld geven.
- De scherfkleur, gezien op de rug van de drie tegels, lijkt ook zeer uiteenlopend, van helder geel, over donker geel, naar grijs.
- De nummering D VIIII is veel vetter geschreven dan de twee andere nummers en de vier I benen zijn langer dan op D I.

Het decor op de rechter rand van de drie tegels zoals die hier zijn samengebracht, kan op geen enkele van de gekende prenten worden teruggevonden.

Conclusie van deze analyse is dat de correcte onderlinge aansluiting van deze drie tegels slechts zal kunnen bevestigd worden door een correcte aansluiting van het decor van de drie ontbrekende tegels die hier rechts op aansluiten. Op de prent II D *Jona predikt te Nineve*, waarvoor nog geen tegels gevonden werden, zijn geen decorelementen te zien die op deze tegels zouden kunnen aansluiten.

D III (KMKG)

- D III zou kunnen samengaan met D I van MMB omwille van de donkere dreigende luchtstrepen.
- het decor, met twee scherpe bergpieken kan op geen enkele prent teruggevonden worden.

Het decor vertoont grote gelijkenis met dat van tegel B III uit de collectie KMKG (zie Deel VI, B III).

D VIIII (MPM)

Ondanks het aanwezige decor - grasheuveltje en wat takjes - kan de tegel niet aan een bepaalde prent of tegeltableau toegewezen worden.

D I

D V

D VIIII

Tegelnummer: **D I**
Inventarisnummer: MMB.0705.1; cat. nr. 320*
Objectfiche : MMB.0705
Eigenaar: Museum Mayer van den Bergh
Afmetingen: 130 x 130 x 18,0/17,0 mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: 135,0 mm (hoekafstanden: HLB: 21mm, Dm: 2mm; HRO: 26mm, Dm: 2mm).
Mortel: ja
Scherfkleur: geel
Randen: recht
Scherf: zeer hard, fijn. Scherf heeft dezelfde samenstelling als de Halmale-tegel uit de Venusstraat (zie Deel V): kleur, structuur, hardheid en algemene look; is wel wat dikker en enkele mm hoger en breder.
Glazuur: enkele putjes in scherf vooraan met lichte glazuurvloeiing; licht gekookt glazuur aan rand R; puntje van lichte aanbak (proenstip-like); lichte glazuurverschuiving (opstoot) in voet acanthusbladen; 1 vingerindruk in glazuur vooraan.
Foto: Bart Huysmans

Tegelnummer: **D V**
Inventarisnummer: MMB.0705.2; cat. nr. 320*
Objectfiche : MMB.0705
Eigenaar: Museum Mayer van den Bergh
Afmetingen: 131 x 130 x 18,0 mm
Spijkergaatjes: HLO, HRB: 135,0 mm (hoekafstanden: HLO: 22mm, Dm: 1,5mm; HRB: 26mm, Dm: 1mm)
Mortel: ja
Scherfkleur: donker geel
Randen: recht
Scherf: zeer hard, fijn. Scherf heeft dezelfde samenstelling als de Halmale-tegel uit de Venusstraat (zie Deel V): kleur, structuur, hardheid en algemene look; is wel wat dikker en enkele mm hoger en breder.
Glazuur: enkele putjes in scherf vooraan met lichte glazuurvloeiing; licht gekookt glazuur aan rand L (blauw) en rand R (groen); glazuurkrul aan rand L.
Schade: Strookje in HLO geplakt; hoekje HRO afgebrokkeld.
Foto: Bart Huysmans

* *Catalogue du Musée Mayer van den Bergh*, Anvers, Bruxelles, 1933.

Blauwe ondergrond of water (?) waarboven door de zon gekleurde grond, groen gras en een plant.
Daarboven, een vlakte met een steen of kei (?) begrensd door bomen en een heuveltje (?).
Bovenaan een blauw gestreepte lucht.
*In de hoek onderaan de **datum 1607**.*

Tegelnummer: **D VIIII**
Inventarisnummer: MMB.0705.3; cat. nr. 320*
Objectfiche : MMB.0705
Eigenaar: Museum Mayer van den Bergh
Afmetingen: 130 x 130 x 18,0/17,0 mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: 135,0 mm
(hoekafstanden: HLB: 26mm, Dm: 1,5mm;
HRO: 22mm, Dm: 2,5mm)
Mortel: ja
Scherfkleur: donkergrijs
Randen: recht; buitenrand lichtjes taps
Scherf: zeer hard, fijn. Scherf heeft dezelfde samenstelling als de Halmale-tegel uit de Venusstraat (zie Deel V): kleur, structuur, hardheid en algemene look; is wel wat dikker en enkele mm hoger en breder.
Op rug: enkele putjes waarschijnlijk veroorzaakt door uitzetting van intrusies.
Glazuur: meerdere putjes in scherf vooraan met lichte glazuurvloeiing; lichte glazuurkook aan rand B.
Foto: Bart Huysmans

Aansluitingen:

- D I: geen D II beschikbaar;
  niet met D VI (MPM): zie hierna;
  geen D X beschikbaar
- D V met D VI (MPM): neen, omwille van persoonsfiguren op D VI
- D V met D VIIII (MPM) : neen, omwille van dubbele D VIIII

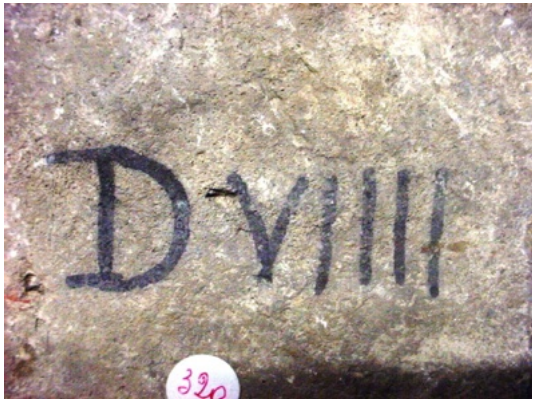

D I	D II		
D V	**D VI**		
D VIIII	D X		

- met D VIII - D XI - D XII (KMKG): neen, omwille van binnenhuisscène op deze tegels
- D I met D III (KMKG): zou kunnen omwille van de luchtstrepen

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, 39-40, Plaat 5 A.
- Van Herck 1944/45, 121, 123, 125, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 2002, cat. 51, 198-199.

Herkomst:

Aangekocht in 1890 van antiquair Beyens te Antwerpen voor 6 Fr [voor 3 stuks!].
Zie Bijlage VIII, Addendum VIII.1.

Tentoonstellingen:

- Antwerpen 1930, nr. D718
- 's-Gravenhage 1949, nr. 46
- Deurne 1962, nr. 47

* *Catalogue du Musée Mayer van den Bergh*, Anvers, Bruxelles, 1933.

D III

Lucht met wolken, twee bergtoppen en een afdak o.v.v. een tent.
Uiterst rechts, wand van een gebouw/toren?

Tegelnummer: D III
Inventarisnummer: 3165 C
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 132,5 x 133 x 18,5 mm
Spijkergaatjes: HRB, HLO: 136,5 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: recht
Scherf: hard
Clichénummer: ACL 2842 A

	D II	**D III**	D IIII
		D VII	

Aansluitingen:

- Horizontaal links van D III: geen tegel D II beschikbaar
- Horizontaal rechts van D III: geen tegel D IIII beschikbaar
- Verticaal onder D III: geen tegel D VII beschikbaar.

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, 38, Plaat 5 B, geen beschrijving
- Van Herck 1944/45, 121, afb. 23: geen beschrijving
- Dumortier 2002, cat. 52, 200.

D VIIII

Water of een vlakte met wat takwerk op de voorgrond.

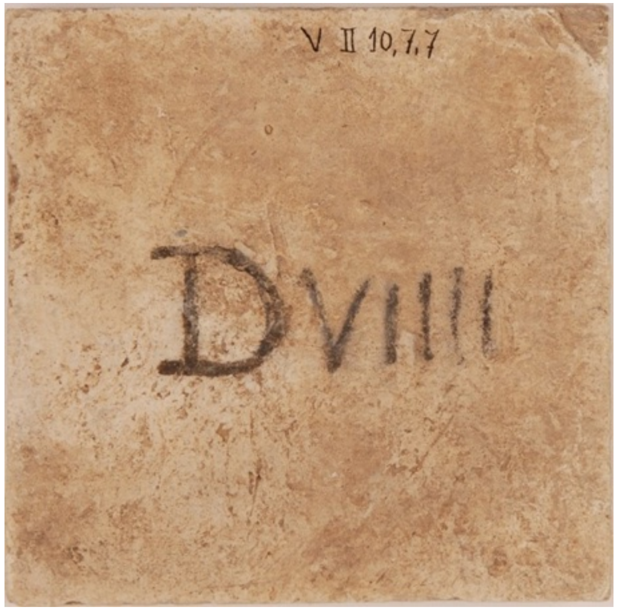

Tegelnummer: D VIIII
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S10-D VIIII
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 133 x 132 x 17,0/16,0 mm
Spijkergaatjes: HLB (26 mm), maar niet in de tegenovergestelde hoek HRO. Wel gaatje in HRB (25 mm), maar dit is geen spijkergaatje want er zijn nog twee andere kleine gaatjes in het glazuur.
Mortel: ja
Scherfkleur: beige
Randen: licht taps
Scherf: hard, fijn, homogeen. Kleine aanbak op de rug, waarboven de plaatscode is aangebracht.
Glazuur: lichtjes gevloeid aan het masker-kopje en parelrand onder.

D V			
D VIIII	D X		

Aansluitingen:

- Verticaal boven met
  D V: neen, want de D V (MMB) sluit aan op een andere D VIIII
- Horizontaal rechts met
  D X: geen tegel D X beschikbaar

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 124, afb. 22

VI. E. tegel gemerkt E IIII

Er blijft 1 losse tegel over die gemerkt is met de letter **E**.
Er werden reeds 2 tableaus met kenletter **E** samengesteld :
⇒ I. E : Tobias en Sara bidden tot God : 8 tegels
⇒ III. E : De steniging van de twee ouderlingen : 1 tegel

Een derde mogelijk **E** tableau kan zijn:
⇒ II. E : Jona onder een prieel
maar hiervan zijn nog geen tegels gevonden.

E IIII (KMKG)

- E IIII past niet in het Tobias tableau; er is reeds een E IIII aanwezig in dit tableau
- E IIII kan niet thuis horen in het Susanna tableau; in de rechterbovenhoek van de prent is er wel lucht geschilderd, maar die is gevuld met een spitse toren. Nochtans is er volledige overeenkomst met de schrijfwijze van de letter E op de tegel E X van dat tableau.
- E IIII past niet in het Jona tableau; in *Jona onder een prieel* is de rechter bovenhoek gevuld met een boom en veel gebladerte.

Op de onderrand van de tegel is een klein boogje in het blauw zichtbaar. Misschien kan dit op termijn helpen bij het toewijzen van de tegel aan een of andere prent.

E IIII

Tegelnummer: E IIII
Inventarisnummer: 3165 B
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 132,0 x 131,0 x 20,0 mm
Spijkergaatjes: HRB, HLO: 136 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: recht
Scherf: hard
Clichénummer: ACL 2889 A

		E III	**E IIII**
			E VIII

Lucht met wolken en een klein boogje onderaan de tegel.

Aansluitingen:

- Horizontaal links van E IIII: geen losse tegel E III beschikbaar
- Verticaal onder E IIII: geen losse tegel E VIII beschikbaar
- met E X (KMKG): mogelijk, maar niet uit te maken, tenzij de gelijkvormige schrijfwijze van de letter E op hun rugzijdes
- met het tableau "De Duivelbanning": er bestaat reeds een tegel E IIII die daar correct aansluit (duivel verdwijnt door schouw). Jammer genoeg is de rugzijde van die tegel niet beschikbaar om de schrijfwijze van de letter E na te gaan.

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 B, geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, Afb. 23, 121: geen beschrijving.

Deel VII : de 8 “brokstukken” uit Museum Plantin-Moretus

Charles van Herck vernoemde in zijn artikel nog acht scherven onder de aanduiding *brokstukken*. Die heb ik kunnen identificeren en een aantal ervan zelfs groeperen. Die zijn afgebeeld op de foto uit 1944 in het museum (zie pagina 4)

1. Vooreerst **een kleine scherf** die kon worden aangesloten bovenaan tegel C II. Zie Deel VI, C II (Referentie MPM-S13-8).

2. Bij **een tweede brokstuk** herkende ik de bovenbuik van de letter B. Het zou normaliter een tegelpositie B IIII moeten zijn; het stuk is daarom opgenomen in de reeks van de tableaus gemerkt B. Zie Deel VI, B IIII (?) (Referentie MPM-S13-5). Het vraagteken slaat op de B, niet op de IIII.

Er resten dan nog zes brokstukken (of vier fragmenten) die niet kunnen toegewezen worden aan een van de voorgaande 14 tableaus bij gebrek aan een volledige plaatscode op de rug en/of aanwijzing vanuit het decor.

3. **Brokstuk MPM-S13-7**

Een fragment dat thuishoort op plaats I. Er is op de rug vaag een verticaal been te zien dat ofwel een I is, of de rug van een letter B, D, E of F.

? I

Tegelnummer: ? I
Decor: -
Inventarisnummer: V II 10, 7, 8
Referentie: MPM-S13-7
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: (65) x (68) x 17,0 mm
Spijkergaatjes: HRB, boven de tweede parel
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: taps
Scherf: hard, fijn, homogeen

? I	II		
V			

Aansluitingen:

- Geen aansluiting met andere tegels.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 124.

Deze hoektegel heeft twee handicaps:
1) de letter op de rugzijde kan niet ontcijferd worden, en
2) er is een storende glazuurschade aan de onderrand rechts waardoor zowat de helft van het kleine stukje decor op het blauwe fond is verdwenen. Niettegenstaande dit, en na confrontatie van het leesbare gedeelte van dit decor met alle prentvoorbeelden die de geschiedenis van Tobias, Jona en Susanna uitbeelden, komt enkel de dubbele punt aan het uiteinde van de vleugel van de engel Rafaël uit *Tobit en Tobias eren de engel Rafaël* in aanmerking. Voor deze prent die in de inleiding van Deel I de letter H werd toegekend, zijn geen verdere tegels gekend.
Zolang niet een tweede tegel - al of niet aansluitend aan dit fragment - met elementen uit die voorstelling tevoorschijn komt, en dan liefst nog met een verklarende letter op de rugzijde, is elke toewijzing voorbarig. Toch is het signaleren van deze mogelijke overeenkomst tussen prent en tegel nuttig voor eventueel toekomstig onderzoek.

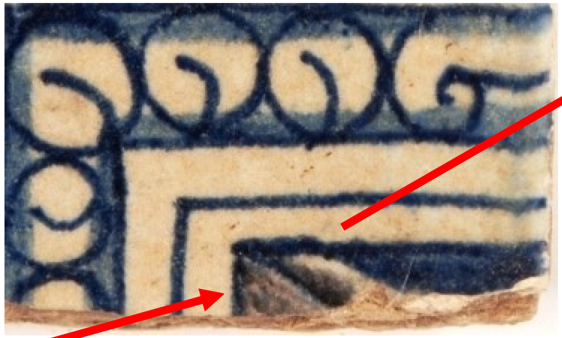

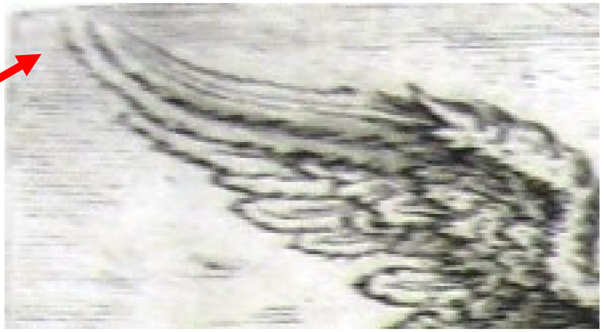

Plaat 10 met de voorstelling *Tobit en Tobias eren de engel Rafaël* uit de reeks "De geschiedenis van Tobias", toegeschreven aan :
Dirck Volckertsz. Coornhert (graveur),
Maarten Van Heemskerck (ontwerper),
Theodoor Galle (uitgever);
ca. 1545-1590.
Hoogte 204 mm (plaatrand).
Breedte 244 mm (plaatrand).
Museum Plantin-Moretus| Prentenkabinet, PK.OP.12239.

? II 4. Met **drie scherven** kon één halve tegel worden samengesteld, die op de rug is gemerkt met een II. De letter moet op het ontbrekende gedeelte van de tegel staan. Tegelplaats II aan de bovenrand van het tableau wordt bevestigd door de zijrand van het ijzerkrulwerk die op tegelplaats II steeds wit is gelaten.[1] Indien afkomstig van de onderrand van het tableau zou de tegel het nummer X moeten dragen. De plaats bovenaan het tableau wordt ook nog vermoed door het kleine stukje decor dat een architecturaal element zou kunnen zijn, een balk van een gebouw of een interieur.

Op de prent I. C. *Raguël ontvangt Tobias* is boven het hoofd van Edna in het poortgebouw een soort kroonlijst te zien die veel gelijkenis vertoont met het vermoedde balkdeel op deze samengestelde halve tegel. Met enige reserve heb ik die toegevoegd op de reconstructie van genoemd tegeltableau (zie Deel I. C.).

Tegelnummer: ? II
Inventarisnummer: V II 10, 7, 8
Referentie: MPM-S13-1&2&6
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 132 x (90) x 17,0/16,5 mm
Spijkergaatjes: HLB: 28 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand-beige
Randen: taps
Scherf: hard, fijn, homogeen
Glazuur: loopslijtage op rand links boven, wat een vreemd verschijnsel is voor een tableautegel.

I	? II	III	
	VI		

Aansluitingen:

- Geen aansluiting met andere tegels.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 124.

1. Zie bijvoorbeeld Deel I, tableau I. E *Tobias en Sara bidden tot God*.
Zie ook Deel VIII. 8. Schildershand.

? IIII 5. **Fragment MPM-S13-3**

Op dit fragment kan geen exacte plaatsaanduiding worden waargenomen, hoewel aan de breukrand drie punten van een cijfer zichtbaar zijn.

Op basis van het decor van de groteskenband hoort deze tegel op een tegelplaats IIII.

Als decor valt de lucht met blauwe wolkenstrepen op. Dit zijn identieke luchtstrepen als op tegel B II van het tableau *Jonas over boord geworpen*, aan de linkerzijde van de mast van het schip.

Op het eerste zicht bleek het verticale lijntje in de hoek linksonder van deze tegel ? IIII aan te sluiten op het verticale streepje dat op tegel B VIII van genoemd tableau gehecht is aan de voor- of achtersteven van het schip. Op de prent houdt een man op die plaats een touw in de hand dat naar de top van de mast leidt. Bij een oefening met twee uitsneden van genoemde decors blijken de streepjes verticaal niet op elkaar aan te sluiten.

Tegelnummer: ? IIII
Inventarisnummer: V II 10, 7, 8
Referentie: MPM-S13-3
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: (89) x (89) x 17,0 mm
Spijkergaatjes: -
Mortel: ja
Scherfkleur: gelig
Randen: recht
Scherf: hard, fijn, homogeen.
Zowel randen B als R en HRO afgebroken.

		III	? IIII
			VIII

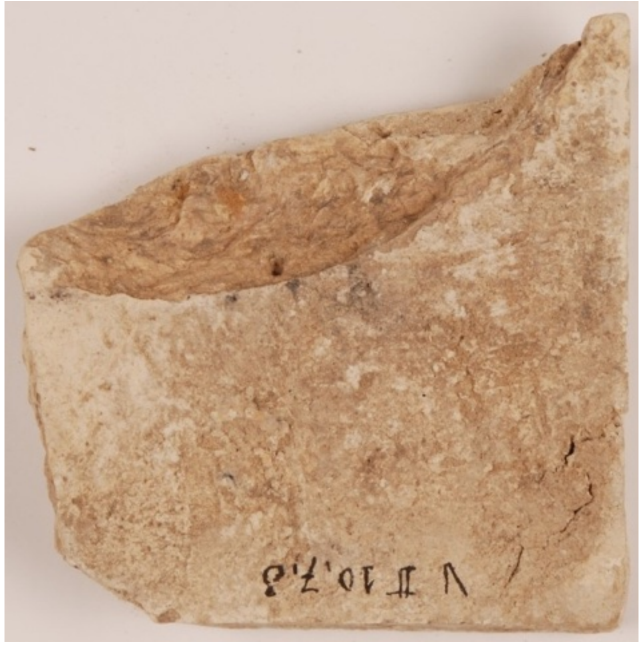

Aansluitingen:

- Geen aansluiting met andere tegels.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 124.

? III
of
? X

6. **Brokstuk MPM-S13-4**

Op dit fragment is geen decor te zien, evenmin een plaatsingscode op de rug. Het kan zich zowel aan de bovenrand (plaats III) als aan de onderrand (plaats X) bevinden.

OF

Tegelnummer: ? III of ? X
Decor: geen decorelement aanwezig
Inventarisnummer: V II 10, 7, 8
Referentie: MPM-S13-3
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: (81) x (60) x 18,0 mm
Spijkergaatjes: -
Mortel: nee
Scherfkleur: rozig-beige
Randen: taps
Scherf: hard, fijn; rode intrusieslierten op de breukrand; grote rode intrusies. Één vingerindruk vooraan op rand L.

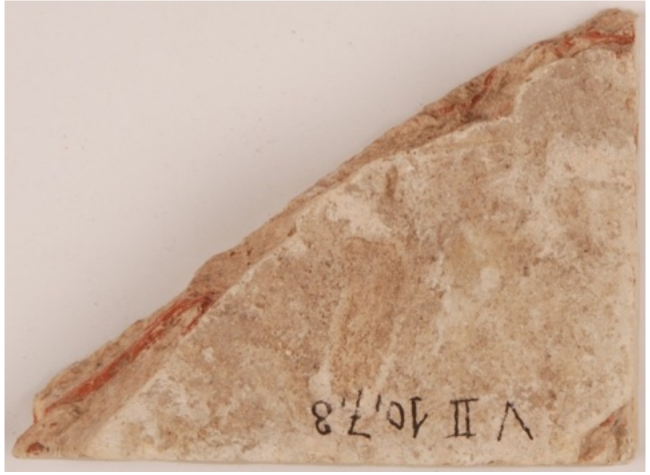

		? III	
	? X		

Aansluitingen:

- Geen enkel houvast om de tegel te positioneren.
- Onderzoek op aansluiting van de parel-rand met de parelrand op andere tegels levert geen overtuigend bewijs voor eni-ge aansluiting.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 124.

Deel VIII : analyse, samenvatting en conclusie

VIII. 1. Tegelbestand - analyse

In Tabel 1 hierna wordt de samenstelling van het tegelbestand weergegeven zoals gekend bij de aanvang van het onderzoek. De tegels worden ingedeeld enerzijds volgens de letterreeks die opgegeven is op de ruggen en anderzijds de collectie waartoe ze behoren. Hierin zijn eveneens opgenomen de acht gerapporteerde *brokstukken* die herleid werden tot vier fragmenten.

De drie geassembleerde tegeltableaus die bekend waren uit de literatuur worden gegroepeerd opgenomen. Tezamen tellen ze 20 tegels. Enkele andere ensembles van 2 of 3 bij elkaar aansluitende tegels waren ook reeds gekend.

De tegels zijn verspreid over 5 museale collecties en één stuk in particulier bezit.
De spreiding is als volgt:
MPM: 38
KMKG: 10
MMB: 3
V&A: 2
ZMS: 1
HMR: 3
Particulier: 1

In Tabel 2 wordt ditzelfde tegelbestand weergegeven, eveneens volgens de letterreeks en de collectie waartoe ze behoren, maar verder opgesplitst volgens de voorstelling die ik heb kunnen identificeren aan de hand van de prent die als voorbeeld heeft gediend voor het schilderen van het decor. Een aantal voorstellingen waren reeds gekend uit vroegere publicaties van C. Van Herck en C. Dumortier.
In totaal zijn nu 42 van de 58 geïdentificeerde tegels toegewezen aan 14 verschillende voorstellingen.
Van de geschiedenis van Tobias zijn tegels geïdentificeerd van elk van de vijf bestudeerde prenten.
Van de geschiedenis van Jona zijn tegels geïdentificeerd van drie van de vijf bestudeerde prenten.
Van de geschiedenis van Susanna zijn tegels geïdentificeerd van drie van de zes bestudeerde prenten.

Tabel 1 : samenstelling van het tegelbestand bij de **aanvang** van het onderzoek

MPM	Andere herkomst		Aantal losse tegels	Aantal geassembleerde tegels	Totaal aantal tegels
A I A V - A VIIII A II - A III A VI A XII A XII	A III	KMKG	9	-	9
B I B V - B VI - B VII - B VIII B VIIII - B XII	Tobias vangt een vis		3	12	15
B II B VII - B VIII B VIIII - B X	Jonas over boord geworpen				
B 1ª B IIII (?)	B III	KMKG			
C II C III	C XII	ZMS	3	_	3
D VI D VIIII	D I - D V - D VIIII D VIII - D XI - D XII D III	MMB KMKG KMKG	9	-	9
E II - E III - E IIII - E V - E VI - E VIII - E X - E XI	Duivelbanning		2	8	10
	E IIII E X	KMKG KMKG			
	F X F XI - F XII	KMKG V&A	3	-	3
	? IIII	Halmale	1	-	1
	VII - XI - XII	HM	3	-	3
? I			1	-	1
? II			1	-	1
? IIII			1	-	1
? III of ? X			1	-	1
	? xx (halve tegel)	KMKG	1	-	1
38	**20**		**38**	**20**	**58**

Tabel 2 : samenstelling van het tegelbestand aan het **einde** van het onderzoek

Collectie MPM	Andere collecties		Aantal losse tegels	Aantal geassembleerde tegels	Voorstelling	Totaal aantal tegels
A XII	A III A XII	KMKG V&A (1)	3			3
A I A VI				2	Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit	2
A II - A III A V A VIIII - A XII				5	Jona vlucht voor de Heer	5
B I B V - B VI - B VII - B VIII B VIIII - B XII				7	Tobias vangt een vis	7
B II B VII - B VIII B VIIII - B X				5	Jona wordt in zee geworpen	5
B IIII (?)	B III	KMKG	2			2
C II			1			1
? II - C III	? xx (halve tegel)	KMKG		3	Raguël ontvangt Tobias	3
	C XII	ZMS		1	Jona op het strand geworpen	1
D I (2)				1	Raguël huwelijkt zijn dochter Sara	1
D VIIII	D I - D V - D VIIII D III	MMB KMKG	5			5
D VI				1	Prediking van Johannes de Doper	1
	D VIII - D XI - D XII	KMKG		3	Daniël ondervraagt tweede ouderling	3
E II - E III - E IIII - E V - E VI - E VIII - E X - E XI				8	Tobias en Sara bidden tot God	8
	E IIII	KMKG	1			1
	E X	KMKG		1	Steniging van de twee ouderlingen	1
	F X F XI	KMKG V&A		2	Susanna en haar familie loven de Heer	2
	? IIII	Halmale		1	Halmale-tegeltableau	1
	VII - XI - XII	HM		3	Jezus en de Samaritaanse vrouw	3
? I - ? IIII - ? III of ? X			3	-		3
38	**20**		**15**	**43**	**14**	**58**

blauw: voorstellingen gekend uit vroegere publicaties
rood: voorstellingen nieuw aangebracht of vervolledigd tijdens dit onderzoek

(1)
Tegel A XII in de V&A collectie werd pas in de loop van het onderzoek als dusdanig herkend; in alle vorige publicaties werd de tegel steeds opgegeven als een F XII tegel.

(2)
D I is een correctie van B 1[a]

VIII. 2. Tegeltableaus - inventaris

In totaal zijn tot op vandaag 58 tegels van dit tableautype geïdentificeerd. Minutieus onderzoek op onderlinge aansluitingsmogelijkheden en vergelijking van de tegeldecors met prentvoorbeelden geeft aan dat minstens 14 verschillende tableaus met dit parelranddecor werden geproduceerd. Mogelijk bevinden zich onder de 15 resterende losse tegels, exemplaren die behoren tot één of meerdere tableaus die overeenstemmen met één of meerdere van de vijf prentvoorbeelden die niet zijn ingevuld.

De collectie van MPM kan, na samenvoeging en opwaardering van de brokstukken, vastgelegd worden op 39 tegels. Dit zouden getuigen zijn van 7 verschillende tableaus.

Minder dan de helft van het aantal tegels uit het vermoedde aantal MPM tableaus is voorhanden (46%). Een terechte vraag is dan ook waar de ontbrekende tegels gebleven zijn. Op enkele beschadigde of fragmentarische stukken na zijn de tegels over het algemeen zeer gaaf en intact bewaard. Aan het feit dat ze afkomstig zijn uit de gebouwen van Museum Plantin-Moretus mag niet worden getwijfeld. Ze zijn daar, na uitbraak, gebruikt als vloertje op de bodem van een *schatput*. Is het dan niet mogelijk dat de overige 45 tegels (d) van deze 7 tableaus zich nog in diezelfde gebouwen bevinden en eventueel gebruikt zijn als beschermend vloertje in een tweede of derde nog niet gelokaliseerde *schatput* of in enige andere bergplaats?

	Aantal **A-** tableaus	Aantal **B-** tableaus	Aantal **C-** tableaus	Aantal **D-** tableaus	Aantal **E-** tableaus	Aantal **F-** tableaus	Aantal andere tableaus	Totaal aantal tegeltableaus	Aantal tegels	Theoretisch aantal tegels	% beschikbaar
MPM	2	2	(a) 1	1	1			7	(a) **39**	(c) 84	46 %
KMKG			(a)	1	1	(b) 1		3	(a, b) **10**	36	28 %
MMB				1				1	**3**	12	25 %
HMR							1	1	**3**	12	25 %
V&A						(b)			(b) **1**		
ZMS			1					1	**1**	12	8 %
Halmale							1	1	**1**	12	8 %
Totaal	**2**	**2**	**2**	**3**	**2**	**1**	**2**	**14**	**58**	(e) 168	35 %

(a) voor deze telling heb ik de halve tegel van KMKG toegevoegd aan het C-tableau van MPM;
(b) voor deze telling heb ik de F-tegel van V&A toegevoegd aan het F-tableau van KMKG;
(c) 7 tableaus x 12 tegels; (d) 84-39; (e) 14 tableaus x 12 tegels.

Van 42 tegels, d.i. 72 % van in totaal 58 tegels, kon de voorstelling achterhaald worden.
Elf scènes zijn genomen uit het Oude Testament, slechts twee uit het Nieuwe Testament.

Thema	Aantal Tegels	Letter	Nummering[1]	Eigenaar	
Tobias (O.T. - Het boek Tobias)					
Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit (O.T. 5: 22)	2	A	1 6	MPM	5 tegeltableaus 21 tegels
Tobias vangt een vis (O.T. 6: 1-6)	7	B	1 5 6 7 8 9 12	MPM	
Raguël ontvangt Tobias (O.T. 7: 6)	3	C	2 3 + halve tegel KMKG	MPM/KMKG	
Raguël huwt zijn dochter Sara uit aan Tobias (O.T. 7: 12-13)	1	D	1	MPM	
Tobias en Sara bidden tot God (O.T. 8: 1-3)	8	E	2 3 4 5 6 9 10 11	MPM	
Jonas (O.T. - De profeet Jona)					
Jona vlucht voor de Heer (O.T. 1: 1-3)	5	A	2 3 5 9 12	MPM	3 tegeltableaus 11 tegels
Jona wordt in zee geworpen (O.T. 1: 15)	5	B	2 7 8 9 10	MPM	
Jona wordt door een vis op het strand geworpen (O.T. 2: 11)	1	C	12	KMKG	
Susanna (O.T. - De profeet Daniël)					
Daniël ondervraagt de tweede ouderling (O.T. 13: 58)	3	D	8 11 12	KMKG	3 tegeltableaus 6 tegels
De steniging van de twee ouderlingen (O.T. 13: 61-62)	1	E	10	KMKG	
Susanna en haar familie loven de Heer (O.T. 13: 63)	2	F	10 11	KMKG/V&A	
N.T.					
De prediking van Johannes de Doper (Math. 3: 1-3)	1	D	6	MPM	2 tegeltableaus 4 tegels
Jezus en de Samaritaanse vrouw bij de waterput (Joh. 4: 1-42)	3	-	7 11 12	HM	
	42	**13**			

1. Voor een eenvoudige lezing omgezet in Arabische cijfers.

Nota: de tegel met de voorstelling van de prediking van Johannes de Doper is de enige tegel die afkomstig zou zijn uit een tableau met een voorstelling uit het Nieuwe Testament. Maar het decor is geschilderd in dezelfde stijl als alle overige tegels met voorstellingen uit het Oude Testament, en het draagt een plaatsingsnummer dat ook overeenstemt met die wijze van nummering. Verder onderzoek is hier aan de orde, met name opzoeking van het prentvoorbeeld van deze voorstelling.

De geschiedenis van Tobias en de geschiedenis van Susanna waren geliefkoosde onderwerpen voor schildering op majolica en faience. Het bestaan van een F, G en H tableau in de geschiedenis van Tobias is zuiver speculatief.[1]
Een A, B en C tableau bij de geschiedenis van Susanna daarentegen lijkt dan wel tot de mogelijkheden te behoren.

Gravure nr.	*Letterreeks*	*Collectie*	*Voorstelling*	*Aantal tegels*
Geschiedenis van Tobias: 10 gravures naar tekeningen van Maarten van Heemskerck [2]				
1			Tobit brengt een verwante in veiligheid	
2			Anna toont haar loon en het gekregen bokje aan Tobit	
3	**A**	MPM	Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit	2
4	**B**	MPM	Tobias vangt een vis	7
5	**C**	MPM/KMKG	Raguël ontvangt Tobias	2
6	**D**	MPM	Raguël huwt zijn dochter Sara uit aan Tobias	1
7	**E**	MPM	Tobias en Sara bidden tot God	8
8			Tobias en Sarah verlaten Raguël	
9			Tobias komt terug bij zijn ouders	
10			Tobit en Tobias eren de engel Rafaël	
Geschiedenis van Susanna: 6 gravures naar tekeningen van Maarten van Heemskerck [1]				
1			Susanna belaagd door de ouderlingen	
2			Susanna beschuldigd door de ouderlingen	
3			De tussenkomst van Daniël	
4	**D**	KMKG	Daniël ondervraagt de tweede ouderling	3
5	**E**	KMKG	De steniging van de twee ouderlingen	1
6	**F**	KMKG/V&A	Susanna en haar familie loven de Heer	2

1. Behalve de mogelijke toewijzing van een brokstuk aan de prent *Tobit en Tobias eren de engel Rafaël* (p. 71-72)
2. Bron: Dumortier 1991

VIII. 3. Herkomst

Behalve van de 38 tegels uit de kelderput van MPM, zijn ook van enkele andere tegels herkomstgegevens gekend.

- **KMKG**: inv. nr. 3165 A, B en C werden in juli 1893 aangekocht bij Mr. Bayens te Antwerpen ("Achat: Mr Bayens à Anvers") [Beyens[1]]. Deze zijn vermoedelijk afkomstig van het terrein van het atelier Den Salm van Guido Andries dat bij de aanleg van de Nationale-straat werd omgewoeld (Dumortier 2002, 199, cat. 52).
  Inv. nr. 5996 A tot G werden in december 1927 aangekocht van Mr. Mogrobi uit Amsterdam voor de som van 200 gulden.
- **MMB**: drie tegels zeer waarschijnlijk aangekocht in 1890 van Bayens (Baijens?) te Antwerpen [Beyens[1]] voor 6 frank.[1]
- **ZMS**: tegel gekocht van Alex Dorgelo uit Deventer in 1962.
- **V&A**: gekocht in 1922 van H. Hamer.[2]
- **Halmale:** tegel opgegraven op het terrein van het voormalig huis Halmale, Venusstraat, Antwerpen. Dit was eind 16de - begin 17de eeuw de woning van Hendrik Van Halmale, burgemeester van Antwerpen in 1591, 1598-1599 en 1608-1609.
- **HM**: onbekend

1. in 2019 werd bijkomende informatie omtrent Mr. Bayens en Mr. Mogrobi toegevoegd als "Bijlage VIII: nagekomen gegevens".
2. Vriendelijke mededeling door mevr. Claire Baisier, MMB.
3. Bron: catalogus op de website van V&A: http://www.vam.ac.uk/ Search the Collections; search "Hamer".
   Er ging een verhaal waarin beweerd werd dat de twee tegels van V&A door Fritz Mayer van den Bergh verkocht waren aan V&A. Dit bericht kon nergens bevestigd worden, maar berust mogelijk op een naamsverwarring tussen enerzijds Fritz (Mayer) Van den Bergh en de Nederlander Henry van den Bergh. Zie volgende pagina.

Een aantal tegels is in het bezit gekomen van een zekere Mr. Bayens uit Antwerpen [Beyens[1]] die in de periode 1890-1893 drie stuks verkocht aan MMB en drie aan KMKG. Deze periode valt inderdaad samen met de aanleg van de Nationalestraat. Was Bayens [Beyens[1]] een antiquair uit het Antwerpse? Was hij eventueel ook de leverancier van Mr. Mogrobi uit Amsterdam, van H. Hamer uit de omgeving van Gouda en eventueel van Alex Dorgelo uit Deventer?

Het valt op dat, behalve de zes tegels verkocht in de periode 1890-1893 door Mr. Bayens [Beyens[1]] , alle overige stukken in handen zijn van Nederlanders en opnieuw het daglicht zien vanaf 1922. Een na een zijn dit gekende namen uit de Nederlandse tegel-verzamelaarswereld uit de eerste helft van de 20ste eeuw. Een artikel, gepubliceerd in 1930 in het tijdschrift *Amstelodamum* laat ons met hen kennis maken. De tekst luidt als volgt:

Onze energieke stadgenoot, de heer Arthur Isaac, oprichter en thans oud-directeur van ,,de Bijenkorf", heeft te midden van zijn groote werkzaamheid blijken gegeven van kunstzin en belangstelling voor oud-Hollandsche kunstnijverheid. Sedert jaren heeft hij een uitgebreide verzameling aangelegd van tegels, in het bijzonder uit de vroegste perioden, zooals zij werden vervaardigd in de bekende centra der plateelbakkerskunst, Haarlem, Rotterdam, Delft, Gouda en Makkum. Bij de beschrijving en rangschikking is de verzamelaar bijgestaan door de heeren M. Mogrobi, een jong antiquair, H. Hamer en den deskundigen architect C. de Geus, die zich heeft belast met de samenstelling van een beschrijvenden catalogus.
Verzamelingen van oud-Hollandsche tegels worden aangetroffen in het Rijksmuseum ,,Lambert van Meerten" te Delft (ex-collectie J. L. Schouten),
... / ...

… / … in het stedelijk museum te Rotterdam (verzameling-Hoynck van Papendrecht) en in het Victoria en Albert Museum in Londen (schenking van onzen landgenoot Henry van den Bergh). De hoofdstad moest tot dusver zulk een verzameling ontberen, maar in die leemte heeft de heer Isaac als goed Amsterdammer willen voorzien. Hij heeft zijn belangrijke collectie van ruim 16,000 tegels in bruikleen toegewezen voor den tijd van tien jaren aan het Rijksmuseum, waar alles op de beste en aantrekkelijkste wijze zal worden geordend. … [1]

H. Hamer was een Nederlandse handelaar die tegels kocht en verkocht. Hij kocht bijvoorbeeld het tegeltableau "Liefde, Gerechtigheid, Eendracht, Trouw en Standvastigheid", anno 1640, uit een boerderij in Heekendorp nabij Gouda en verkocht dit aan tegelverzamelaar Eelco M. Vis[2], die het op zijn beurt verkocht aan Henry van den Bergh, die het tableau dan in 1923 schonk aan V&A.
Deze Henry van den Bergh schenkt en verkoopt heel wat tegels aan V&A[3], maar niet de twee parelrandtegels. Deze werden rechtstreeks door de Nederlandse handelaar H. Hamer verkocht aan V&A.

De heer Hamer is ook in Rotterdam actief geweest; dit vernemen we van Hoynck van Papendrecht: *De heer Hamer, die met zooveel ijver de prachtige tegelverzameling van de heer Eelco Vis te Amsterdam samengesteld heeft, verklaarde mij, dat hij zeer veel te Rotterdam heeft gevonden.*[4]

De heer M. Mogrobi, die in 1930 aangeduid wordt als een "jonge antiquair" en geholpen heeft bij de beschrijving en de rangschikking van de tegelcollectie van Arthur Isaac, wordt ook vernoemd bij de verwerving in 1928 door V&A van een tegel met het portret van Charles II. In 1938 verkoopt hij aan V&A een majolicaschotel versierd met een wapenschild.[5]

1. Oud-Hollandsche Tegels, in: *Amstelodamum*, Maandblad voor de kennis van Amsterdam, orgaan van het genootschap Amstelodamum, 17de Jg., nr. 6, Juni 1930, p. 79.
2. Vis E.M. und de Geus C. - *Althölländische Fliesen*, 1978, Band I, Tafel 19.
3. Rackham, Bernard - *Dutch Tiles. The VAN DEN BERGH gift. A Guide to the Collection given to the Victoria and Albert Museum by Henry Van den Bergh Esquire*, 1931, 35, nr. 128 en Plate XIII.
4. Hoynck van Papendrecht - *De Rotterdamsche plateel- en tegelbakkers en hun product*, 1920, p. 6-7.
5. Bron: catalogus op de website van V&A: http://www.vam.ac.uk/; Search the Collections; search "Mogrobi".

Alexander Dorgelo (° Winterswijk, Nederland, 10 februari 1888, † Deventer, Nederland, 21 januari 1963) was schilder van beroep.[1] Op welke wijze A. Dorgelo in het bezit gekomen is van zijn parelrandtegel is nog niet achterhaald. Wel is duidelijk hoe de tegel in het bezit van Zilvermuseum Sterckshof kwam. De tegel was geëxposeerd in de tentoonstelling "van antwerps plateel tot delftse keramiek" die werd gehouden in 'Het Sterckshof', Provinciaal Museum voor Kunstambachten, Deurne-Antwerpen van 12 mei tot 15 juli 1962, en in de gelijknamige catalogus onder het nr. 46 beschreven is als: *Hoektegel van tableau met ferronnerie-ornament tussen soort parellijst en een stuk van een veld - Blauw, geel en groen; 13,4 x 13,4 - Antwerpen, 2/2 16e eeuw. Deventer, A. Dorgelo.* De tegel was er opgesteld tussen de belangrijkste exemplaren met dit type parelomlijsting die op dat ogenblik gekend waren, met name de 8 tegels uit de Duiveluitdrijving (cat. nr. 43), de 7 tegels uit Tobias vangt een vis (cat. nr. 44) en de 5 tegels uit Jonas overboord geworpen (cat. nr. 45) alle afkomstig uit MPM, en de 3 randtegels uit MMB (cat. nr. 47). We mogen aannemen dat A. Dorgelo, na de tentoonstelling, een overeenkomst van aankoop heeft gesloten met 'Het Sterckshof' - conservator Piet Baudouin - voor aankoop van deze tegel. Dorgelo overleed amper zes maand na de sluiting van de tentoonstelling. Hij had trouwens nog enkele andere tegels in Antwerpse majolica ter beschikking gesteld van de tentoonstelling (cat. nr. 35, 42, 53) die ook door het museum werden aangekocht en nog steeds deel uitmaken van de collectie. Hoewel Dorgelo, althans volgens het Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars als 'schilder' wordt opgegeven, moet hij toch nauw betrokken geweest zijn bij de majolicategel als kunstobject, getuige zijn privé verzamelobjecten en zijn publicatie over een opgraving van majolicategels in Deventer in 1953. [2]

1. Scheen, Pieter A. - *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars*, 1750-1880, 1981, 122.
2. Dorgelo, Alex - Onbekende majolica vloertegels, in: *Mededelingen vrienden van de nederlandse ceramiek*, 21, 1961, 6-9.

VIII. 4. Tegelafmetingen

Voor elke tegel werden, in de mate van het mogelijke, de breedte, de hoogte en de dikte opgemeten. Sommige tegels vertonen een opmerkelijk dikteverschil op de tegel zelf waarvoor dan een dikte maximum en een dikte minimum werd geregistreerd.

Bij het beschouwen van de tegelafmetingen dient men in gedachte houden dat de tegels niet op mechanische wijze gevormd zijn. Einde 16de - begin 17de eeuw werden muurtegels manueel aangemaakt in een vormraampje en, na een kort droogproces, aan de randen bijgesneden. Hierbij werd het mes lichtjes schuin gehouden waardoor de randen veelal een tapse vorm kregen, dit om het glazuurvlak van de afzonderlijke tegels in het tableau zo nauw mogelijk bij elkaar te doen aansluiten. Maar rechte randen - eigenlijk veeleer een kenmerk van vloertegels - komen in die periode ook wel voor.

De afwijking tussen breedte en hoogte bedraagt in de meeste gevallen dan ook niet meer dan 2 mm, waarbij rekening dient gehouden dat kleine verschillen het gevolg kunnen zijn van een verschillende krimp van de kleitegel tijdens het droogproces. De enkele uitzonderingen hierop kunnen het gevolg zijn van nog aanwezige mortelresten op de tegelranden.

Het bijsnijden van de randen van de kleitegel geschiedde langsheen een vierkant plankje ter grootte van de tegel dat op de tegel werd vastgepind door twee uitstekende spijkertjes, dit om het verschuiven van het plankje t.o.v. de tegel te voorkomen. Deze spijkertjes laten in de nog weke klei twee spijkergaatjes na die we dan terugzien op de gebakken tegel. In de beschouwde collectie zijn dat er telkens twee, overhoeks geplaatst. Een lot tegels dat met eenzelfde plankje werd bijgesneden, moet theoretisch spijkergaatjes hebben die onderling op een gelijke afstand liggen.

Bij enkele tegels konden niet alle kenmerken genoteerd worden. Andere tegels konden niet of slechts onvolledig opgemeten worden omdat fragmenten ontbreken. Verlijmde tegels geven dan weer foutieve afmetingen en werden niet weerhouden in het overzicht.

De bestudeerde tegels konden ook niet op hetzelfde ogenblik en met dezelfde precisie opgemeten worden. Om een correct beeld te krijgen, zouden alle tegels samen op dezelfde plaats en op hetzelfde ogenblik beschikbaar moeten zijn om ze volgens eenzelfde methodiek op te meten en elk afzonderlijk te kunnen confronteren met de overige stukken. Dit is echter zelden realiseerbaar.

Spijts deze onvolkomenheden bij het opmeten, kunnen toch enkele opmerkelijke vaststellingen opgetekend worden.
In de hiernavolgende tabel confronteren we vier collecties met elkaar: MPM, MMB, KMKG en V&A.

Groep 1: MPM							Groep 2: MMB - KMKG - V&A							
Collectie	Tegelplaats	Breedte in mm	Hoogte in mm	Dikte in mm (2)	Randen (1)	Afstand spijkergaatjes in mm	Collectie	Tegel-plaats	Breedte in mm	Hoogte in mm	Dikte in mm (2)	Randen (1)	Afstand spijkergaatjes in mm	Gekocht van
MPM	A I	131	130	18/16	T	127,5	MMB	D I	130	130	18/17	R	135	Bayens [1]
MPM	A V	134	133	19/18	R	129	MMB	D V	131	130	18	R	135	Bayens
MPM	A VIIII	130	132	18/17	LT	127,5	MMB	D VIIII	130	130	18/17	R	135	Bayens
MPM	A II	132	132	19/17	T	128,5	KMKG	A III	130,4	130,5	18,5	LT	134	Mogrobi
MPM	A III	132	133	18/17	R	128	KMKG	B III	131,2	131,1	18	LT	135,2	Mogrobi
MPM	A VI	129	130	16	R / LT	127	KMKG	D III	132,5	133	18,5	R	136,5	Bayens 3165 C
MPM	A XII	130	129	17,5/16	LT	127,5	KMKG	D VIII	134,3	137,1	18,3	R	133,5	Mogrobi
MPM	A XII	132	131	18/17	LT	128	KMKG	D XI	133,8	133,9	17,4	R	136,8	Mogrobi
MPM	B I [a] (=D I)	130	130	16,5	R	127	KMKG	D XII	131,3	133,5	18,5	R	135	Bayens 3165 A
MPM	C II	132	133	18/17	T	-	KMKG	E IIII	132	131	20	R	136	Bayens 3165 B
MPM	C III	131	132	17/16	T	128	KMKG	E X	131,3	131	18,2	R	134,5	Mogrobi
							V&A	A XII	132	132	18/17	?	138	H. Hamer

(1) T = taps; LT = licht taps; R = recht. (2) dikte maximum / dikte minimum.

- Breedte en hoogte liggen bij de drie collecties plusminus binnen de range 130 tot 134 mm, met kennelijk slechts twee afwijkingen hierop. Bij de diktemeting is 18 mm de meest voorkomende waarde. De overeenkomst van de drie waarden - breedte, hoogte en dikte - in de drie collecties is een mogelijke aanwijzing voor een productie in eenzelfde atelier.
- Een eerste onderscheid manifesteert zich in de vorm van de randen: in de collectie MPM is die hoofdzakelijk taps of licht taps, in de collecties MMB en KMKG bijna steeds recht. Dit kan erop wijzen dat deze twee groepen door een ander persoon en mogelijk op een ander tijdstip aan de randen werden bijgesneden.
- Voorgaande hypothese wordt enigszins bevestigd door een verschil in de onderlinge afstand van de spijkergaatjes: bij de collectie MPM bedraagt deze 127 à 128 mm, bij de collecties MMB en KMKG 134 à 136 mm en nog 138 mm voor de V&A tegel. Dit wijst op plankjes met een verschillende plaatsing van de spijkertjes.

1. In 2019 werd bijkomende informatie omtrent Mr. Bayens toegevoegd als “Bijlage VIII: nagekomen gegevens”.

Dit verschil in tegelkenmerken ondersteunt de hypothese dat de collectie MPM enerzijds (groep 1) en de collecties MMB, KMKG en V&A anderzijds (groep 2) twee verschillende realisaties zijn. De MPM-tegels hebben een toepassing gevonden in de gebouwen aan de Vrijdagmarkt te Antwerpen en moeten dan ook het voorwerp hebben uitgemaakt van een concrete bestelling door leden van de families Plantijn of Moretus. De drie tegels in MMB en drie tegels in KMKG, aangekocht bij Mr. Bayens [Beyens[1]], zijn waarschijnlijk aangetroffen op het terrein van majolica-atelier *Den Salm* in de Kammenstraat.

Het verschil in randvorm en in de onderlinge afstand tussen de spijkergaatjes, vastgesteld tussen beide groepen, betekent dan ook dat niet verder dient gezocht naar eventuele aansluitingen tussen de MPM-tegels en die in MMB of KMKG. Alhoewel ! Het inpassen van de halve tegel uit de KMKG collectie, met de afbeelding van Sara en haar moeder Edna, in het MPM-tableau waar Tobit zijn verwante Raguël begroet (zie Deel I. C.), verrast toch.

Jammer dat de oorspronkelijke herkomst van de zeven overige KMKG-tegels die in 1927 in Amsterdam werden aangekocht bij Mr. Mogrobi, niet bekend is (inv. nr. 5996 A tot G). Hun tegelkenmerken sluiten nauw aan bij die van de tweede groep, waardoor een verwerving bij Mr. Bayens [Beyens[1]] tot de mogelijkheden behoort.

De afmetingen van de tegel in ZMS liggen in de lijn van de hele collectie. Wegens de onzekerheid betreffende het spijkergaatje in de HLB kan geen afstand met het spijkergaatje in de HRO worden vastgesteld. Het is bijgevolg niet mogelijk de tegel aan een van beide groepen toe te wijzen.

Jammer ook dat geen tegelkenmerken voor de HMR-tegels beschikbaar zijn. Vergelijking met de hier opgestelde twee groepen zou inzicht kunnen geven in een al of niet Rotterdamse productie, zoals gesuggereerd wordt bij de bespreking van die tegels.

1. In 2019 werd bijkomende informatie omtrent Mr. Bayens toegevoegd als “Bijlage VIII: nagekomen gegevens”.

VIII. 5. Productie

Voor het bepalen van de productieperiode van deze tegeltableaus beschikken we over drie aanknopingspunten.

1. Op de onderste tegel van de reeks van drie uit de collectie MMB is de productiedatum 1607 geschilderd.

2. Tegels met een parelrand vonden we als bouwafval gestapeld in kelder 15 van Museum Plantin-Moretus. Uit een oude foto blijkt dat dit tegeltype ooit werd toegepast in een vloertje voor een open haard in een van de museumzalen, maar ook dat de tegels daar reeds in stukken en brokken met mortel aan elkaar waren gepleisterd. De tegels in dit vloertje waren dus mogelijk recuperatie van een tegelpartij die in de vroege 17de eeuw de woningen van de Moretussen heeft getooid.
De parelrand van deze randtegels met *rozet in vierpas en diamantkop* komt voor in drie varianten die we hieronder afbeelden.

Een hoektegeltype waarvan twee exemplaren ook in Museum Plantin-Moretus voorhanden zijn - eenmaal met parelrand op bruine fond en eenmaal geel en blauw beschaduwd - maakt duidelijk dat deze tegels als een kader rond een blokje andere tegels kon worden gelegd.

3. De tegel die op het terrein van de woning van Hendrik Van Halmale in de Venusstraat werd aangetroffen, geeft ook een tijdsaanduiding: Hendrik van Halmale was burgemeester van Antwerpen in 1591, 1598-1599 en 1608-1609.

Parelrand op een bruin fond.

Parelrand die geel en blauw is beschaduwd.

Parelrand op bruin fond, met tot stippen gereduceerde parels.

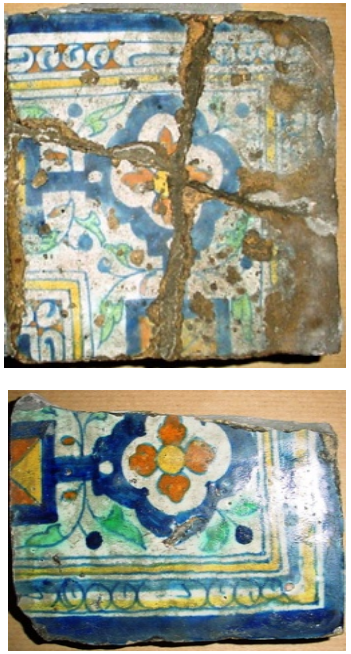

Twee hoektegels met elk een verschillend type parelrand.

Benevens de collectie in MPM werden van dit tegeltype op nog drie andere plaatsen in het Antwerpse exemplaren aangetroffen. De belangrijkste vondst komt van het terrein waar ooit het kasteel Gallifort heeft gestaan in Deurne bij Antwerpen. Dit kasteel werd verwoest in 1585, zodat de daar aanwezige tegelresten van vóór dat jaar dateren. De productie van dit type wordt geplaatst in de periode 1580-1610.
(cfr. Pluis 2013, A.14.03.50 en A.15.02.60).

Op een ander in Antwerpen aangetroffen tegeldecor wordt een gelijkaardige parelrand aangetroffen als boord rond een *symmetrisch uitgewerkt palmettendecor*. Op dit model worden drie gekloofde parels telkens gevolgd door een staafparel. Het hoektegel-model telt vier gekloofde parels, gevolgd door een staafparel. De productie van dit tegeltype wordt eveneens geplaatst in de periode 1580-1610.
(cfr. Pluis 2013, A.14.03.47 en A.15.02.61).

Randtegel met een symmetrisch uitgewerkt palmettendecor met parelranden die geel en blauw beschaduwd zijn.

Hoektegel met een symmetrisch uitgewerkt palmettendecor met parelranden op een blauwe fond.

Twee tegels afkomstig uit een ophogingslaag in de kelder van huis "Den Roosenboom", Korte Nieuwstraat 11, Antwerpen.

De datum 1607 op het MMB-exemplaar is enigszins misleidend omdat men hierdoor geneigd is de productie van alle bestudeerde tableaus te plaatsen in de vroege 17de eeuw.
Voortgaand op het parelranddecor, dat typisch voorkomt in de periode 1580-1610, mag de productie van deze tegeltableaus ook in die periode geplaatst worden. De parelrand op de tegeltableaus heeft trouwens dezelfde afbakeningsfunctie als op de gerefereerde ornamenttegels.

Voortgaand anderzijds op het feit dat ooit randtegels met vierpas-diamantdecor zijn toegepast in het interieur van de museumgebouwen, mag zelfs de vraag gesteld of ze oorspronkelijk niet als een tweede kader rond de voorstellingen op de tableaus hebben gediend. Een reconstructie bij wijze van oefening komt alvast zeer overtuigend over. Zie Bijlage IV.

Uit de vondstplaats “Nationalestraat” van drie tegels in de collectie KMKG kan worden afgeleid dat de tableaus gemaakt zijn in majolica-atelier *Den Salm* opgericht door Guido Andries, dat op dat ogenblik geleid werd door Willem van Brecht (van 1576 tot zijn dood ca. 1622).[1]

1. Dumortier 2002, 200; voor Willem van Brecht, zie Dumortier 2002, 245-246.

VIII. 6. Bestemming

Charles Van Herck heeft in zijn studie gezocht naar de mogelijke plaatsing van de tegeltableaus binnen de verschillende gebouwen die op het einde van de 16de eeuw door Plantijn zijn opgericht. Noch in de in 1576 gebouwde achterbouw in de tuin, noch in de in 1579 gebouwde drukkerij zou men “zulke kostbare versiering opstellen” schrijft hij. De tegeltableaus zijn, aldus Van Herck, door Plantijn zeer waarschijnlijk besteld om de in 1578-1580 gebouwde woningen in de H. Geeststraat op te luisteren: *den Yzeren Passer, den Houten Passer, den Koperen Passer en den Zilveren Passer*. En dan zouden ze volgens hem zowat 25 jaar vroeger moeten dagtekenen dan het exemplaar in Museum Mayer van den Bergh doet uitschijnen.[1]

Wat de locatie betreft, kunnen we Van Herck wel volgen. Het aantal tableaus dat op basis van voorgaande studie blijkt gemaakt - minimum 7 (zie dit Deel VIII, punt 2) - kan inderdaad bestemd geweest zijn voor meerdere huizen. Maar de bestelling en plaatsing ervan dient niet noodzakelijk op het ogenblik van de eigenlijke bouw van de panden gedacht te worden. Ze kunnen later zijn aangebracht. Gezien de overeenkomst met de parelrand-randtegels blijft een productie 1580-1610 weliswaar geldig, maar rekening houdend met de datum op het tableau van MMB lijkt het eerste decennium van de 17de eeuw het meest waarschijnlijk.

1. Van Herck 1944/45, 125.

VIII. 7. Meerdere ovens

Wanneer in één ovenbeurt meerdere tegeltableaus van hetzelfde type worden gebakken, is het noodzakelijk om deze te differentiëren door elk tableau te merken met een verschillende letter, in combinatie met het plaatsnummer van elke tegel binnen het tableau.

In de serie "de geschiedenis van Tobias" hebben we alvast 5 tableaus, gemerkt met de letters A tot E. Het is dus meer dan waarschijnlijk dat deze 5 tableaus - dit zijn 60 tegels - als één lot zijn geschilderd en tezamen in één enkele ovenbeurt zijn gebakken.

In de serie "de geschiedenis van Jona" vinden we drie tableaus - een A-, B- en C-tableau - mogelijk zelfs 5 indien de hele prentenreeks zou zijn weergegeven op tegels. Een A-tableau uit het Jona verhaal zal wellicht niet in dezelfde ovenbeurt gebakken zijn als het A-tableau uit het Tobias verhaal. Dit impliceert een afzonderlijke ovenbeurt voor de tegeltableaus met de Jona voorstellingen.

Hoewel bij de "geschiedenis van Susanna" de kenletters A, B en C ontbreken mag deze serie toch als een reeks van 6 tableaus worden beschouwd - 72 tegels - die eveneens als één lot en in één ovenbeurt is geproduceerd.

VIII. 8. Schildershand

- De tegelschilder kende de randdecoratie blijkbaar uit het hoofd en heeft die op elke tegel consistent toegepast. Dit kan geverifieerd worden bij tal van details zoals bij de parelstroken die boven en onder steeds met blauw beschaduwd zijn. Éen uitzondering op deze regel betreft de bruine trek aan de binnenkant van de buitenste parelrand en/of aan de buitenkant van de binnenste parelrand, die niet steeds aan alle vier de zijden voorkomt.
- Er is een opvallende overeenkomst van inkleuring van de zijranden van het ijzerkrulwerk bovenaan en onderaan het tableau. Aan de linkerkant van deze 'kram', d.i. op tegelplaats II en X, is de zijrand wit gelaten. Aan de rechterkant van deze kram, d.i. op tegelplaats III en XI, is de zijrand bruin ingekleurd.
  Dezelfde eenvormigheid komt voor aan de zijranden van het ijzerkrulwerk links en rechts van het tableau: zowel links als rechts is de witte rand naar boven gericht en de bruine rand naar onder. De overstaande krullen zijn dus spiegelbeeldig aangebracht, zowel onder en boven als links en rechts.
- Tegel E X en tegel F X vertonen een zeer opvallende gelijkenis van de grond waarop de voorstelling zich afspeelt. Beide tegels vertellen een episode uit de Geschiedenis van Susanna. Het zal dus niet verwonderen dat dit schilderwerk is uitgevoerd door éénzelfde tegelschilder.
- Op de afwijkende groteskenrand op tegel XII uit de collectie HMR werd reeds gewezen bij de bespreking van die tegel.

VIII. 9. Meerdere series of producties

De 58 tegels delen zich op in meerdere series of producties die in details van elkaar verschillen.

1. Alle 33 tegels en de 8 brokstukken van **MPM** kenmerken zich door het zuivere lijnenspel van de parels met een lichte schaduw op de afboordende trek van de parelrand. De spijkergaatjes bevinden zich op 127 à 128 mm van elkaar. Hun randen zijn typisch taps gesneden.
2. De drie tegels van **MMB** onderscheiden zich door een grotere onderlinge afstand van de spijkergaatjes (135 mm) wat wijst op het gebruik van een ander plankje als hulp bij het bijsnijden van de kleitegel. Ook de donkergrijze scherf differentieert hen van de overige tegels uit het bestand.
3. Drie tegels uit de collectie van **KMKG** behoren waarschijnlijk tot de voorgaande groep, te oordelen naar de overeenkomst van de spijkerafstand, hun rechte randen en een zelfde herkomst. De zeven overige tegels zouden op basis van de eerste twee kenmerken ook tot deze groep gerekend kunnen worden.
4. De **Halmale** tegel wijkt af door de bijkomende bruine trek in de parelrand, een kenmerk dat bij geen enkele andere tegel wordt opgemerkt. Het teken links van de Romeinse IIII is niet geschreven als kapitaal zoals die voorkomt op de andere tegels.
5. De tegel van **ZMS** wordt gekenmerkt door een sterk citroenkleurige ondergrond van de groteskenboord, een kenmerk van de bovenste MMB-tegel (D I).
6. Bij de tegels van **HMR** wordt een opvallende afwijking vastgesteld in het schilderen van de groteskendecoratie. Het ontbreken van een letter in het tegelnummer wijst op een ovenbeurt met slechts één tableau van dit type.
7. Op basis van de overeenkomst in decor mogen de twee tegels van museum **V&A** tot de KMKG reeks gerekend worden.

Met enig voorbehoud voor het HMR tableau, wijst het decor van de verticale groteskenzomen op één ontwerp van één enkel atelier en de hand van één enkele schilder. Dit atelier hield gedurende een zekere periode dit concept aan als model of ontwerp voor het realiseren van scènes uit het Oude en het Nieuwe Testament. We mogen het beschouwen als een soort standaardkader waarbinnen de opdrachtgever waarschijnlijk het onderwerp van de voorstelling zelf kon bepalen.

VIII. 10. Verder onderzoek

Archivalisch. Indien de tegeltableaus werkelijk door Christoffel Plantijn, door Jan I Moretus of door een ander lid van de familie besteld zouden zijn voor verfraaiing van een of meerdere huizen aan de Vrijdagmarkt of in de H. Geeststraat, is de kans groot dat daarover in het archief van het Museum enig spoor terug te vinden is. Het archief van Museum Plantin-Moretus is zeer omvangrijk en het is bekend dat door de Moretussen heel nauwkeurig notities werden gemaakt van alle handelingen en transacties aangaande de drukkerij, maar ook betreffende bouwactiviteiten en allerhande familiale aangelegenheden. Met een intens archiefonderzoek zou een spoor moeten te vinden zijn van een bestelling, levering, aanrekening, betaling of plaatsing van deze tegeltableaus.

Archeologisch. Hoger werd berekend dat nog eens 45 tegels ontbreken om alle tableaus weder samen te stellen. Indien het archiefonderzoek enig positief spoor zou opleveren, waardoor de daadwerkelijke toepassing van de tableaus in de museumpanden zou bewezen zijn, zou een archeologisch onderzoek van de kelderruimtes tot de mogelijkheden moeten kunnen behoren.

Prentvoorbeelden. Er zijn nog 12 tegels waarvoor geen overeenstemming werd gevonden met prenten uit de geschiedenis van Tobias, Jona of Susanna. Ook op enkele van de 4 overblijvende fragmenten staan nog aanwijzingen die kunnen leiden naar een prentvoorbeeld. In het bijzonder dient gezocht naar een prentvoorbeeld voor de tegel uit “de prediking van Johannes de Doper”. De vraag stelt zich of de afbeelding op de tegel niet genomen is uit een prent met voorstelling van de prediking van Jona ?

De “schatput”. Wanneer werd de schatput gegraven? Twee munten uit de schatput zijn gedateerd, respectievelijk 1643 en 1652, zodat 1652 als datum *post quem* kan worden aangenomen.
Aan de voorzijde van de munten leest men PHIL . IIII . D. G. HISP . ET . INDIAR . REX, wat staat voor *Philippus IIII Dei gratia Hispaniarum et Indiarum rex*, en betekent: Philips IIII, bij Gods gratie koning van Spanje en de Indiën. De tekst gaat op de keerzijde verder met ARCHID . AVS . BVRG . BRAB, wat staat voor *archidux Austria Burgundie Brabant*, en betekent: aartshertog van Oostenrijk-Bourgondië en Brabant. (Philips IV, koning van Spanje van 1621 tot 1665)
Anderzijds worden in 1876 de gebouwen door de stad Antwerpen aangekocht, wat mogelijk een datum *ante quem* geeft (1877 opening van het museum). Waarom wordt de schatput gegraven en wat werd erin verborgen? Hoe zijn gebouwen en inboedel bijvoorbeeld door de Franse Revolutie gekomen? Wanneer werd de inhoud van de schatput gelicht? Tijdens de grote verbouwing van 1761-1763 (Van Herck 1945, 126) ?
Volgens E. Vanhemel betreft het een ronde put met diameter ± 90 cm. Het oppervlak van de bodem bedraagt dan 6.360 cm^2 (πr^2); het oppervlak van 26 tegels is 4.530 cm^2 (26 x $13{,}2^2$). Het oppervlak van de tegels is logischerwijze kleiner dan dat van de put vanwege de ronde vorm van het grondvlak van de put. Maar volgens Vanhemel waren niet alle tegels uitgelegd. Enkele bevonden zich in de losse grond.

Tegelverkoop.

- Wie was Mr. Bayens? Mr. Bayens heeft in 1893 ook een reeks kleine zalfpotjes verkocht aan de KMKG (inv. nr. 3159-3170), op het ogenblik dat de werken aan de Nationalestraat in Antwerpen aan de gang waren (Dumortier 1996, 119, 121).
- Is er enige documentaire bron terug te vinden omtrent de vondsten van tegels op het terrein van het atelier Den Salm op het ogenblik van de aanleg van de Nationalestraat, dwars doorheen dat terrein?
- Hoe komt A. Dorgelo uit Deventer aan de parelrandtegel die verkocht werd aan ZMS?
- Zelfde vraag stelt zich voor de heren Mogrobi en H. Hamer.

Als algemene conclusie van deze inventarisatie en studie kan worden gesteld dat einde 16de - begin 17de eeuw in Antwerpen nog steeds een mooie kwaliteit majolicaproducten werd geproduceerd, in het bijzonder majolicategels die bestemd waren voor de welstellende Antwerpse burger, wat Plantijn en Moretus als succesvolle drukkers zeker waren. Deze collectie ontkracht nogmaals de thesis dat de Antwerpse majolicanijverheid na de Val van Antwerpen van generlei betekenis meer zou zijn geweest.

zie: Deel I.A. (pag. 10)

Bijlage I. A : Tobias neemt afscheid van zijn blinde vader Tobit

A I

Tegelnummer: A I
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S08-A I
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 131 x 130 x 18/16 mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: 127,5 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: beige-zand
Randen: taps
Scherf: hard, fijn, homogeen, ruwe rug, aanbak op rug, lichte randschade

Het tegelnummer A 1 is met potlood bijgewerkt; de Romeinse " I " is omgevormd tot een Arabische " 1 ". Deze ingreep verhindert een nauwkeurige vergelijking van de schrijfwijze van dit tegelnummer met het nummer aangebracht op tegels A V en A VIIII.

A I	A II		
A V			
A VIIII			

Aansluitingen:

- Er is geen aansluiting horizontaal met A II omdat op A II God de Vader en een wolkenformatie is afgebeeld (zie Deel II, tegel A II).
- Er is geen aansluiting verticaal met A V omdat het dubbele kapje op de schouwboezem van tegel A I geen vervolg kent op tegel A V die de bovenbouw van een gebouw voorstelt met een blauw dak.[1]

A I

A V

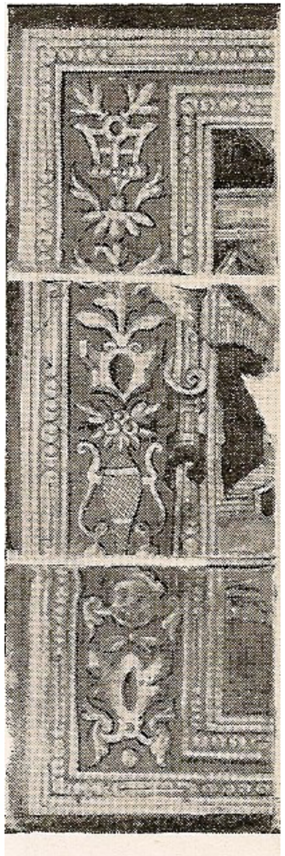

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 22.

1. Van Herck heeft ten onrechte de tegels A I en A V met elkaar verbonden.

A VI

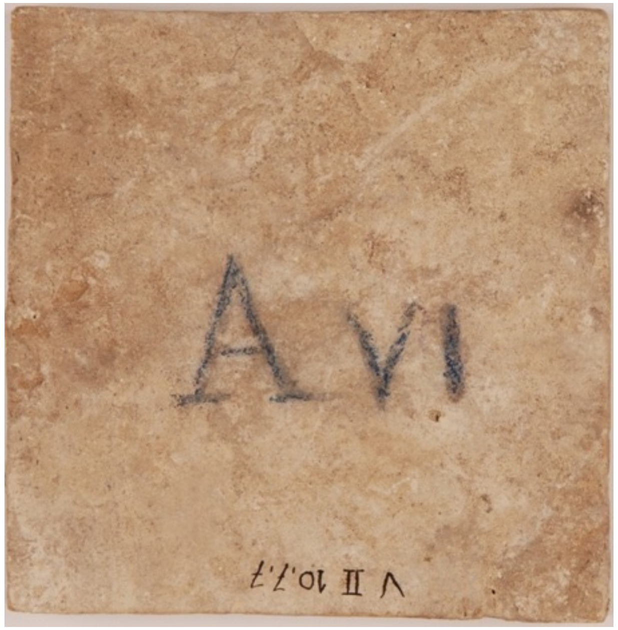

Tegelnummer: A VI
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S04-A VI
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 129 x 130 x 16 mm
Spijkergaatjes: HLO, HRB: 127,0 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: beige-zand
Randen: B recht; R, O en L licht taps
Scherf: hard, fijn, homogeen
Tegelscherf is hol
Zeer fijne schildering van kledij en handen.

	A II		
A V	A VI	A VII	
	A X		

Aansluitingen:

- Er is geen aansluiting verticaal met A II omdat op A II een wolkenformatie met God de Vader is afgebeeld. A II maakt trouwens deel uit van een tableau met de voorstelling van Jona die vlucht voor de Heer (zie Deel II, A II).
- Er is geen aansluiting horizontaal links met A V omdat op A V een gebouw staat afgebeeld (zie Deel II, A V), waar we normaliter de rug van Tobit met blauwe mantel verwachten.
- Horizontaal rechts: geen tegel A VII beschikbaar; op deze tegel moet Tobias staan.
- Verticaal onder: geen tegel A X beschikbaar.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 22.
- Dumortier 1991, 231, fig. 10 en 11.
- Dumortier 2002, 196.

zie: Deel I. C. (pag. 17)

Bijlage I. C : Raguël ontvangt Tobias

C III

Tegelnummer: C III
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S05-C III
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 131 x 132 x 17/16 mm
Spijkergaatjes: HLO, HRB: 128 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: beige-zand
Randen: taps
Scherf: hard, fijn, homogeen;
kleine aanbakken op rug;
tegel gedroogd op textiel of stro.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 124, afb. 22. De tegel staat bij Van Herck vermeld met plaatsnummer G III. Het betreft nochtans een letter C, en niet G.
- Dumortier 1991, 234, fig. 14, 15.
- Dumortier 2002, 196.

	C II	C III	C IIII
	C VI ?	C VII	
			C XII

Aansluitingen:

- Horizontaal links van C III:
  - ⇒ geen aansluiting tussen wolken op C II en engelenvleugel op C III;
  - ⇒ kleurverschil van het geel in de parelrand
- Horizontaal rechts van C III: geen tegel C IIII beschikbaar
- Verticaal onder C III: geen tegel C VII beschikbaar
- Met C XII: geen overeenkomst op meerdere punten. Zie "Waarom tegel C II, tegel C III en tegel C XII tot 3 verschillende tegeltableaus behoren?" (pagina 99).

Halve tegel, zonder nummering

C VI

Tegelnummer: (C VI niet aanwezig)
Inventarisnummer: 5996 G
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 75,5 x 133,5 x 17,4 mm
Spijkergaatjes: HLB, 26,4 mm uit de hoek
Mortel: ja, cementkleur
Scherfkleur: donker grijs
Randen: taps
Scherf: hard

		C III	
	C VI		

Plaatsing

- Aangezien het decor uitgespreid is over het hele oppervlak van de halve tegel, hoort de tegel op plaats VI.

Decor

- Sara met de amen gekruist voor de schoot, links van haar geflankeerd door haar moeder Edna en rechts de plooien van het gewaad van Raguël die Tobias begroet.

Vermeldingen

- Dumortier 1991, 238 en 239, fig. 21.

Waarom tegel C II, tegel C III en tegel C XII tot 3 verschillende tegeltableaus behoren?

Voorzijde:

- decor C II en decor C III sluiten niet op elkaar aan (wolken, vleugel)
- Kleurschakeringen respectievelijk: geel - oranjegeel - citroengeel
- dikte van de blauwe trek en de fel blauwe inkleuring van de parelrand van C XII in vergelijking met C II en C III

Rugzijde:

- vorm van de plaatsingscode C II = C III ≠ C XII
- Romeinse cijfers II = III ≠ XII
- scherfkleur roze (C II en C III); gelig (C XII)
- cement– en/of kalkresten op rug

C II

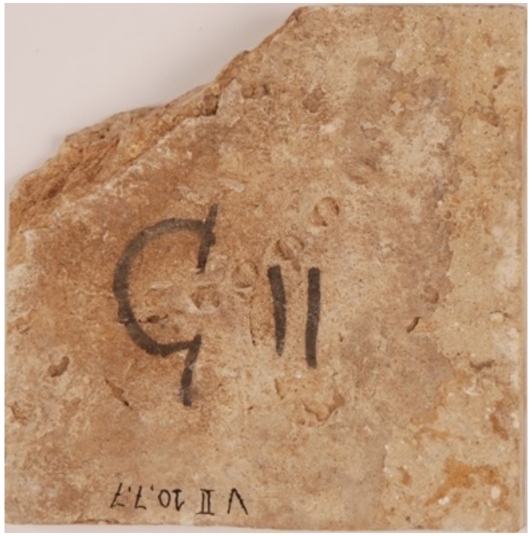

C III

C X II

zie: Deel I. D. (pag. 19)

Bijlage I. D : Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias

B I[a]

Tegelnummer: B I[a] (1)
Inventarisnummer: V II 10, 7, 3
Referentie: MPM-S03-B Ia
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 130 x 130 x 16,5 mm
Spijkergaatjes: HLO, HRB: 127,0 mm
Mortel: ja, maar gereinigd
Scherfkleur: beige-zand
Randen: recht
Scherf: zeer hard, grof, ruwe rug; enkele rode intrusies; twee luchtgaten op randen; de rug lijkt op textiel gedroogd.

Vleugel aan de linkerschouder van de engel Rafaël.

(1) Mogelijk is de plaatsingscode van deze tegel foutief bijgewerkt met potlood, en zou deze tegel oorspronkelijk gemerkt zijn met de plaatsingscode **D I**. Zie: Deel I. D : *Raguël huwelijkt zijn dochter Sara uit aan Tobias*.

B I[a]	**B II**		
B V			

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 21.
  De afbeelding 21 van Van Herck moet horizontaal 180° draaien. De tegel op plaats B I is niet vermeld in de lijst van Van Herck, maar staat wel op de foto, en het nummer staat ook vermeld in de lijst van 9 tegels die Van Herck niet kon toewijzen (p. 124).
- Dumortier 1991, 236, fig. 18
- Dumortier 2002, 197, afbeelding onderaan.
- Inventarisboek van het museum: inv. 81, Cat. 4 (5 tegels) en Cat. 3 (1 tegel).

zie: Deel II. A. (pag. 27)

Bijlage II. A : Jona vlucht voor de heer

A I	A II	A III	A IIII
	A VI	A VII	

A II

Tegelnummer: A II

Inventarisnummer: V II 10, 7, 6

Referentie: MPM-S06-A II

Eigenaar: Museum Plantin-Moretus

Afmetingen: 132 x 132 x 19/17 mm

Spijkergaatjes: HLO, HRB: 128,5 mm

Mortel: gelige mortelkit op rug

Scherfkleur: beige

Randen: taps

Scherf: hard, fijn, homogeen, plooi in klei op rug

A III

Tegelnummer: A III

Inventarisnummer: V II 10, 7, 6

Referentie: MPM-S06-A III

Eigenaar: Museum Plantin-Moretus

Afmetingen: 132 x 133 x 18/17 mm

Spijkergaatjes: HLO, HRB: 128,0 mm

Mortel: ja

Scherfkleur: beige-gelig

Randen: recht

Scherf: hard, fijn, homogeen

Lichte randschade boven en rechts

Aansluitingen

- Er is geen aansluiting horizontaal links met A I (zie Deel I, A I)
- Horizontaal rechts van A III: geen tegel A IIII beschikbaar
- Er is geen aansluiting verticaal tussen A II en A VI
  ⇒ A II: wolkenband;
  ⇒ A VI: bevat personen (Tobit en Rafaël) waarvan de hoofden ontbreken.
- Verticaal onder A III: geen tegel A VII beschikbaar.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 22.
- Dumortier 2002, 198.

A I			
A V	A VI		
A VIIII	A X		

A V

A VIIII

Tegelnummer: A V
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S08-A V
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 134 x 133 x 19/18 mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: 129,0 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: recht
Scherf: hard, fijn
Rug: ruw, barst, enkele plooien in klei, 2 chamotte-intrusies.
HLB en HRB gelijmd; ontbrekende scherf boven en rechts
Barst op rug moet verstevigd worden !!!

Tegelnummer: A VIIII
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S08-A VIIII
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 130 x 132 x 18/17 mm
Spijkergaatjes: HLO, HRB: 127,5 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand-gelig
Randen: licht taps
Scherf: hard, fijn
Rug: ruwe, kleiplooien in HLB
Glazuur lichtjes gevloeid aan masker en linker parelrand
Witte ronde vlekken op rug zijn mogelijk sporen van zoutvorming !!!

Een trap met rood gebouw en aanleunend torentje; daarboven houten bovenbouw en blauw dak. Geplaatst op een groene bodem met wat gelige aarde; een stenen brugboog over blauw water.

Aansluitingen:

- Er is geen aansluiting van A V met A I (zie Deel I, A I);
- Horizontaal rechts van A V: A VI moet een rond gebouw met koepel tonen; hij bevat echter de romp en hoofd van de zittende Tobit (zie Deel I, A VI);
- Horizontaal rechts van A VIIII: geen tegel A X beschikbaar.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 22.

Het over twee tegels uitgesplitste oranjebruine vlekje tussen de stenen brug en het gras bewijst voldoende dat het decor van A V aansluit op dat van A VIIII.

A XII

Tegelnummer: A XII [1]
Inventarisnummer: V II 10, 7, 7
Referentie: MPM-S11-A XII
Eigenaar: Museum Plantin-Moretus
Afmetingen: 130 x 129 x 17,5/16 mm
Spijkergaatjes HLB, HRO: 127,5 mm. Het gaatje in HLB is zeer fijn en ondiep.
Mortel: ja
Scherfkleur: beige-zand
Randen: licht taps
Scherf: hard, grof, homogeen
Hoek rechts boven is afgebroken
Dik laagje glazuur op rug.

			A VIII
		A XI	**A XII**

Aansluitingen:

- Horizontaal links van A XII: geen tegel A XI beschikbaar
- Verticaal boven A XII: geen tegel A VIII beschikbaar.

Vermeldingen:

- Van Herck 1944/45, 123, afb. 22.

1. de A XII is herschreven in potlood, maar niet op de originele plaats. Na de II lijkt nogmaals II te staan die ooit met lange strepen rood geaccentueerd werd. Onder de A, lichtjes naar boven toe verschoven, is de originele A als een schaduw herkenbaar.

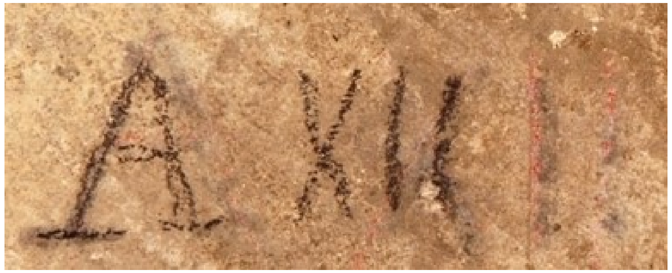

zie: Deel II. C. (pag. 34)

Bijlage II. C : Jona wordt door een vis op het strand geworpen

C XII

Bodemdecor met stenen en groen.

Tegelnummer: C XII
Inventarisnummer: S62-76
Eigenaar: Zilvermuseum Sterckshof
Afmetingen: 133 x 133 x 18,5/17,5 mm
Spijkergaatjes: HRO
Mortel: ?
Scherfkleur: beige-geel
Randen: sterk taps
Scherf: hard, fijn
HRB bijgewerkt; glazuur lichtjes gevloeid; glazuurfoutjes.
Cement– en/of kalkresten op rug

Vermeldingen:

- A.-M. Claessens-Peré, *De Sterckshof-collectie*, Sterckshof Studies 23, Antwerpen-Deurne, 2003, 56, S62/76 met beschrijving.

Herkomst:

- In 1962 aangekocht van Alexander Dorgelo, Deventer (initialen 'AD' op tegelrug).

	C II	C III	
			C VIII
		C XI	C XII

Aansluitingen:

- Horizontaal links van C XII: geen tegel C XI beschikbaar
- Verticaal boven C XII: geen tegel C VIII beschikbaar.
- Met C II of C III: geen overeenkomst op meerdere punten. Zie hoger, Bijlage I. C "Waarom tegel C II, tegel C III en tegel C XII tot 3 verschillende tegeltableaus behoren?" (pagina 99).

Tentoonstellingen:

- Deurne 1962, nr. 46.

zie: Deel III. D. (pag. 42)

Bijlage III. D : Daniël ondervraagt de tweede ouderling

D VIII

Tegelnummer: D VIII
Inventarisnummer: 5996 E
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 134,3 x 137,1 x 18,3 mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: 133,5 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: grijs
Randen: recht
Scherf: hard
Clichénummer: ACL 98198 A

			D IIII
		D VII	**D VIII**
	D X	**D XI**	**D XII**

Aansluitingen:

- Horizontaal links van D VIII: geen tegel D VII beschikbaar
- Verticaal boven D VIII: geen tegel D IIII beschikbaar

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 D: geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, 121, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 1991, 225, fig. 3.
- Dumortier 2002, cat. 52; 42, fig. 20 midden.

D XI

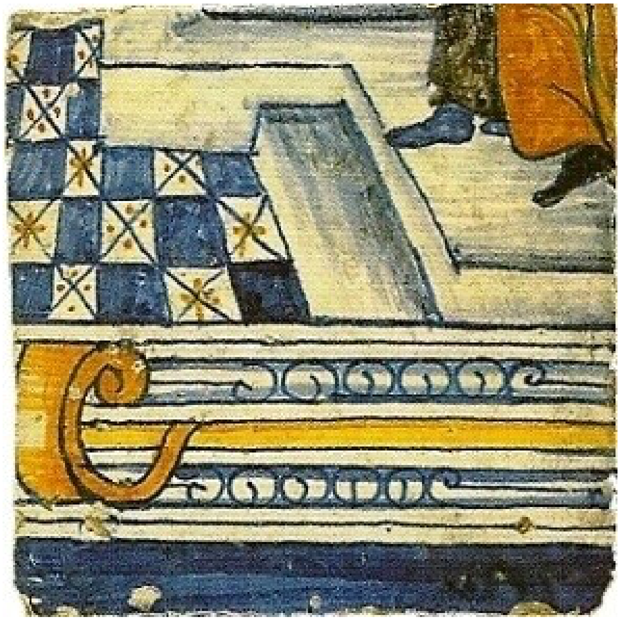

Tegelnummer: D XI
Inventarisnummer: 5996 A
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 133,8 x 133,9 x 17,4 mm
Spijkergaatjes: HLB, HRO: 136,8 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: recht
Scherf: hard
Clichénummer: ACL 98198 A

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 D: geen beschrij-ving.
- Van Herck 1944/45, 121, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 1991, 225, fig. 3.
- Dumortier 2002, cat. 52; 42, fig. 20 midden.

			D IIII
		D VII	**D VIII**
	D X	**D XI**	**D XII**

Aansluitingen:

- Horizontaal links van D XI: geen tegel D X beschikbaar
- Verticaal boven D XI: geen tegel D VII beschikbaar

D XII

Tegelnummer: D XII
Inventarisnummer: 3165 A
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 131,3 x 133,5 x 18,5 mm
Spijkergaatjes: HRB, HLO: 135 mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: recht
Scherf: hard, glazuurfouten
Clichénummer: ACL 2889 A

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 D: geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, 121, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 1991, 225, fig. 3.
- Dumortier 2002, cat. 52; 42, fig. 20 midden.

			D IIII
		D VII	**D VIII**
	D X	**D XI**	**D XII**

Aansluitingen:

- Horizontaal links van D XII: sluit aan op tegel D XI
- Verticaal boven D XII: sluit aan op tegel D VIII

zie: Deel III. E. (pag. 44)

Bijlage III. E : De steniging van de twee ouderlingen

	E VI		
E VIIII	**E X**	E XI	

E X

Tegelnummer: E X

Inventarisnummer: 5996 B

Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel

Afmetingen: 131,3 x 131,0 x 18,2 mm

Spijkergaatjes: HLO, HRB : 134,5 mm

Mortel: ja

Scherfkleur: zand

Randen: recht

Scherf: hard

Clichénummer: ACL 98196 A

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 D, geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, 121, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 1991, 227, fig. 5
- Dumortier 2002, cat. 52; 42, fig. 20.

Aansluitingen:

- Horizontaal links van E X: geen losse tegel E VIIII beschikbaar
- Horizontaal rechts van E X: geen losse tegel E XI beschikbaar
- Verticaal boven E X: geen losse tegel E VI beschikbaar
- met resterende losse tegel E IIII: mogelijk, maar niet uit te maken
- met tableau “De Duivelbanning” (zie Deel I. E): er bestaat reeds een tegel E X in dat tableau, die daar correct aansluit.

zie: Deel III. F. (pag. 46)

Bijlage III. F : Susanna en haar familie loven de Heer

F X

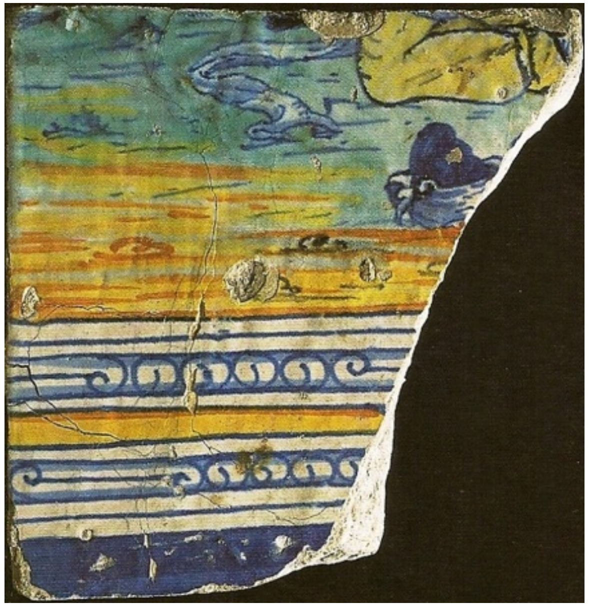

Tegelnummer: F X
Inventarisnummer: 5996 F
Eigenaar: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
Afmetingen: 131,6 x 131,6 x ? mm
Spijkergaatjes: HLO, HRB: ? mm
Mortel: ja
Scherfkleur: zand
Randen: licht taps
Scherf: zacht, broos
Clichénummer: ACL 89196 A (of 98196?).

	F VI		
F VIIII	**F X**	**F XI**	

Tegel vertoont meerdere barsten !!!

Aansluitingen:

- Horizontaal links van F X: geen tegel F VIIII beschikbaar
- Horizontaal rechts van F X: sluit aan op tegel F XI van V&A (zie hierna)
- Verticaal boven F X: geen tegel F VI beschikbaar.

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 D, geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, 121, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 1991, 229, fig. 7.
- Dumortier 2002, cat. 52; 42, fig. 20 rechts.

F XI

Tegelnummer: F XI
Inventarisnummer: C.14A 1922
Eigenaar: Victoria & Albert Museum, Londen
Afmetingen: 132 x 130 x 18/17 mm
Spijkergaatjes: HRB, (niet in HLO die gerestaureerd is)
Mortel: ?
Scherfkleur: licht geel (roze-achtig/geelachtig)
Randen: ?
Tegel werd lang geleden gerestaureerd

Tegelnummer: F XI

		F VII	
	F X	F XI	F XII

Aansluitingen:

- Horizontaal rechts van F XI: geen tegel F XII beschikbaar
- Horizontaal links van F XI: sluit aan op de F X tegel van KMKG (zie hiervoor)
- Verticaal boven F XI: geen tegel F VII beschikbaar.

Vermeldingen:

- Nicaise 1934, Plaat 5 C, geen beschrijving.
- Van Herck 1944/45, 122, afb. 23: geen beschrijving.
- Dumortier 1991, 229, fig. 8.
- Dumortier 2002, cat. 52; 42, fig. 20 rechts.

Bijlage IV : reconstructie van randtegels rond de parelrandtableaus

Het doel van de oefening waarnaar verwezen werd bij de bespreking van de vierpas-diamant randtegels die aangetroffen werden in de kelder van Museum Plantin-Moretus (Deel VIII, 5. Productie) is na te gaan of deze tegels eventueel aansluiten bij de parelrandtableaus en dus mogelijk ooit zijn toegepast in het interieur van de huizen van Plantijn als kader rond deze tegeltableaus.

Bij het samenleggen van twee vierpas-diamant randtegels en een dito hoektegel, met een hoektegel van het parelrandtableau (hier losse tegel A XII (MPM)) vallen enkele aansluitingen op (Constructie A):

- de parelranden op de vierpas-diamant randtegels vormen perfect op elkaar aansluitende hoeken, zowel aan de buitenkant als aan de binnenkant (rode pijlen); voornamelijk die aan de binnenzijde belangt ons aan;
- de brede blauwe binnenrand op de vierpas-diamant randtegels vormt een perfecte binnenzoom voor dit kader (blauwe pijlen), waarbij het kleine blauwe vierkantje in de hoek links boven van de hoektegel voor de perfecte aansluiting van twee randtegels zorgt;
- die blauwe binnenzoom vormt samen met de blauwe buitenzoom van tegel A XII een brede zeer markerende blauwe zoom tussen het tableau en het kader eromheen.

De hypothese dat deze tableaus indertijd omkaderd werden met vierpas-diamant randtegels die in het museum zelf werden aangetroffen, is hiermee zeer waarschijnlijk bewezen.

Hetzelfde mag gesteld worden voor de randtegels en hoektegels met het palmettendecor (Deel VIII, 5. Productie), maar dan niet noodzakelijk met het bestudeerde type tegeltableau (Constructie B).

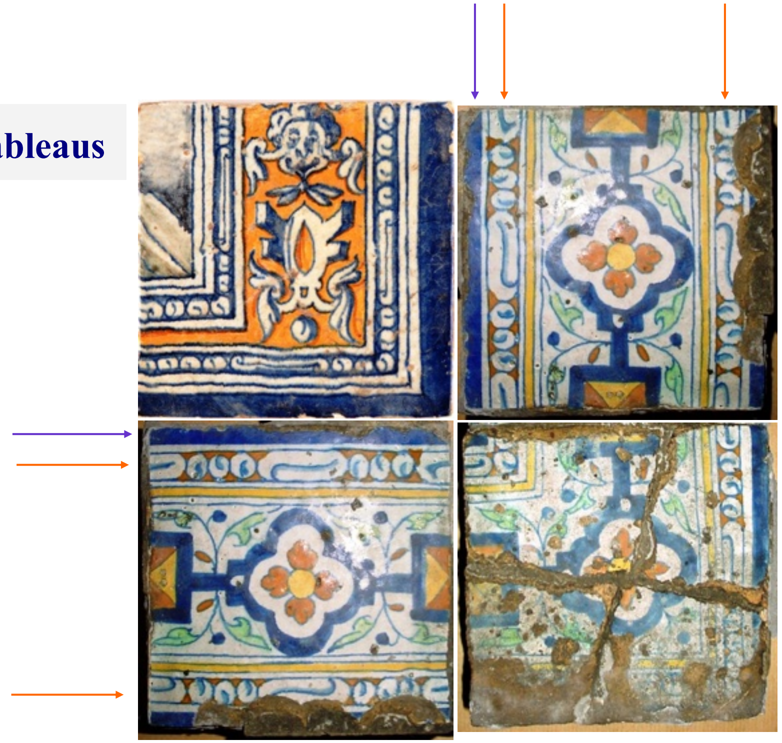

Constructie A

Constructie B

Bijlage V : een tegel mogelijk afkomstig uit een parelrandtableau

Arend Jan Gierveld publiceerde in 1997 een tableautegel die was opgebaggerd uit de Vest te Middelburg.[1]
De wijze van schilderen van de mantel van deze dame vertoont een opvallende gelijkenis met de mantel van Jezus op het tableau met de Samaritaanse vrouw bij de waterput (collectie HMR).
Deze tegel zou perfect passen op plaats VI of VII van een parelrand-tegeltableau. Behalve overeenstemmende tegelafmetingen, ontbreekt elk verder gegeven om deze thesis te staven.

Tegel opgebaggerd uit de Vest in Middelburg. Toont een deel van een fraai geklede zittende dame met plooikraag en gele rok. 132x132x20 mm, eind 16de eeuw.

1. Gierveld, Arend Jan - *Tegels op Walcheren. De betegeling van het Hof van Zeeland in de 17de eeuw*. Overdruk uit het Archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, 1997, 19, afb. K4.

Bijlage VI : verslag van klerk Vanhemel in het "Boek van de Werken"

Eduard Vanhemel is in dienst van Museum Plantin-Moretus van januari 1939 tot oktober 1944. In zijn functie van klerk bekleedt hij de tweede plaats in de hiërarchie van het museum, na conservator H.F. Bouchery.

Op 23 oktober 1940 start Eduard Vanhemel de redactie van een verslagboek onder de titel "*Boek der Onderhouds- en Herstellingswerken van het M.P.M.*"[1], een document dat door C. Van Herck later wordt aangeduid als "Boek van de Werken"[2]. Als inleiding op het 99 pagina's[3] tellend met de hand geschreven verslagboek schrijft Vanhemel: "*Op verzoek van Conservator Bouchery stelde ondergeteekende volgend bondig verslag op over de onderhouds- en herstellingswerken, die, na het bestuur van Conservator Sabbe*[4]*, in het M.P.M. werden uitgevoerd*:"

Eduard Vanhemel was een archeoloog *avant la lettre*. Op de volgende pagina's 27 tot 35 beschrijft hij hoe ruimtes ontdekt werden onder de keldervloer in respectievelijk kelder 18, kelder 20, kelder 14 en kelder 15, en hoe die verder geëxploreerd en behandeld werden. Op deze "opgravingen", in het bijzonder die in kelder 14, wordt hierna dieper ingegaan.

Op 10 januari 1944 bemerkt Vanhemel in **kelder 18** een deksteen die vermoedelijk een nog dieper gelegen kelderruimte afdekt. Het deksel werd gelicht en er verschenen twee kleine ruimtes met gemetselde wanden en gewelfde zoldering. De hoogte vanaf de ongevloerde bodem tot het geboortepunt van het gewelf bedraagt 1,30 m. De bodem was bedekt met 25 à 50 cm gestort puin. Volgens een door Vanhemel met de hand getekend plannetje heeft deze onderaardse ruimte een maximale lengte van 3,40 m en een breedte van 2,20 m. Van deze ruimte is een officieel plan met doorsneden getekend.

Op 11 januari 1944 rapporteert Vanhemel in **kelder 20** een grote vierkante deksteen die, na gelicht te zijn, een gemetselde waterput aan het licht bracht. Doorsnede van de waterput is 75 cm, diepte 4 m, gevuld met zuiver water tot op een hoogte van 2 m. Bijgelicht met een "baladeuse" en dank zij de klaarheid van het water kon op de bodem slechts enkele stukken baksteen worden waargenomen. Verder geen slijk of vuilnis, of enig ander voorwerp.

1. Administratief klassement 1950, dossier D27 (A.K. 1950, D27). De zoektocht naar dit boek werd beloond op woensdag 27 april 2011, mede dank zij de verwijzing door C. Van Herck naar "Dossier 27" op pagina 121 van het hierna vermelde artikel.
2. Van Herck, 1944/45, 121.
3. 55 genummerde pagina's gevolgd door 44 ongenummerde pagina's; aan het einde van het boek, een "Bladwijzer voor de inhoudstafel", pagina I tot XXVII, in het handschrift van E. Vanhemel, voor de periode 23 oktober 1940 tot oktober 1944.
4. Dr. Maurits Sabbe, overleden 12 februari 1938.

Op 27 januari 1944 levert klerk-aspirant-archeoloog Vanhemel uitgebreid verslag over zijn ontdekking in **kelder 14**. We reproduceren hierna integraal zijn gedetailleerd verhaal.

[pagina 28]

"In het midden van den vloer van kelder 14 hadden 3 grootere steenen, tusschen al de andere roode tegels, mijn aandacht gaande gemaakt.
Nadat ik onder soortgelijke, alhoewel grootere steenen, onder kelder 18 een kelderruimte en onder kelder 20 een waterput gevonden had (zie blz. 27 & 28) deed ik de drie steenen in kelder 14 uitbreken. Aanvankelijk leek dit verloren moeite. Toen vond ik een fragment van een geglazuurden roodsteenen pot, benevens een brokstuk van een kleurig versierde tegel. Weldra waren meerdere overblijfsels van polychrome tegels en van verglaasde potten aan het licht gekomen. Toen een heele tegel te voorschijn kwam, waarop een deel van het gewijde verhaal van "Jacob door zijn broeders verkocht" afgebeeld stond, besloot ik een grootere hoeveelheid van het aanvulsel, hetwelk zich onder de vloer bevond, boven te halen. Na verloop van

[pagina 29]

c[a] een half uur had ik niet alleen verschillende potscherven en stukken van tegels bovengehaald, maar kwam ik, op een diepte van ongeveer ½ meter, op een heelen, veelkleurigen tegel terecht die, naar het mij voorkwam, opzettelijk goed waterpas gelegd was. Hij stelde een gedeelte van, - vermoedelijk -, een paleisvloer voor, waarop een hond loopt. Het bleek algauw, dat tegen iedere zijde van den tegel een andere van dezelfde soort aangelegd was, - alle goed waterpas liggend. Deze bijzonderheid deed mij veronderstellen, dat zich onder den roodsteenen vloer nog een bevloering van polychrome tegels bevond.
Na het uitgraven van ongeveer 1/3 m³ aanvulsel lag een rond vloertje bloot. Door het feit, dat zijn boorden uit inpassende brokstukken bestonden, juist passend tusschen de andere tegels en den precies afgestoken aarden wand van den kuil, is het zeer duidelijk merkbaar, dat, opzettelijk zóó bedoeld, een ronde put gegraven werd van ± 90 cm. doormeter bij 50 cm. diepte.
Het vloertje dat niet in een mortelbed maar op de natte zavellaag ligt, bestaat, op twee roode steentjes na, uit 26 heele polychrome tegels. Deze stellen fragmenten voor uit de gewijde geschiedenis, o.m.: "De Aankondiging van Maria", "Jacob door zijn broeders verkocht", een Schipbreuk. Het is vermoedelijk Antwerpsch plateel uit de 17[e] eeuw. Iedere tegel is een deel van een tegeltableau. De personages, de dieren, de landschappen en de voorwerpen die er op afgebeeld staan, zijn alle goed geteekend; de kleuren zijn: blauw, groen, rood, geel en tusschenschakeringen; het schilderwerk is voornaam naïef.
De inhoud van den put bestond uitsluitend uit zavel, potscherven, twee heele tegels en verschillende fragmenten (zes dezer kleefden wij samen tot het geheel, hetwelk een fraai

[pagina 30]
tafereeltje voorstelt: vermoedelijk een predikende
apostel of Jezus.), plus een klein verglaasd
grijs potje, ruw gevormd, 7 cm. hoog. Dit
potje is ongeschonden. Tusschen het aanvulsel,
dat gezift werd, werden ook twee koperen
munten gevonden, de eene van 1652 de andere
van 1643. Beide zaten dik onder het kopergroen.
Na de verwijdering van deze substantie, - zoo-
ver dit doenlijk was -, kwam op beide dezelfde
tekst bloot, nl.: PHIL . IIII . D. G. HISP . ET . INDIAR . REX
(op de keerzijde :) ARCHID . AVS . DUX . BURG . BRAB .
Tenslotte bleek nog, dat, onmiddellijk onder
den roodsteenen vloer een tweede dito ligt.
Dat hier een cachette of schuilput gevonden werd,
kan, bijna met zekerheid opgemaakt worden uit
volgende feiten:

1) het niet gemetseld vloertje, bestaande uit
kris kras dooreen gelegde tegels ;
2) de geringe diepte van den put (0.50 m) ;
3) dat het aanvulsel uitsluitend uit zavel en gebroken
kruiken + één klein heel kruikje bestond ;
4) de twee identieke munten ;
5) de dubbele bevloering (de bovenste om de spo-
ren van het verbergen volledig onzichtbaar te
maken) ;
6) dat zij die naderhand den geheimen put terug
opengelegd hebben, om er het verborgene weer
uit te halen, nauwkeurig wisten waar hij
lag en waar den kringlijn van den put liep.

Thans is deze cirkelomtrek, waar indertijd
terug opengekapt werd, nog bijna vol-
ledig en goed duidelijk te zien.

Dit terug openkappen kan bvb. niet in de 19e eeuw
gebeurd zijn: 1° omdat men toen niet zóó precies
kon weten waar de cirkelomtrek lag :
2° omdat het aanvulsel, indien dit in de 19e eeuw
aangevoerd ware geweest, dan niet die twee
identieke 17e eeuwsche munten zou bevat hebben.

[pagina 31]
De munten zijn van 1643 en 1652; de kruiken (waar-
van de grootste 40 cm hoog is, een voetdoormeter
van 28 ½ cm en een openingdoormeter van 40 cm.
heeft) stammen alle uit dezelfde periode, d.w.z.
17e eeuw.
Derhalve zou kunnen verondersteld worden, dat
hier, in de kelder onder de Museumkeuken, in
de tweede helft van de 17e eeuw een "schat"
verborgen is geweest."
[getekend] Eduvanhemel

Bij dit *Boek der Onderhouds- en Herstellingswerken van het M.P.M.* hoort een platte doos die hetzelfde inventarisnummer draagt als het boek. Ze bevat twee plans van het keldertje onder kelder 18 en drie foto's van de schatput onder kelder 14: het zicht op de opengelegde schatput, het zicht binnenin de schatput met het vloertje van tegels, en een foto met de tentoongestelde scherven van potten en enkele tegels. Deze drie foto's werden met de schrijfmachine op hun bovenrand van commentaar voorzien. Deze foto's die zijn afgebeeld op pagina 2 van dit Studierapport, werden nooit eerder gepubliceerd.

Vier foto's van de gedeeltelijk geassembleerde tegeltableaus en de overblijvende losse tegels werden op 18 januari 1946 besteld bij fotograaf J. t' Felt te Antwerpen (zie pagina 3 en 4 van dit Studierapport). Dit betekent dat het Jaarboek XX en XXI van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van Antwerpen, jaargang 1944-1945, waarin deze foto's gepubliceerd werden, pas in 1946 ter perse is gegaan. Als anekdote hierbij kan vermeld worden dat conservator Bouchery tot vijf maal toe en tevergeefs de goedkeuring voor de terugbetaling van de rekening van de fotograaf tracht te bekomen van de burgemeester. In zijn brief van 12 februari 1946 aan het College schrijft hij dan: "*Ik wensch niet langer zoo voort te gaan. Ik betaal de rekening zelf en bied het Gemeentebestuur de photo's ten geschenke aan.*"[1]

Beschouwingen betreffende het verslag over de schatput

De opgravingen van Vanhemel weerhouden wel degelijk de aandacht van de bestuurders van het museum. In zijn brief van 10 februari 1944 schrijft conservator Bouchery vanuit Lavaux-Sainte-Anne aan adjunct-conservator Van den Wijngaert te Antwerpen: "*5) Vanhemel's opgravingen. Zeg hem dat zij mij natuurlijk erg interesseren. Ik schrijf hem nog over een paar dagen.*"[2] De brief van Bouchery aan Vanhemel – indien deze daadwerkelijk geschreven werd – kon niet worden teruggevonden. Evenmin is er een spoor van een brief waarin Van den Wijngaert de opgravingen signaleert aan Bouchery te Lavaux-Sainte-Anne.

Een vergelijking tussen het verslag van Vanhemel en de tekst die door C. Van Herck wordt geciteerd, leert dat Van Herck niet een letterlijke weergave geeft van wat Vanhemel heeft geschreven. Van Herck geeft enkel feitelijke elementen weer, maar onthoudt ons het pittige en verhalende verslag van Vanhemel.

Door de vondst van dit verslag is het mysterie rond de wijze van ontdekking van de schatput nu opgelost. Tot nu toe werd gedacht aan een verzakking van de keldervloer door een of andere oorlogsactiviteit. Nu weten we dat het openleggen van de schatput een bewuste beslissing is geweest van Vanhemel, gebaseerd op zijn nieuwsgierigheid in verband met de afwijking van het formaat van drie tegels in het midden van kelder 14, in vergelijking met de grootte van de omliggende tegels.

- De afbeelding op de "eerste heele tegel" die tevoorschijn kwam, interpreteert Vanhemel als een fragment uit de voorstelling "Jacob door zijn broeders verkocht". Nu we een betere kennis hebben van alle voorstellingen op de tegels mogen we deze tegel waarschijnlijk toewijzen aan het tableau "Tobias vangt een vis" waar een van beide centrale tegels, B VI of B VII, als de door Vanhemel genoemde Bijbelscène geïnterpreteerd kan worden (zie Deel I. B.). Jammer dat Vanhemel het tegelnummer op de rugzijde niet vermeld heeft.

- De tegel die volgens Vanhemel "een gedeelte van, - vermoedelijk -, een paleisvloer voorstelde, waarop een hond loopt" kennen we nu als tegel E X uit het tegeltableau de Duivelbanning, waarop het hondje dat Tobias steeds vergezelt, staat afgebeeld (zie Deel I. E.).

1. Administratief klassement 1950, B1a.

2. Administratief klassement 1950, A6/7b.

- Tegel E VI in het tableau met de Duivelbanning, waar Tobias en Sarah geknield zitten te bidden, heeft Vanhemel geïnterpreteerd als de "Aankondiging van Maria".

- De "Schipbreuk" is dan een fragment uit de voorstelling "Jona wordt in zee geworpen" (zie Deel II. B.).

- *"zes dezer fragmenten kleefden wij samen tot het geheel, hetwelk een fraai tafereeltje voorstelt: vermoedelijk een predikende apostel of Jezus".* Het betreft inderdaad tegel D VI met de voorstelling uit de prediking van Johannes de Doper, die vandaag nog de 6 aan elkaar gekleefde fragmenten bevat, met de bruin geworden lijm van 1944 (zie Deel IV. D.).

Wat Vanhemel juist bedoelt met het rond vloertje, waarbij het woord "rond" nadien werd tussengevoegd, is niet duidelijk. Ook met de bijliggende brokstukken kan moeilijk een ronde vloervorm gerealiseerd worden. En dat hij dit gegeven als argument gebruikt om de ronde vorm van de gegraven put te verklaren, is nog verrassender.

In 1944 was de cirkelomtrek, waar de vloer indertijd terug open gekapt werd, nog bijna volledig en goed duidelijk te zien. Bij het onderzoek dat in 2010 van deze keldervloer werd uitgevoerd, is die markering echter niet gelokaliseerd kunnen worden.

Nog diezelfde 27 januari 1944 vermeldt Vanhemel een probleem van vocht in **kelder 22** onder de drukkerij, veroorzaakt door een met slijk verstopte en gebroken rioolbuis waarlangs het water van het dak moest wegvloeien. Dit euvel werd door de Dienst der Stadsgebouwen verholpen.

In het korte verslag van de werkzaamheden in de maand februari is sprake van het uitvulsel dat is opgehaald uit het keldertje onder kelder 18. Vermoedelijk is hiermee samen het uitvulsel van de schatput onder kelder 14 opgehaald, met het doel om dit te ziften "zohaast het weder het toelaat". Enkel in deze hypothese kan volgende vermelding worden begrepen: "*Tusschen de gevonden plateelfragmenten bevond zich een stuk van een wit en blauw schoteltje met het wapen van de Moretussen".* En verder: *"Thans, 30 maart 1944, is al het aanvulsel gezift. Er werd niets bijzonders meer gevonden. Op enkele fragmenten van plateel en … is alles wat voor den dag kwam, gebroken glaswerk*:"

Het verslag van april 1944 bespreekt een opgraving in kelder 15.
Bij gebrek aan personeel om verder te graven diende deze opgraving opgegeven te worden. Vanhemel eindigt zijn relaas met de wens dat deze later hernomen zou kunnen worden.
[pagina 34]
"In **kelder 15** (onder de Museumkeuken [doorstreept] Correcteurskamer) was de vloer, bij het
naar beneden gaan rechts van de trap, opvallend gezakt.
Bij het bekloppen van den vloer was het geluid daar holler
dan op andere plaatsen. Daar bij het schoonmaken, licht
een plas water achterbleef in deze inzakking, werd de
vloer opengebroken en goed waterpas gelegd.
Wij maakten van de gelegenheid gebruik om te onderzoeken
of daar, gezien den hollen klank, een put of kelder lag.
Noch het een noch het ander werd gevonden. Wel vertoonde
zich, vlak onder den vloer, een gebogen, gemetselde
muur die, onder de onderste trede van de trap uitkomend, zich als volgt uitstrekte:
[volgt tekening met aanduidingen
"onderste trede v. de trap" en
"bovenkant van den gebogen muur"]

[pagina 35]

Wij hebben, langs de holle zijde van dezen steenen boog, den grond (geen geschapen grond) eenigermate doen uitgraven, tot op ongeveer 1 m. diepte. De massa die uitgegraven werd moet daar vermoedelijk in de 16de eeuw aangevoerd zijn geworden, te oordelen naar de fragmenten van verschillende 16e eeuwsche kruiken die er zich in bevonden.

Indien we tot een zekerheid betreffende den gebogen muur hadden willen komen, dan ware het noodzakelijk geweest een aanzienlijke hoeveelheid grond uit te graven en den vloer verder uit te breken.

Daar de metsers, die den vloer slechts waterpas hadden te leggen, zonder toelating van hun dienst, niet verder durfden graven en den volgenden dag reeds elders aan het werk moesten, werd de put terug gevuld en de vloer gelegd, - ook om ongelukken te voorkomen, daar de put juist vóór de trap lag.

Wij zijn er bijna van overtuigd, dat te dezer plaatse nog meer oude kruiken, of overblijfsels daarvan, moeten in den grond zitten.

Deze opgraving zou later, wanneer de stad haar werkvolk beter missen kan, opnieuw kunnen gedaan worden.”

De onafgewerkte exploratie van de put in deze kelder 15 is een aanwijzing dat mogelijk nog andere “schatputten” onder de keldervloeren verborgen zijn, waar - wie weet - eveneens majolicategels die deel uitmaken van de door ons gekende tegeltableaus als kunstmatig vloertje zijn aangebracht. Het zij opgemerkt dat deze niet-geëxploreerde put zich op slechts enkele meters afstand bevindt van de schatput in kelder 14.
Was klerk-aspirant-archeoloog Eduard Vanhemel na oktober 1944 in het museum werkzaam gebleven, had hij zeer waarschijnlijk hiernaar verder gezocht.

Een vondst van Antwerpsche Tegeltaleauxb uit het einde der XVIe eeuw

C. VAN HERCK

Een alleszins merkwaardige bodemvondst van Antwerpsche tegeltableaux in het Museum Plantin Moretus komt een nieuw licht werpen op onze Antwerpsche plateelnijverheid van de XVIe eeuw.

In zijn studie «XVIIe Eeuwsche Antwerpsche of Nederlandsche tegels» (A. O. K. Xe Jaarboek 1934, blz. 36) heeft de Heer H. Nicaise aangetoond dat dit soort tabeaux, waarvan enkele losse tegels in Belgische en buitenlandsche Musea bewaard zijn, en waarvan een gedagteekend is «1607», herkomstig is ofwel uit Antwerpen, ofwel uit een Antwerpsch atelier uitgeweken in Noord Nederland. Het vraagstuk kon nochtans niet beslecht worden. *Afb. 23*.

Uit de korte uiteenzetting die volgt zal blijken dat hun dagteekening ietwat mag vervroegd worden en dat ze zeer waarschijnlijk te Antwerpen het licht zagen.

De «schatput» waarin de tegels lagen werd in Januari 1944 door den Heer E. Vanhemel, bediende van het Museum, in kelder 14 onder de keuken ontdekt. Aan het verslag dat hij daarover neerschreef in het «Boek van de Werken» (Museum Plantin Moretus Dossier D 27) ontleenen we het volgende :

«Deze ronde put (diameter 0.90 m.; diepte 0.50 m.) was in den lossen grond gegraven en met aarde gevuld. De wanden zijn netjes afgestoken. Op den bodem lag een vloer van los naast elkaar gelegde tegels (dus niet in metselverband) : 26 polychrome, deel uitmakend van tegeltableaux, en twee roode. De tegels waren kriskras door elkaar gelegd.

In de aarde waarmede de put gevuld was, werden ontdekt :

1) nog enkele tableautegels en fragmenten ervan.

2) talrijke potscherven, waaronder scherven van een grooten aarden pot, die grootendeels kon opnieuw samengesteld worden : de diameter aan den voet was 0.285 m.; aan de opening 0.40 m. Deze pot werd door de V-ontploffing van 2 Januari 1945 volkomen vernield.

3) een zalfpotje van 0.07 m. hoog;

4) twee koperen munten, gedateerd 1643 en 1652.
Tekst: Phil. IIII. D. G. Hips. et. Indiar. Rex
Keerzijde : Archid. Aus. Dux. Burg. Brab.

Op de plaats waar de put ligt, bevindt zich onder den vloer van den kelder nog een tweeden vloer, blijkbaar om het «deksel» van den put steviger te maken. Beide vloeren bestaan uit roode aarden tegels. In den bovensten vloer, — deze van den kelder dus — is nog duidelijk en bijna over zijn geheele lengte de kring te herkennen die den omtrek van den put aangeeft en waarschijnlijk ontstond toen deze opengekapt werd om er den verborgen «schat» uit te halen.»

— 121 —

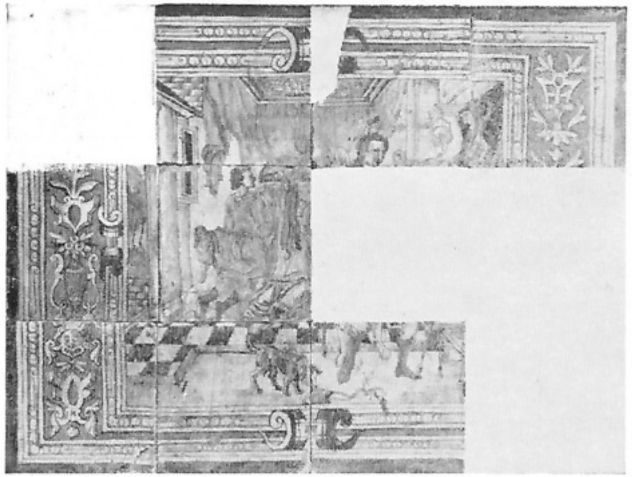

Antwerpsch tegeltableau: de duivelbanning
(Museum Plantin Moretus)

19

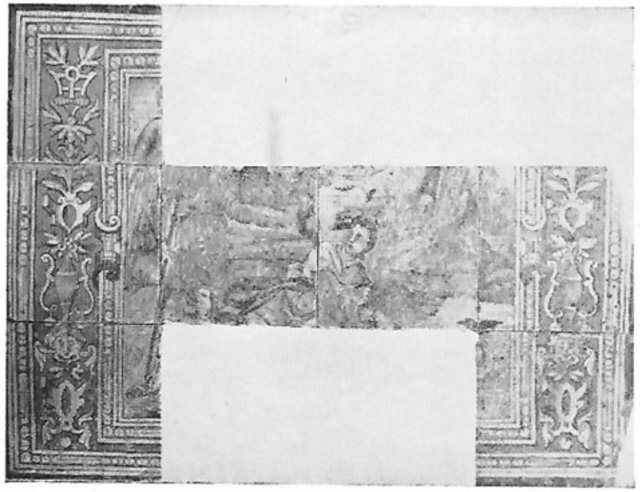

Antwerpsch tegeltableau: de vischvangst van Tobias
(Museum Plantin Moretus)

20

Uit een eerste onderzoek blijkt al dadelijk dat we te doen hebben met een gansche reeks tableaux, van elk drie tegels hoog, waarvan de vertikale omlijsting de absolute weerga is van de drie in het Museum Mayer van den Bergh bewaarde tegels. Maar we bestatigen nu meteen, hetgeen we niet konden vermoeden uit de gelijkaardige fragmenten van Brussel en Londen, — en dit niettegenstaande het feit dat geen enkel van onze tableaux volledig is —, dat ze, alle, vier tegels in de lengte hebben. De afmetingen van een tegel zijn 0.132 × 0.132; die van een tableau 0.395 hoog op 0.528 lang.

De in zuiveren Floris-stijl behandelde omlijsting, die in alle tableaux identiek dezelfde is, neemt ongeveer de vier vijfden van de buitenste vertikale tegels in beslag, en iets minder dan de helft van de buitenste horizontale. Ze is samengesteld uit twee dezelfde mouluren met gekloven parels en baguetten. In de vertikale boorden is er tusschen beide mouluren een rijk grotesco-motief aangebracht, bestaande uit een cartouche, een gevleugeld masker waarop een bloemenvaas staat, een tweede cartouche, een bladmotief en een ferronnerie-ornament bekroond door twee acantbladeren. De grond van dit motief is citroengeel. In de horizontale boorden zijn beide mouluren vlak naast elkaar gelegd. Vier krammen in rolwerk (agrafes) zijn over het midden van elk mouluur geslagen.

Binnen deze dubbele omlijsting zien we het eigenlijke tafereel : het is in hoofdzaak voorgesteld op de twee binnenste tegels. Ontbreekt nu een van deze beiden, dan wordt het moeilijk het onderwerp te identificeeren; ontbreken ze allebei, dan is het vrijwel onmogelijk.

De omtrekken van het schilderwerk zijn in lichtblauw geteekend; de kleuren zijn nagenoeg deze van het Antwerpsch plateel uit den bloeitijd : citroengeel, bruingeel, groen en blauw, met enkele schakeeringen.

De teekening van ornament, landschap en figuren is soms wel slordig en bereikt niet het peil van de gekende Saulus' Bekeering van het Museum Vleeschhuis (1547); doch alleszins is ze nooit van karakter ontbloot.

Al de onderwerpen schijnen van Bijbelschen aard te zijn. We weten niet of, en in hoever, ze oorspronkelijke scheppingen van onze potbakkers zijn. Misschien wel hoeven we hun modellen te zoeken in de gravurenreeksen naar Marten de Vos, Marten Heemskerk en zoovele anderen, die in deze jaren overvloedig in omloop waren.

We kennen evenmin den naam van den vervaardiger.

Om nu de tableaux vluchtig uit elkaar te herkennen en om tevens het plaatsen te vergemakkelijken, is op de achterzijde van elken tegel, in zwarte verf, een hoofdletter en een volgnummer in Romeinsche cijfers geschilderd, en wel op de wijze dat men een schrift leest :

A I	A II	A III	A IIII
A V	A VI	A VII	A VIII
A VIIII	A X	A XI	A XII

Men hoeft dus eenvoudig de tegels om te keeren om er de plaats te lezen die ze bekleeden in een tableau.

We vinden op de Plantijnsche tegels de letters A. B. D. E. en G.; op die van het Museum Mayer van den Bergh D; op de Brusselsche A. B. D. en E.; die van Londen konden nog niet onderzocht worden. Zooals verder zal blijken, waren meerdere tableaux met dezelfde letter geteekend.

De vondst bestaat uit de navolgende tableaux :

I. *Geschiedenis van Tobias : de duivelbanning. (Afb. 19).* In een met tegels bevloerde kamer knielen, biddend, een man en een vrouw aan de voetsponde van een bed met baldakijn; rechts twee personen, een van beiden een engel, die de kamer verlaten; een duivel vliegt door den schoorsteen weg.

8 Tegels, gemerkt E II, E III, E IIII, E V, E VI, E VIII; E X en E XI.

Het merk E IIII staat ingsgelijks op een der Brusselsche tegels; doch de voorstelling is gansch verschillend. Minstens twee tableaux waren dus met E geteekend.

II. *Tobias vangt den visch. (Afb. 20).* — De jonge Tobias, gezeten aan den boord van een rivier, haalt den visch uit het water; links een staande engel met den pelgrimstaf. In het verschiet twee mannen die den visch opensnijden; uiterst links een hondje.

7 Tegels, gemerkt B I, B V, B VI, B VII; B VIII; en B XII.

De letter B staat ook op het volgend tableau en buitendien op een der losse tegels en op een der Brusselsche; doch geen van beiden behoort tot de voornoemde Tobias- of Jonas-tableaux.

III. *Het afscheid van Tobias. (Afb. 22).* — De vertrekkende drukt de hand van den ouden blinden vader en opent de deur; achter hem een figuur met de handen gekruist op de borst.

1 Middentegel, gemerkt A VI.

De letter A staat op 12 der Antwerpsche en op een der Brusselsche tegels; doch ze passen niet bij elkaar en maken dus deel uit van meerdere tableaux.

IV. *Jonas overboord geworpen. (Afb. 21).* — Op den achtersteven van een schip, waarvan men de zeilen en een kabelladder ziet, is een oude man gezeten die den profeet in het water stoot; op de boot een man met een spaanriem; op het voorplan de walvisch en een paar wrakstukken.

5 Tegels, gemerkt B II, B VII, B VIII, B VIIII en B X.

V. *De prediking van Joannes den Dooper. (Afb. 22).* — In een landschap met gebouwen predikt de Voorlooper aan een groep mannen en vrouwen.

1 Middentegel, gemerkt D VI.

De letter D staat op 2 der Plantijnsche en 4 der Brusselsche tegels, zonder dat we met zekerheid kunnen vaststellen van hoevele tableaux ze deel uitmaken.

VI. *Niet te identificeeren onderwerp. (Afb. 22).* — Het bovengedeelte stelt God den Vader voor, omringd van wolken.

2 Boordtegels, gemerkt A II en A III.

VII. *Negen boordtegels* die niet aan elkaar kunnen aangepast worden : ze hooren toe aan verschillende tableaux. *(Afb. 22)*. Het volsta hun merken op te geven :

A I, A V, A VIIII, A XII en nogmaals A XII.
B I
D VIIII
G II en G III

VIII. *Acht brokstukken van boordtegels* en enkele scherven.

Merkwaardig is het wel dat we hier drie tafereelen uit de geschiedenis van Tobias vinden : de vischvangst hoeft geen betoog; wat de duivelbanning en het afscheid betreft, die vinden we met enkele varianten weer in de drie groote tegellambriseeringen van het vertrek van Don Carlos in het Paleis van Vila Viçoca (Portugal). (Zie de prachtuitgave : J. M. dos Santos Simões, Os Azulejos do Paço de Vila Viçosa; Lissabon 1946). Die voorliefde van onze Antwerpsche plateelbakkers voor de geschiedenis van Tobias is tot nogtoe onverklaarbaar.

Dat er overblijfselen van zoo talrijke tegeltableaux gevonden werden in den bodem van het Plantinhuis, is, naar we meenen, een bewijs dat ze nog te Antwerpen vervaardigd werden. Te meer daar we ze, zooals verder zal aangetoond worden, mogen dagteekenen omstreeks 1580.

In dezen tijd waren wel is waar de Antwerpsche potbakkers reeds volop aan 't uitwijken naar England (Norwich en Londen), naar Noord Nederland (Dordrecht, Amsterdam, Middelburg en Haarlem), en naar Duitschland (Hamburg). Doch anderzijds kennen we wel een tiental potbakkers die zich in de St-Lucasgilde deden opschrijven, als meester, tusschen 1580 en 1626. De laatst vermelde is Vincent Montaly, die overleed te Antwerpen in 1636.

Werd het dilemma «Antwerpen? of Antwerpsch atelier gevestigd in Noord Nederland?» onopgelost gelaten door H. Nicaise, het staat nu vast dat het ten voordeele van Antwerpen uitvalt.

Een tweede feit dat we uit de vondst mogen afleiden is dat de tableaux waarschijnlijk in het Plantinhuis opgesteld waren. Rekeningen of andere bewijsstukken werden tot nogtoe in het Plantin-archief niet gevonden; het spreekt van zelf dat alleen deze ons volle zekerheid zouden kunnen geven.

Hoe deed zich nu omstreeks het einde van de XVIe eeuw dit woningcomplex voor? De catalogus van het Museum (1927 blz. XXI) leert ons desaangaande wat volgt :

«Wanneer Plantin in Juni 1576 het huis van Marten Lopez kwam bewonen, bestond het uit een gebouw met zijn gevel in de Hoogstraat dicht bij de oude St Janspoort en uit een tuin. Deze had een uitgang op de Vrijdagsche Markt en bezoomde ten Noorden de H. Geeststraat. Na de verwoesting der stad door de Spanjaards, in 1576, werd die eigendom in tweeën gesplitst : de eene helft had haren uitgang in de Hoogstraat, de andere op de Vrijdagsche Markt. Plantin bewoonde naderhand nog slechts die laatste helft, bestaande uit den tuin en een kleinen achterbouw. In de verkoopakte wordt zij beschreven als een huis met poort, zaal en koetshuis. Van in het jaar 1576 had hij zijn drukkerij in zijn nieuwe woning overgebracht en aan deze den naam van «den Gulden Passer» gegeven dien zijn huis in de Kammersstraat reeds droeg.

Van 1578 tot 1580 bouwde hij drie huizen op den grond van den tuin die tegen de H. Geeststraat lag en liet het koetshuis tot een vierde woning

ombouwen. De vier huizen kregen den naam van «den Yzeren Passer», «den Houten Passer», «den Koperen Passer» en den «Zilveren Passer». De Yzeren Passer en de Houten Passer zijn de twee huizen uit de H. Geeststraat, waar nu het Museum van Folklore gevestigd is; de Koperen Passer en de Zilveren Passer zijn ingelijfd bij het Museum Plantin Moretus.

In 1579 liet Plantin het werkhuis zijner drukkerij bouwen ten Zuiden van zijn tuin, op de plaats waar zij zich nog bevindt. Den 28en Mei 1580 verkreeg hij de vergunning de rui te welven nevens de uitgangspoort, en er een kleine woning op te bouwen. In de boedelbeschrijving, gemaakt in 1596, na den dood der weduwe van Plantin, vinden wij vermeld in het groot huis: een zaal op benedenverdieping, een meelkamer en een oven, een gaanderij, een kantoor en een keuken. Drie der huizen der H. Geeststraat waren toen verhuurd; het vierde, de Koperen Passer, was door Plantin verkocht in 1584. Na het overlijden van Plantin (1589) werden de huizen die hij bezat verdeeld onder de kinderen. Jan Moerentorf (Moretus) bekwam voor zijn aandeel de drukkerij met het aanpalend huisje links van den ingang. In 1608 verkocht Catharina Plantin aan Jan Moretus den Houten Passer die haar was toegewezen bij de verdeeling der goederen; in 1620 verkocht Hendrika Plantin den Yzeren Passer aan Balthasar Moretus. Deze laatste kocht in hetzelfde jaar «het Vosken», gelegen nevens den Houten Passer in de H. Geeststraat en langs achter uitzicht hebbende op de binnenplaats der drukkerij.»

Van 1620 af tot 1639 ondernam Balthasar de aanzienlijke bouwwerken rondom de binnenkoer, die we heden nog kunnen bewonderen ondanks de diepe wonden die het oorlogsgeweld er heeft in geslagen. Doch deze periode komt niet meer in aanmerking voor ons onderwerp.

Waren nu onze tegeltableaux reeds voorhanden in den achterbouw van 1576? Wellicht niet! Zoo'n achterbouw in een tuin is toch niet de plaats waar men zulke kostbare versiering zou opstellen, evenmin als de drukkerij van 1579.

Zijn ze dan niet door Plantin besteld om de vier nieuwe woningen op te luisteren die hij in 1578-1580 opbouwde in de H. Geeststraat ?

Maar dan zouden we ze zoo wat 25 jaar vroeger moeten dagteekenen dan het exemplaar van het Museum Mayer van den Bergh, dat het jaartal 1607 draagt - Alles wel ingezien is deze hypothesis aanneembaar, vermits de stijl van de omlijstingen, zooals H. Nicaise terecht doet opmerken, die van zelfs 50 jaar vroeger is. Deze tegeltableaux waren een handelsproduct dat grooten afzet had; en in een tijdperk van verval — de laatste periode van de Antwerpsche potbakkerij was er gewis een, — blijven de oude modellen voortbestaan. Dit soort tegels zou dus mogen gedagteekend worden uit de twintig laatste jaren der XVIe en de eerste der XVIIe eeuw.

Als antwoord op de vraag, welke gedeelten van de gebouwen deze tegeltableaux zouden versierd hebben, kunnen we enkel vermoeden dat het wel een gevel, een open binnenplaats of een doorgang zal geweest zijn. We bedoelen dat ze in de metserij zouden ingewerkt zijn op de manier van de gekende huisnaamplaten waarvan het Museum Vleeschhuis er enkele bewaart: «Dit is in de olifant», «Hier heeft de Vos de Crae genoot», «Dit is in roy ros blo» en «In St Anna»; en waarvan er nog een ingemetst staat in den gevel van de Lange Nieuwstraat 159, ter stede : «Dit is in Pense bl°». Ware 't niet dat we de huizen van de H. Geeststraat bij name kennen, zouden we geneigd zijn de tableaux als hun huisnaamplaten te aanzien.

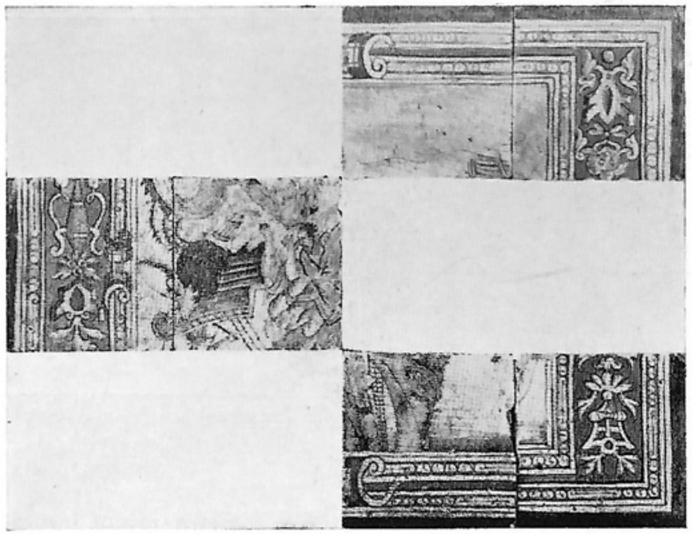

Antwerpsch Tegeltableau: Jonas overboord geworpen
(Museum Plantin Moretus)

21

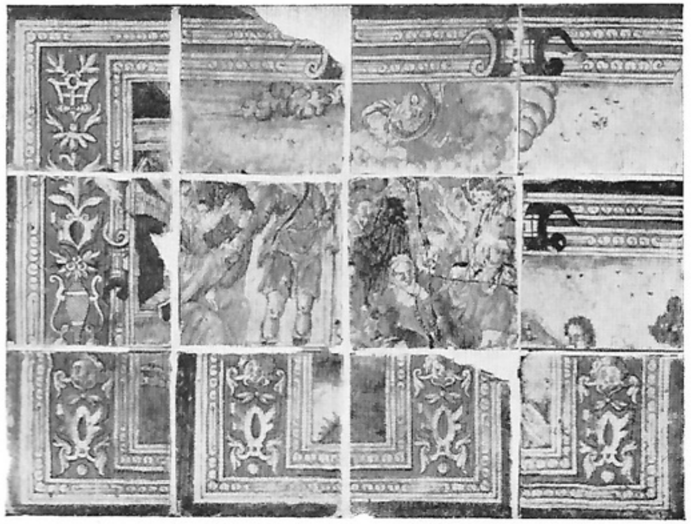

Fragmenten van Antwerpsche tegeltableaux
(Museum Plantin Moretus)

22

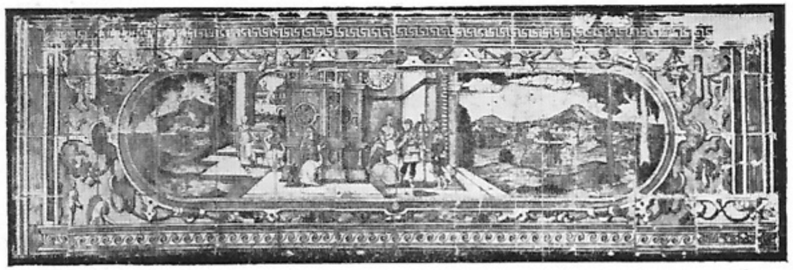

M. Antwerpsche tegels te Vila Viçosa

24

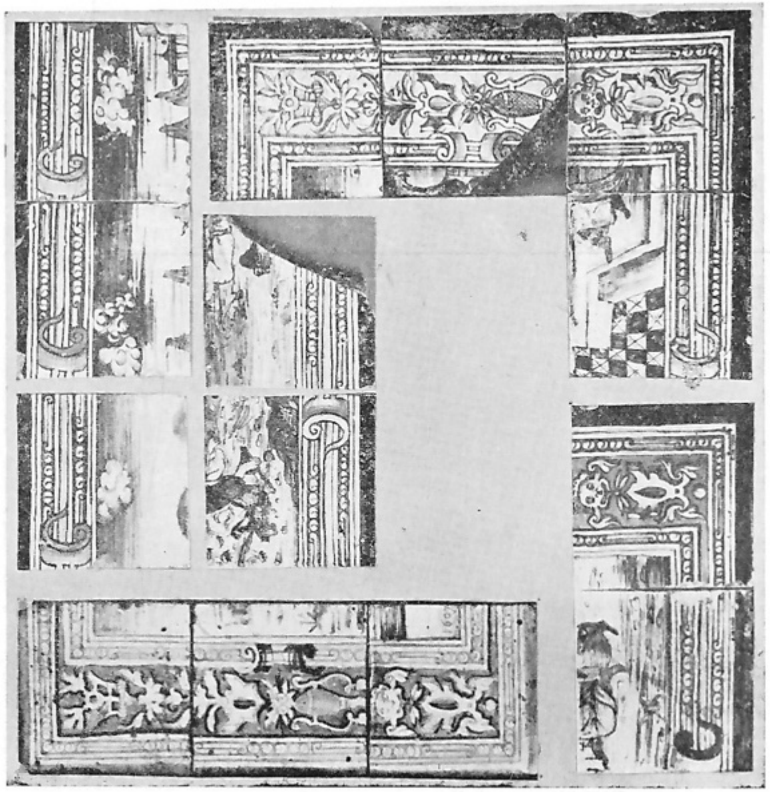

Fragmenten van Antwerpsche Tegeltableaux
(Antwerpen-Brussel-Londen)

23

Dat ze binnenvertrekken zouden versierd hebben, is minder waarschijnlijk: we konden van zulke versiering noch bestaande voorbeelden, noch iconographische afbeeldingen, noch beschrijvingen ontdekken. Daarbij komt nog dat in onderhavig geval de tableaux zouden ingewerkt zijn in effen of althans minder rijk versierde tegels : men denke aan de XVIIIe eeuwsche Delftsche tegeltableaux in onze oude keukens, die omringd zijn met witte of gemarmerde tegels. Maar zulke tegels hebben we tot nog toe in Antwerpsch plateel nooit ontmoet.

Wanneer de tableaux werden uitgebroken, blijft een open vraag. Wellicht tijdens de groote herbouwing van 1761-1763 ?

Wanneer, door wien, en ter welker gelegenheid werden onze tegels als bevloering in den put neergelegd ? Wanneer werd die put, na ontlast te zijn van zijn schat terug dicht geworpen ? Beide vragen zijn, dunkt ons, nauw verwant. Een schat wordt verborgen in beroerde tijden, zooals oorlog of bezetting, en blijft dan ook niet langer ondergedoken dan volstrekt noodig.

Zien we nu even welke voorwerpen in de aanvulling van den put werden teruggevonden. Tegels van circa 1580 en muntstukken van 1643 en 1652 komen niet in aanmerking, want de «jongste» voorwerpen zijn voorzeker die talrijke scherven van roodaarden vaatwerk met of zonder glazuur (enkele met de typische lichtgroene buitenglazuur en lichtgeele binnenglazuur) die doorheen de gansche XVIIIe eeuw in onze gewesten gemaakt werden.

En dan rijst onwillekeurig voor onzen geest het beeld van het Fransche schrikbewind van 1792-1794, met zijn brandschattingen, zijn plunderingen en zijn opeischingen van goud en zilver... Is het niet de toenmalige Moretus, — als rijk edelman stond hij vanzelfsprekend zeer slecht aangeschreven! — die in deze rampzalige jaren zijn toevlucht nam tot den schatput?

Drie en dertig tegels en enkele brokstukken werden teruggevonden : dit getal is ongelukkiglijk niet in verhouding met het aanzienlijk getal tableaux waarvan we, dank zij de nummering op de achterzijde, het bestaan vermoeden.

Wat er ook van zij, we mogen ons over deze vondst verheugen : ze geeft aan ons wereldberoemd Museum Plantin Moretus een nieuwe aantrekkelijkheid. Al wie de Antwerpsche plateelnijverheid van de XVIe eeuw wil bestudeeren zal voortaan ook daar moeten aankloppen !

UNE TROUVAILLE DE CARREAUX EN FAIENCE D'ANVERS

de la fin du XVIe Siècle

Résumé.

33 Carreaux en faïence d'Anvers de la fin du XVIe siècle furent retirés d'une cachette trouvée en Janvier 1944 dans une cave du Musée Plantin Moretus. Ce sont des fragments d'une vingtaine de tableaux muraux, ornés d'une riche bordure de grotesques, en tous points semblables à ceux conservés dans différents Musées. Un exemplaire du Musée Mayer van den Bergh à Anvers porte la date 1607.

La découverte nous renseigne sur les dimensions invariables de tous ces

tableaux : trois carreaux en hauteur et quatre en largeur. Le tracé du dessin est en bleu; les couleurs employées sont l'ocre, le jaune citron, le bleu et le vert. Si parfois le dessin est quelque peu négligé, il n'est jamais dépourvu de caractère.

Au dos de chaque carreau est peinte une lettre majuscule, suivie d'un numéro d'ordre en chiffres romains, qui permet de le localiser dans le tableau correspondant. Plusieurs tableaux portent la même lettre.

Les compositions paraissent inspirées des gravures d'après Martin de Vos, Martin Heemskerk e.a. et sont d'ordre biblique.

1. Histoire de Tobie : l'exorcisme. — 8 Carreaux marqués E.
2. La pêche du jeune Tobie. 7 Carreaux marqués B.
3. Les adieux de Tobie. 1 Carreau marqué A.
4. Jonas jeté par dessus bord. 5 Carreaux marqués B.
5. Le prêche de St Jean Baptiste. 1 Carreau marqué D.
6. Sujet non identifié : Dieu le Père. 2 Carreaux marqués A.
7. Neuf carreaux d'encadrement, divers. Marqués A. B. D. G.

Le lieu de la trouvaille semble bien indiquer que ces tableaux ont été fabriqués à Anvers plutôt que dans des ateliers anversois émigrés en Hollande.

D'autre part, il est probable qu'ils ont été commandés par Christophe Plantin pour orner les habitations qu'il construisit en 1580 sur les terrains de sa propriété, Rue du St Esprit.

Bijlage VIII : nagekomen gegevens

Addendum VIII. 1. : 2017 - Mr. Beyens - antiquair te Antwerpen - vermeld in het aankoopboek van Fritz Mayer van den Bergh

Op het ogenblik van deze studie (2012) was de informatie over de drie tegels in Museum Mayer van den Bergh gebaseerd op een mondelinge mededeling door het museum (zie pagina 82, voetnoot 1). Over de verkoper Mr. Bayens was enkel naam en woonplaats 'Antwerpen' bekend.

- Uit een met de hand ingevulde objectfiche noteren we:
  (zie objectfiche MMB.0705-1)

  Sect. 320 - Alg. Inv. nr. 705

  *Herkomst: zeer wsl [waarschijnlijk] aangekocht 1890 van "**Bayens**", Antw. 6 F*

  Op deze objectfiche zijn ook de tentoonstellingen vermeld waar deze tegels werden geëxposeerd:

  1930, Antwerpen, Oud-Vlaamse Kunst, D718 (en D724)

  1938, Antwerpen, Glas en Aardewerk, 38

  1949, Den Haag, Nederl. Aardewerk, 46

  1962, Deurne, Antwerps plateel, 47, met afb eelding

- Een getypte objectfiche in het museum geeft een beknopte beschrijving van de tegels en vermeldt als verkoper "**BAijns** te Antwerpen"
  (zie objectfiche MMB.0705-2).
  Dezelfde publicaties als op de vorige kaart worden vermeld, met toevoeging van:

  1972, Den Haag, Vrienden vh Nederl. Ceramiek 66/67

  Verder wordt een bibliografie van tegelboeken opgegeven en het nummer van de foto van de tegels in de fototheek van het KIK/IRPA (A.C.L. 185966).

De onduidelijkheid betreffende de naam van de verkoper van de drie tegels - Bayens of BAijens - vroeg om een verder onderzoek.

- In het aankoopboek dat door Fritz Mayer van den Bergh werd bijgehouden, waarin elke aankoop of verwerving van antiek nauwkeurig werd ingeschreven, lezen we op pagina 35, voor 3 april 1890
  (zie foto Aankoopboek, 1890, pagina 35):

  Avril 3 1890 Beyens 3 briquettes veille faïënce polychromé 6 [francs] [3 pag. 125]

  Hier is de verkoper aangeduid als "**Beyens**"

- Bij de aankoop van een andere tegel in 1896 ontmoeten we op de handgeschreven objectfiche opnieuw de naam Bayens als verkoper
  (zie objectfiche MMB.0690).

  Sect. nr. 319 - Alg. Inv. nr. 690

  *Aangekocht 1896 van **Bayens**, Antw.*

  Tentoongesteld:

  1930, Antwerpen, Oud-Vlaamse Kunst, D719

  1938, Antwerpen, Glas en Aardewerk, 37

  Tegel met dansende Putti in cirkelband en stralenbundel als hoekornament. Museum Mayer van den Bergh, inv. nr. MMB.0690. Foto Bart Huysmans

  In het aankoopboek van Fritz Mayer van den Bergh vinden we op pagina 81 hierover volgende informatie (zie foto Aankoopboek, 1896, pagina 81):

  *juin 1 1896, acheté chez **l'antiquaire Bayens**, une briquette avec amour milieu du XVIe siècle*

  Er wordt geen afzonderlijke prijs voor de tegel vermeld; samen met drie andere objecten wordt voor het lot 210 francs opgegeven.

Mr. Bayens is dus antiquair in Antwerpen. In de adresboeken voor de jaren 1890 en 1896 zoeken we de namen Bayens, Baijens en Beyens. Er is in die jaren geen Bayens als antiquair vermeld; evenmin komt de naam Baijens voor. Beyens is dan wel vermeld, als volgt:
"**BEYENS Em., Antiquaire, mar. du Vendredi 19**" [1]

Via de bouwaanvragen voor deze periode trachten we gegevens over de bewoningsgeschiedenis van het pand 'Vrijdagmarkt 19' te achterhalen.

- in 1860 vraagt Verryck Benoit toelating voor het inrichten van een smederij (SAA, 969#2592);
- in 1871 vraagt Levie N. toelating voor inrichting van een schrijnwerkershuis (SAA, 25#722);
- in 1885 vraagt Verryck B. toelating voor het plaatsen van een rolgordijn aan de façade van zijn huis (SAA, 1885#1451);
- in 1897 vraagt **Beyens E**. toelating voor het plaatsen van een reclamebord (SAA, 1897#1002).

In 1876 had Edward Moretus (1804-1880) de drukkerij van Plantin-Moretus met volledige inboedel verkocht aan de stad Antwerpen en de Belgische staat. Een jaar later, in 1877, kon het publiek het woonhuis en de drukkerij bezoeken. [2]

De nabijheid van de antiekhandel van Em. Beyens ten opzichte van de gebouwen van de drukkerij van Plantijn en Moretus, samen met de omstandigheid dat deze gebouwen vanaf 1877 toegankelijk werden voor het publiek, doen een vermoeden ontstaan dat de drie tegels met eenzelfde decor als de tegeltableaus uit de schatput van het museum, die in 1890 verkocht werden aan Museum Mayer van den Bergh en de drie tegels die in 1893 verkocht werden aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel, door **antiquair Beyens** betrokken zijn uit de gebouwen van Vrijdagmarkt 22.

Wanneer en door bemiddeling van wie zal waarschijnlijk nooit achterhaald kunnen worden.

Vermeldenswaard is wel de bedenking dat de verkoop aan MMB (1890) en aan KMKG (1893) verricht werden lang voordat klerk Vanhemel de bestudeerde tegelcollectie uit de schatput heeft bovengehaald (1944). Zouden er dan, lang vóór de ontdekking van de schatput, al tegels zijn aangetroffen in de museumgebouwen?

1. Adresboeken Ratinckx.
   https://consciencebibliotheek.be/nl/pagina/adresboeken-ratinckx-online
   Voor het jaar 1890: "Le double guide commercial, ou: Livre d'adresses de la ville d'Anvers - Anvers, 1838 - 1890 ", pagina 290 (scan 312).
   voor het jaar 1896: "Adresboek van de stad en de provincie Antwerpen - Antwerpen, 1892 - 1940", pagina 131 (scan 179).
   (gelezen op 13.12.2022)
2. https://nl.wikipedia.org/wiki/Museum Plantin-Moretus (gelezen op 16 september 2019).
3. Een basisindex van 100 in 1914 heeft in 2022 een indexwaarde van 28.273,45 (Bron: Website van de Nationale Bank van België, Consumptieprijsindex - historisch overzicht). Vermenigvuldigd met 2/100 betekent dit voor één tegel een waarde van 565,47 uitgedrukt in frank of - mits te delen door 40,3399 – afgerond 14 euro.

Objectfiche MMB.0705-1 [1]

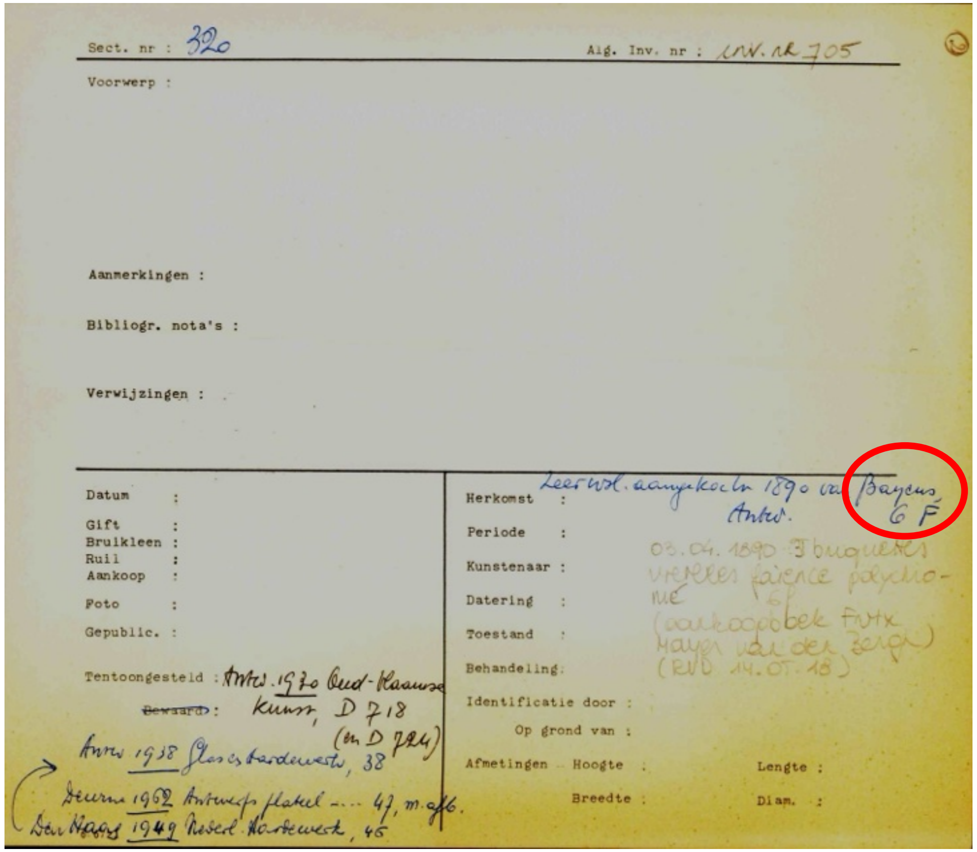

Sect. nr : 320 Alg. Inv. nr : inv. nr 705

Voorwerp :

Aanmerkingen :

Bibliogr. nota's :

Verwijzingen :

Datum :	Herkomst : Waarschl. aangekocht 1890 van Bayens Antw. 6 F
Gift :	Periode :
Bruikleen :	Kunstenaar : 03.04.1890 3 briquettes vierkant faïence polychrome 6 F (aankoopboek Fritz Mayer van den Bergh) (RVD 14.07.18)
Ruil :	Datering :
Aankoop :	Toestand :
Foto :	Behandeling :
Gepublic. :	Identificatie door :
Tentoongesteld : Antw. 1970 Oud-Vlaamse Kunst, D 718 (en D 724)	Op grond van :
~~Bewaard~~ :	Afmetingen Hoogte : Lengte :
Antw 1938 Glas en Aardewerk, 38	Breedte : Diam. :
Deurne 1962 Antwerps plateel .... 47, m. afb.	
Den Haag 1949 Nederl. Aardewerk, 45	

Objectfiche MMB.0705-2

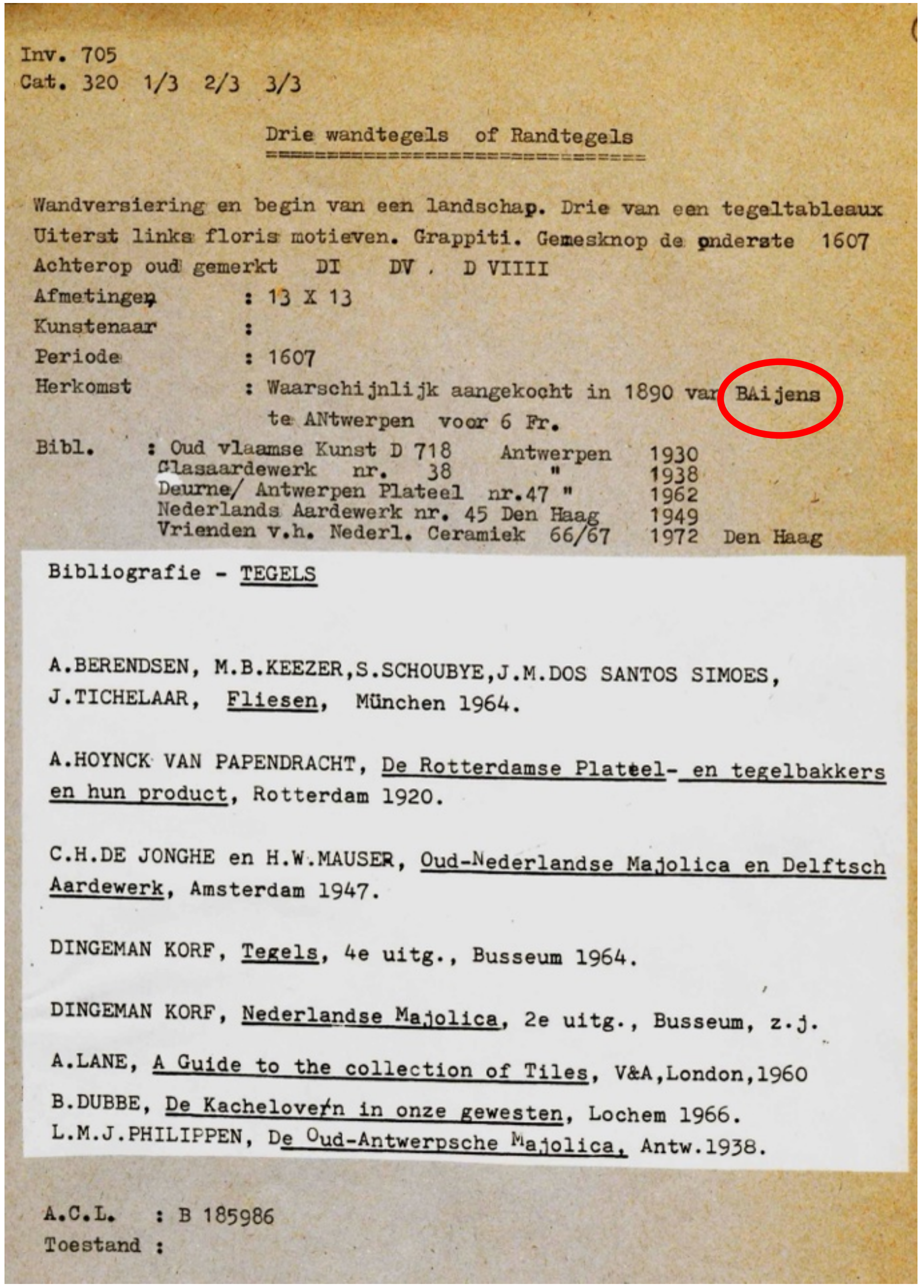

Inv. 705
Cat. 320 1/3 2/3 3/3

Drie wandtegels of Randtegels

Wandversiering en begin van een landschap. Drie van een tegeltableaux
Uiterst links floris motieven. Grappiti. Gemesknop de onderste 1607
Achterop oud gemerkt DI DV . D VIIII

Afmetingen : 13 X 13
Kunstenaar :
Periode : 1607
Herkomst : Waarschijnlijk aangekocht in 1890 van BAijens te ANtwerpen voor 6 Fr.

Bibl.			
Oud vlaamse Kunst D 718	Antwerpen	1930	
Glasaardewerk nr. 38	"	1938	
Deurne/ Antwerpen Plateel nr.47	"	1962	
Nederlands Aardewerk nr. 45	Den Haag	1949	
Vrienden v.h. Nederl. Ceramiek 66/67		1972	Den Haag

Bibliografie - TEGELS

A.BERENDSEN, M.B.KEEZER,S.SCHOUBYE,J.M.DOS SANTOS SIMOES, J.TICHELAAR, *Fliesen*, München 1964.

A.HOYNCK VAN PAPENDRACHT, *De Rotterdamse Plateel- en tegelbakkers en hun product*, Rotterdam 1920.

C.H.DE JONGHE en H.W.MAUSER, *Oud-Nederlandse Majolica en Delftsch Aardewerk*, Amsterdam 1947.

DINGEMAN KORF, *Tegels*, 4e uitg., Busseum 1964.

DINGEMAN KORF, *Nederlandse Majolica*, 2e uitg., Busseum, z.j.

A.LANE, *A Guide to the collection of Tiles*, V&A,London,1960

B.DUBBE, *De Kacheloven in onze gewesten*, Lochem 1966.
L.M.J.PHILIPPEN, *De Oud-Antwerpsche Majolica*, Antw.1938.

A.C.L. : B 185986
Toestand :

1. Dank aan Rita Van Dooren en Annemie De Vos, Museum Mayer van den Bergh, voor de hulp bij het opzoeken van deze informatie en het ter beschikking stellen van de scans van de objectfiches en het aankoopboek, op deze en volgende pagina's.

Aankoopboek, 1890, pagina 35 [1]

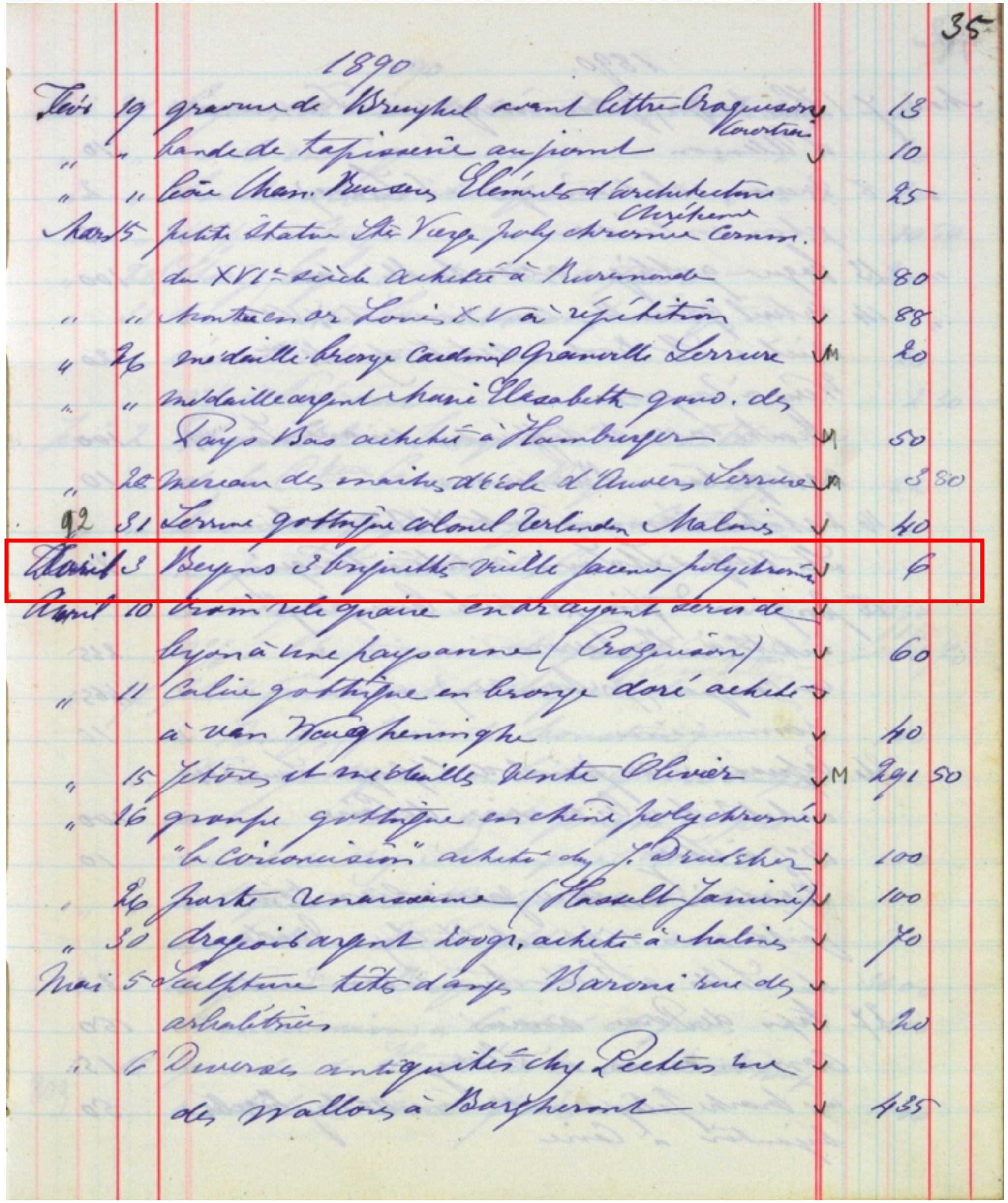
35

1890

Févr	19	gravure de Brueghel avant lettre Craquesson Courtrai	13
"	"	bande de tapisserie au point	10
"	"	boîte Cham. Meulen éléments d'architecture	25
Mars	5	petite statue Ste Vierge polychromée Christus Cernes	
		du XVIe siècle achetée à Ruremonde	80
"	"	Montre en or Louis XV à répétition	88
"	26	médaille bronze Cardinal Granvelle Lerrure M	20
"	"	médaille argent Marie Elisabeth gouv. des	
		Pays Bas achetée à Hamburger M	50
"	28	[illegible] d'école d'Anvers Lerrure M	3 50
"	31	Lerrure gothique colonel Verlinden Malines	40
Avril	3	Beyens 3 briquettes vieille faience polychrome	6
Avril	10	broderie religieuse [illegible]	
		[illegible] à une paysanne (Craquesson)	60
"	11	Calice gothique en bronze doré achetée	
		à van Vaeghenninghe	40
"	15	jetons et médailles vente Olivier M	291 50
"	16	groupe gothique en chêne polychromé	
		"la Circoncision" achetée chez J. Deutscher	100
"	26	porte renaissance (Hasselt Janini)	100
"	30	drageoir argent [illegible], achetée à Malines	70
Mai	5	sculpture tête d'ange, Baroni rue des	
		arbalétriers	20
"	6	Diverses antiquités chez Peeters rue	
		des Wallons à Barthérant	435

Situering van huis van Em. Beyens op Vrijdagmarkt 19 tegenover de gebouwen van drukkerij Plantin-Moretus op Vrijdagmarkt 22.

1. Bron: https://dams.antwerpen.be/asset/t1VjNlQ5PELNfaZfNL3T8wbP/S1RJJaFOebKKTPKKPiTk9zKn (gelezen 20.01.2023)

Objectfiche MMB.0690

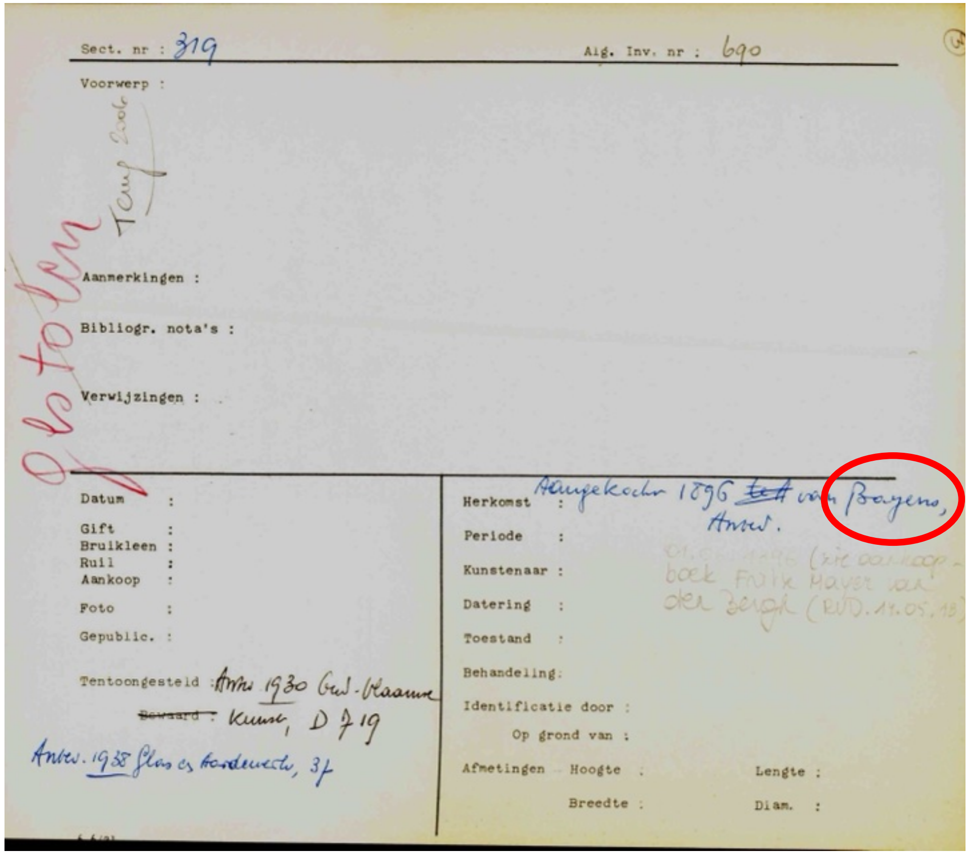
Sect. nr : 319
Alg. Inv. nr : 690
Voorwerp :
gestolen
Aanmerkingen :
Bibliogr. nota's :
Verwijzingen :
Datum :
Gift :
Bruikleen :
Ruil :
Aankoop :
Foto :
Gepublic. :
Tentoongesteld : Antw. 1930
Herkomst : Aangekocht 1896 van Bayens, Antw.
Periode :
Kunstenaar :
Datering :
Toestand :
Behandeling :
Identificatie door :
Op grond van :
Afmetingen Hoogte :
Lengte :
Breedte :
Diam. :

Op de kaart is met rood potlood geschreven "gestolen".
Dankzij speurwerk van de auteur kon de tegel uit de collectie van een verzamelaar opnieuw door het museum verworven worden. Zie mails tussen auteur en museum.

Aankoopboek, 1896, pagina 81 [1]

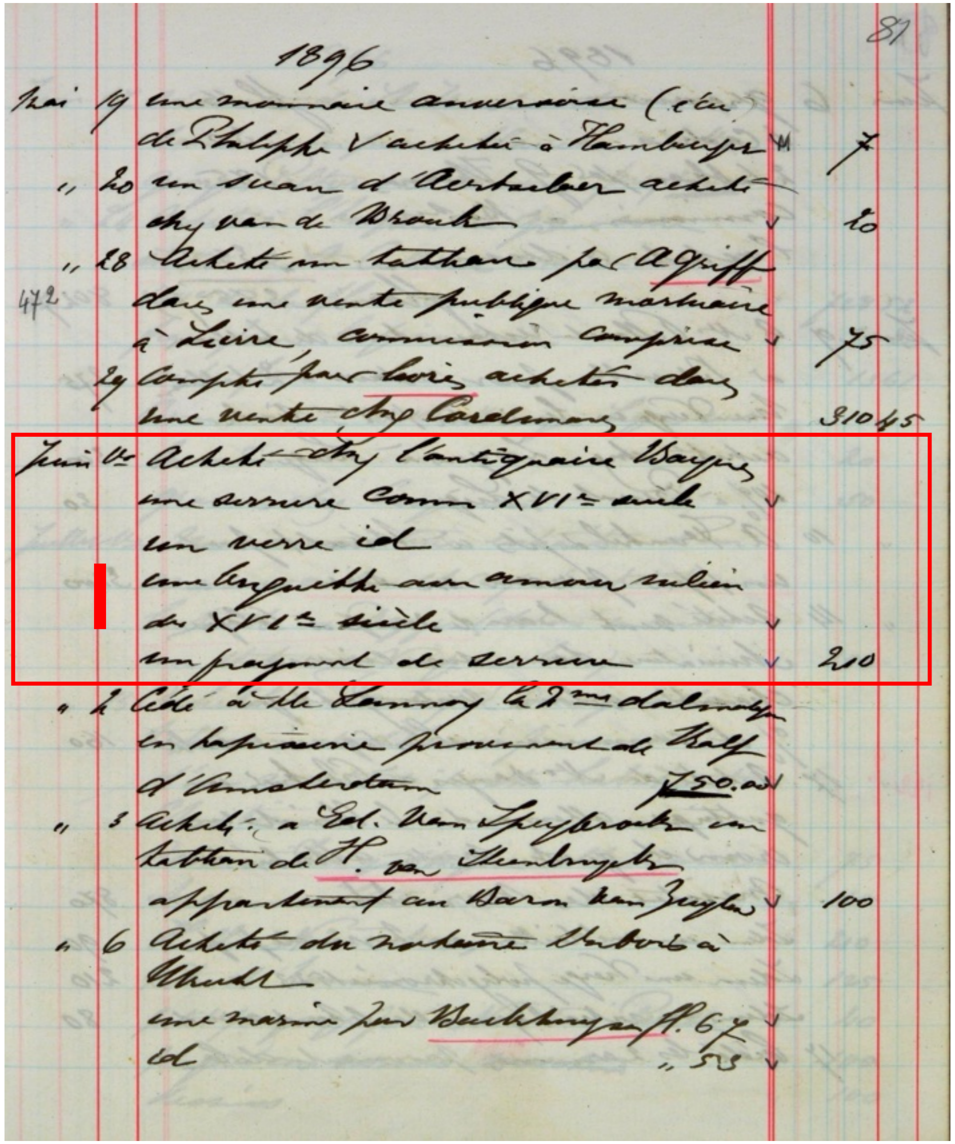

1. Bron: https://dams.antwerpen.be/asset/t1VjNlQ5PELNfaZfNL3T8wbP/Y1ShNOe7eZLVLPJBcVaro9Fh (gelezen 20.01.2023)

Addendum VIII. 2. : 2019 - Mozes Mogrobi - antiquair te Amsterdam - Hoektegel C IIII

Bij een bezoek aan het Erstes Deutsches Fliesenmuseum, Boizenburg (Dtsl) op 18 mei 2019, viel mijn oog op een tegelcatalogus die te koop werd aangeboden in de tweedehandsboekenhoek.

Het betrof de catalogus van de tentoonstelling “Wand- und Bodenfliesen im Landesmuseum Oldenburg (Oldenburg, Duitsland), Ausstellung im Schloß” van 13 januari tot 2 februari 1988.

Bij het doorbladeren van de catalogus zag ik tot mijn grote verbazing op pagina 77 bij het nummer 226 de afbeelding van de hoektegel van een tableau met parelrandlijst en een verticale boord met groteskenmotieven in Florisstijl tussen de twee parelstroken. Op de zwart-wit foto was de felgele achtergrond niet herkenbaar, maar door de kennis van de bestudeerde collectie van onder andere Museum Plantin-Moretus, kon men die er zo bijdenken (fig. 1).

Na contact met het museum te Oldenburg ontving ik een kleurenafbeelding van de tegel (fig. 2). [1] Op basis van deze foto kon worden opgemaakt dat de linkerbenedenhoek van de tegel gerestaureerd werd, informatie die trouwens ook in de catalogus was vermeld. De blauwe wolkenmassa in de rechterbovenhoek van het voorstellingsgedeelte is origineel. Tussen beide zones loopt een breuklijn ongeveer ter hoogte van de rode stippellijn (fig. 3).

Het museum had echter geen foto van de rugzijde van de tegel. Die is echter essentieel om na te gaan of de breuk doorloopt van voor naar achter, met andere woorden of de hele linkerbenedenhoek nieuw is aangezet.

Samen met de kleurenfoto werd nog volgende bijkomende informatie bekomen: [1]

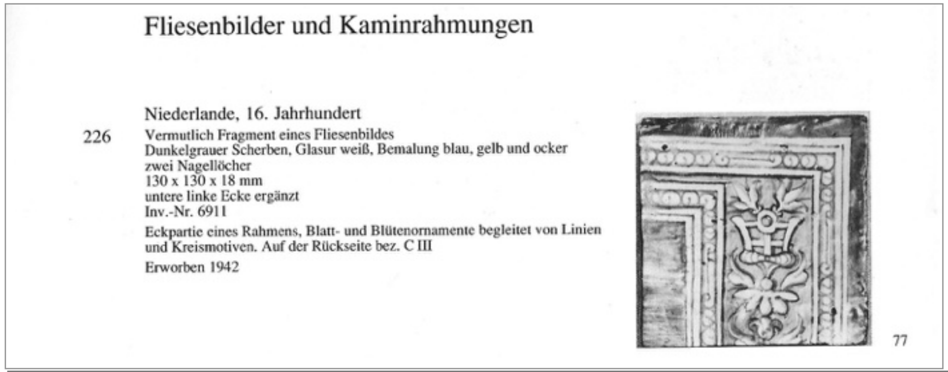

Fliesenbilder und Kaminrahmungen

226 Niederlande, 16. Jahrhundert
Vermutlich Fragment eines Fliesenbildes
Dunkelgrauer Scherben, Glasur weiß, Bemalung blau, gelb und ocker
zwei Nagellöcher
130 x 130 x 18 mm
untere linke Ecke ergänzt
Inv.-Nr. 6911
Eckpartie eines Rahmens, Blatt- und Blütenornamente begleitet von Linien und Kreismotiven. Auf der Rückseite bez. C III
Erworben 1942

77

Figuur 1. Uitsnede uit de catalogus van de tentoonstelling “Wand- und Bodenfliesen im Landesmuseum Oldenburg, Ausstellung im Schloß” van 13 januari tot 2 februari 1988, pagina 77, nr. 226.

Figuur 2. De tegel uit de tentoonstelling in Landesmuseum Oldenburg, 1988.

Figuur 3. Het gedeelte links van de rode stippellijn is gerestaureerd en met blauwe verf bijgeschilderd.

1. Dank aan Dr. Marcus Kenzler, Provenienz- und Sammlungsforschung, Niedersächsische Landesmuseen, Oldenburg, Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, voor zijn welwillende mededeling van deze informatie. Mail van 3 juni 2019.

Op 31 augustus 1942 kocht museumdirecteur Walter Müller-Wulckow een laat 18de-eeuwse Catalaanse albarello van de Joodse Kunst- en Antiekhandelaar Mozes Mogrobi (1898-1944) in Amsterdam. De heer Mogrobi voegde daarbij - als geschenk - een tegel omdat hij wist dat het Landesmuseum Oldenburg een grote tegelverzameling bezat.

Mozes Mogrobi werd in 1944 gearresteerd en overleefde Auschwitz niet. Naar aanleiding van het herkomst-onderzoek van de kunstvoorwerpen in de collectie van het Landesmuseum werden de albarello en de tegel gerestitueerd aan de erfgenaam van Mozes Mogrobi. Nadien werd de albarello opnieuw aangekocht door het Landesmuseum, maar de tegel bleef in het bezit van erfgenaam van Mozes Mogrobi.

Dankzij Dr. Kenzler kon contact gemaakt worden met erfgenaam van Mozes Mogrobi te Amsterdam, die gaarne bereid was om een goede foto van de rugzijde van de tegel te bezorgen (fig. 4). [1]

Dat het plaatsingsnummer 'IIII' zou zijn, in tegenstelling tot hetgeen is vermeld in de catalogus van 1988, was reeds duidelijk vanwege het hoekdecor aan de voor-zijde. Hoewel! Om het vierde been van het Romeinse cijfer te herkennen, moet de rugzijde wel zeer aan-dachtig bekeken worden (zie de rode pijltjes op fig. 5).

De letter C is dan het belangrijkste element omdat het de mogelijke scène kan aanwijzen waartoe de tegel heeft behoord. De C-vorm is overduidelijk. De verticale streepjes aan de uiteinden boven en onder van de C-vorm zijn wel aanwezig, maar hun oriëntatie is moelijker af te lezen (zie de groene pijltjes op fig. 5).

Bijkomende, niet onnuttige informatie zijn de twee inventarisnummers die in de hoek linksboven werden ingeschreven (fig. 6). Het inventarisnummer '6911' in rode inkt stemt overeen met het nummer dat in de tentoonstellingscatalogus van 1988 is vermeld. Het in zwarte inkt geschreven nummer '2464 / II' dat waarschijnlijk is doorgehaald bij inschrijving van de tegel in de inventaris van het museum te Oldenburg, zou kunnen aangebracht zijn door Mozes Mogrobi. Het nummer wijst echter eerder op een nummer aangebracht door een verzamelaar, in het bijzonder een tegelverzamelaar. De suffix II doet dan vermoeden dat de tegel deel uitmaakte van een reeks van minstens twee, of mogelijk meer, tegels met eenzelfde decortype. Bij nazicht van de rugzijde van alle tegels die in deze studie zijn afgebeeld, blijkt geen enkele een dergelijk 'vreemd' inventarisnummer te dragen.

Enkele (recentere?) aantekeningen zijn nog leesbaar: een zwierige letter 'J' onderaan links van de letter 'C' en een inscriptie 'I. 52 of 522' bovenaan rechts van de letter C. De betekenissen hiervan zijn niet duidelijk.

Figuur 4. Rugzijde van de tegel uit de tentoonstelling in Landesmuseum Oldenburg, 1988.

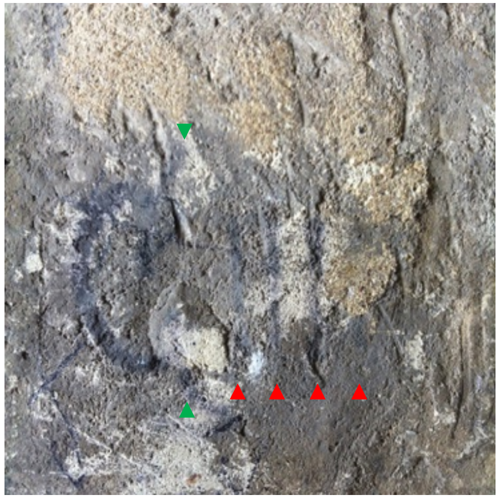

Figuur 5. Detail van de rugzijde (met serieletter C groene pijltjes) en plaatsnummer IIII. (rode pijltjes)

1. Dank aan de heer Alfred Jacobsen, Amsterdam. Mail van 6 juli 2019.

Uit de literatuur weten we dat Mozes Mogrobi als jong antiquair wel degelijk actief werkzaam is geweest met tegels door bijvoorbeeld, samen met H. Hamer en architect C. de Geus samengewerkt te hebben om de tegelverzameling van Arthur Isaac te beschrijven en te ordenen. Dit kan men lezen in het maandblad *Amstelodamum* van 1930 (zie ref. pagina 83, voetnoot 1):

> *Bij de beschrijving en rangschikking is de verzamelaar* [Arthur Isaac] *bijgestaan door de heeren M. Mogrobi, een jong antiquair, H. Hamer en den deskundigen architect C. de Geus, die zich heeft belast met de samenstelling van een beschrijvenden catalogus.*[1]

In de catalogus zelf, pagina 4 krijgen de medewerkers van Commer de Geus in een voetnoot volgende eervolle vermelding:

> *De uitgebreide collectie werd met veel zorg op uitstekende wijze gedetermineerd en samengevoegd door de heeren M. Mogrobi en H. Hamer.*[2]

De vraag is of tegel C IIII niet afkomstig kan zijn uit de collectie Arthur Isaac of uit de collectie Eelco M. Vis die in 1927 te New York geveild werd?[3]

Kan deze tegel aangesloten worden op een van de bestudeerde tegels in het studierapport?

De letter 'C' beperkt de aansluitmogelijkheid tot drie tableaus en één losse tegel:

I. C. Raguël ontvangt Tobias, uit de Geschiedenis van Tobias (pagina 16)

- er is mogelijk aansluiting op de wolken van tegel C III, hoewel het blauw van de wolken op tegel C IIII veel donkerder is; op de ontbrekende scherf van tegel C IIII kan mogelijk het rechtse deel van de groene boomkruin gestaan hebben.

- op de inventariskaart van Bijlage I. C. (tegelnummer C III, pagina 97): de streepjes aan de boven- en onderpunt van de letter C staan recht, niet gebogen zoals bij de C IIII; de scherfkleur van C III is rozig, die van C IIII eerder gelig.

II. C. Jona wordt door een vis op het strand geworpen, uit de Geschiedenis van Jona (pagina 33)

- De donkerblauwe wolkenband op tegel C IIII kan overeenstemmen met de wolk in de hoek rechtsboven op de prent van Maerten de Vos; wanneer een verticale lijn getrokken wordt vanaf de rechterrand van tegel C XII (dit is ter hoogte van de

Figuur 6 Detail van de inventarisnummers op de rugzijde

halve mosselschelp) zou op de ontbrekende scherf van tegel C IIII een fractie van het torengebouw moeten gestaan hebben, zoals afgebeeld op de prent.

- op de inventariskaart van Bijlage II. C. (tegelnummer C XII, pagina 104): de schrijfwijze van de letter C met de twee gebogen streepjes aan de boven - en onderpunt van de C komt overeen met die op tegel C IIII.

1. Zie hoger, pagina 82.
2. *Oud-Nederlandsche tegels. Bijdrage tot de kennis van de Nederlandsche Ceramiek, naar aanleiding van de collectie Arthur Isaac in het Rijksmuseum te A'dam door C. de Geus Architect B.N.A.* De eerste druk dateert van 1931, de tweede druk van 1939.
3. *Dutch tiles of the XV - XVIII century. Collection of Eelco M. Vis, Amsterdam - Holland*. American Art Association Inc. Managers, 1927.

III. C. De tussenkomst van Daniël (geen tegel), uit de Geschiedenis van Susanna (pagina 40)

- op de prent van Maarten van Heemskerck is er in de rechterbovenhoek een massa volk op een trap te zien, echter geen wolken zoals op tegel C IIII

VI. C. Losse tegel met plaatsnummer C II (pagina 61-62)

- er is mogelijk aansluiting op de wolken van tegel C II, hoewel het blauw van de wolken op tegel C IIII veel donkerder is en het niet gekend is of de wolkenpartij van tegel C II zich verderzet op de ontbrekende tegel C III;

- op de inventariskaart van tegel C II (pagina 62) staan de streepjes aan de boven- en onderpunt van de 'C' recht, niet gebogen zoals bij de C IIII

Een visuele vergelijking van de tegels zegt meer dan voorgaande beschrijvende vergelijking. De bruingele kleur van C IIII stemt best overeen met die van C III; de grijze scherfkleur en de vorm van de letter C stemmen best overeen met die van C XII. De mortelaanslag op C IIII wijst op een gebruik in een muurbetegeling, wat niet aanwezig is bij de drie overige C-tegels.

C II

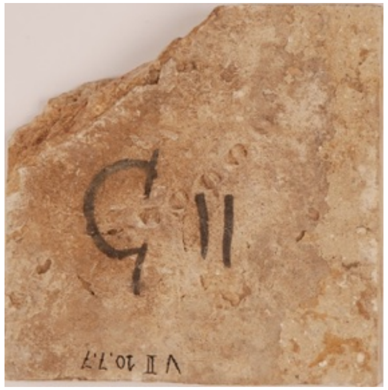

C III

C XII

C IIII

Addendum VIII. 3. : Tijdlijn

Het bijkomend onderzoek dat uitgevoerd werd ingevolge de informatie samengebracht in Addenda VIII.1 en VIII.2 laat toe de verkoop van de tableautegels met parelrand te situeren in twee periodes - 1890-1896 en 1922-1927 - hetgeen gevisualiseerd wordt op de hiernavolgende tijdlijn. Als referentiepunt wordt de lichting van de schatput in 1944 toegevoegd.

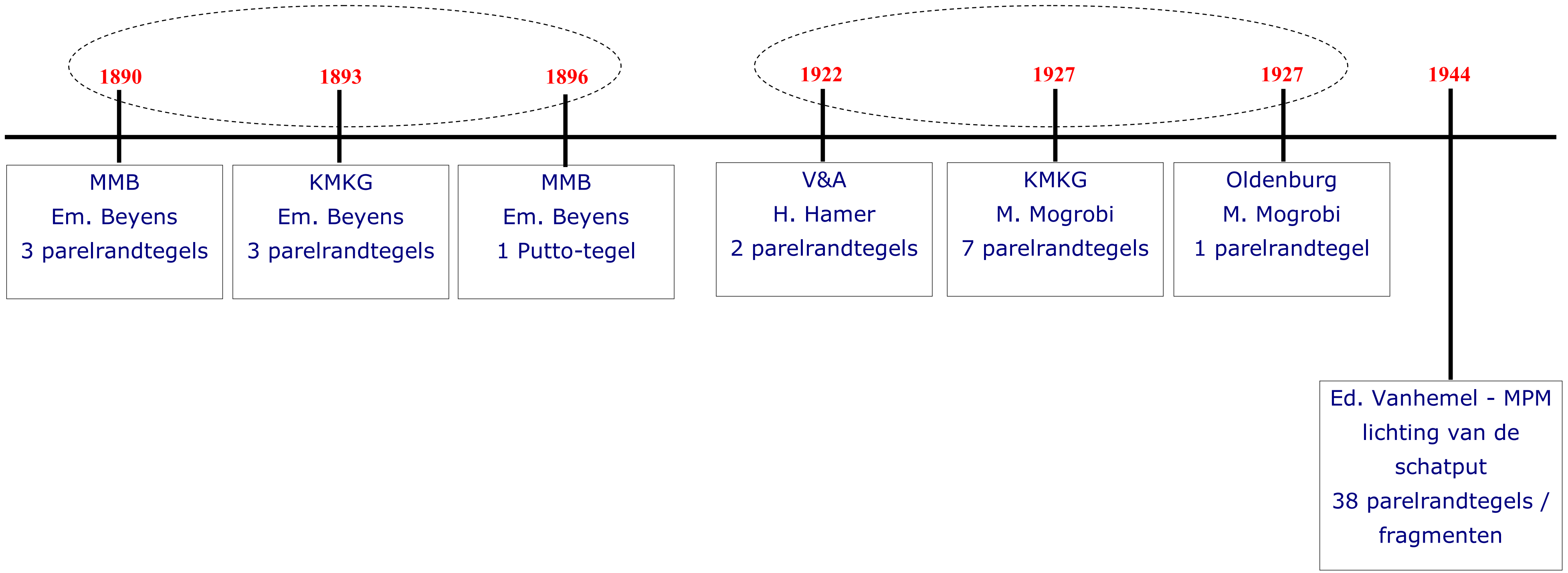

Geraadpleegde literatuur

- **De Jager & Schadee 2009**
  De Jager Ingrid, Schadee Nora - *Tegels uit Rotterdam 1609-1866,* Rotterdam 2009.
- **Dumortier 1986**
  Dumortier, Claire - 'Het atelier van de Antwerpse geleyerspot-backer Franchois Frans (16e eeuw)', in: *mededelingenblad nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek*, 125, 1986/5, p. 4-37.
- **Dumortier 1991**
  Dumortier, Claire - 'Des carreaux en majolique anversoise conservés aux Musées royaux d'Art et d'Histoire', in: *Bulletin van de koninklijke musea voor kunst en geschiedenis* - Jubelpark, Brussel, Deel 62, 1991, p. 221-241
- **Dumortier 1996**
  Antwerpse zalfpotten in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel, in: *Brabom*, 1, 1996, p. 119-121.
- **Dumortier 2002**
  Dumortier, Claire - *Céramique de la Renaissance à Anvers, De Venise à Delft*.
- **Korf 1972**
  Dingeman Korf - 'Symposium Antwerps Plateel', in: *mededelingenblad vrienden van de nederlandse ceramiek*, 66/67, 1972/1-2, p. 37-52.
- **Nicaise 1934**
  Nicaise H. - 'XVIIe Eeuwsche Antwerpsche of Nederlandsche tegels', in: *Antwerpens Ouheidkundige Kring*, Jaarboek X, 1934, p. 37-42.
- **Pluis 1994**
  Pluis, Jan - *Bijbeltegels/Bibelfliesen, Bijbelse voorstellingen op Nederlandse wandtegels van de 17e tot de 20e eeuw*, Münster, 1994, p. 389.
- **Pluis 2013**
  Pluis Jan, *De Nederlandse Tegel, Decors en benamingen, 1570-1930. The Dutch Tile, Designs and Names, 1570-1930*. Met me-dewerking van Daniël Hanekuijk, Piet Bolwerk, Jan van Loo, Primavera Pers, Leiden, derde herziene en vermeerderde druk.
- **Tentoonstelling Antwerpen 1930**
  Oud=Vlaamsche Kunst, Wereldtentoonstelling
- **Tentoonstelling 's Gravenhage 1949**
  Nederlands aardewerk 1500-1800, catalogus, tentoonstelling 6 augustus - 2 oktober 1949, in Gemeentemuseum van 's-Gravenhage.
- **Tentoonstelling Deurne 1962**
  van antwerps plateel tot delftse keramiek, catalogus, tentoon-stelling 12 mei - 15 juli 1962 in "Het Sterckshof", Provinciaal Museum voor Kunstambachten, Deurne-Antwerpen.
- **Tentoonstelling Leeuwarden 1970/71**
  mededelingenblad vrienden van de nederlandse ceramiek, 62/63, 1972. Tentoonstelling "Antwerps Plateel", Fries Museum, Leeuwarden, 1 december 1971 - 31 januari 1972.
- **Van Herck 1944/45**
  Van Herck, C. - 'Een vondst van Antwerpsche Tegeltableaux uit het einde der XVIe eeuw', in: *Koninklijke Oudheidkundige Kring van Antwerpen, Jaarboek XX en XXI*, 1944-1945, p. 121-127, afb. 19 t/m 24.